

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

ПРОЦЕНА БРОЈА ЦИВИЛНИХ ЖРТАВА У ОРУЖАНИМ СУКОБИМА

мастер рад

Ментор:
Проф. др Вања Роквић

Студент:
Миле Обреновић, м9/21

Београд, 2023.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SECURITY STUDIES

**ESTIMATION THE NUMBER OF
CIVILIAN CASUALTIES IN ARMED
CONFLICTS**

master thesis

Mentor:
Prof. dr Vanja Rokvić

Student:
Mile Obrenović, 15/21

Belgrade, 2023.

ПРОЦЕНА БРОЈА ЦИВИЛНИХ ЖРТАВА У ОРУЖАНИМ СУКОБИМА

Резиме

Завршетком Хладног рата оружани сукоби су попримили знатно другачије карактеристике у односу на раније, традиционалне оружане сукобе. У намери да се истакне њихова специфична природа, они су означени као савремени оружани сукоби. Неке од карактеристика савремених оружаних сукоба које их разликују од традиционалних оружаних сукоба испољене су у виду промене актеракоји учествују у сукобу, средстава којих користе и циљева којима теже. Међутим, једна од карактеристика која је изазвала бројне дилеме око тога да ли је нова и да ли је својствена само савременим оружаним сукобима јесте раст броја цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју жртава. У намери да се емпиријски провери ова тврдња, у раду су представљени резултати различитих истраживања о броју и уделу цивилних жртава у укупном броју жртава, како у традиционалним, тако и у савременим оружаним сукобима. Важно је напоменути да је у раду период традиционалних оружаних сукоба ограничен од 1946. године, услед доступности података о цивилним жртвама у оружаним сукобима. Представљене процене указују да је просечан годишњи број цивилних жртава у традиционалним оружаним сукобима од 1946. до 1989. износио 277.856, а у савременим оружаним сукобима након Хладног рата 140.849. Са друге стране, када је реч о уделу цивилних жртава у укупном броју жртава у традиционалним оружаним сукобима он је износио 54,1%, а у савременим оружаним сукобима 63,7%. Генерално говорећи, тврдња о расту броја цивилних жртава у савременим оружаним сукобима није емпиријски оправдана, за разлику од тврдње о расту удела цивилних жртава у укупном броју жртава. Оно што је још важније истаћи јесте да постоје велика одступања у погледу броја цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју жртава од сукоба до сукоба, па самим тим и од године до године. Због тога је сваки оружани сукоб, у погледу броја цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју жртава јединствен и специфичан, те подаци о њима нису подложни генерализовању на дуже временске периоде.

Кључне речи: број цивилних жртава, директне цивилне жртве, индиректне цивилне жртве, традиционални оружани сукоби, савремени оружани сукоби

ESTIMATION THE NUMBER OF CIVILIAN CASUALTIES IN ARMED CONFLICTS

Abstract

With the end of the Cold War, armed conflicts received significantly different characteristics compared to earlier, traditional armed conflicts. In order to emphasize their special nature, they are marked as modern armed conflicts. Some of the characteristics of modern armed conflicts that distinguish them from traditional armed conflicts are manifested in the form of changes in the actors who are participating in the conflict, the means they use and the goals they pursue. However, one of the characteristics that has caused numerous dilemmas about whether it is new and whether it is characteristic only of modern armed conflicts is the growth of the number of civilian casualties and their share in total number of casualties. In order to empirically verify this claim, the paper presents the results of various researches on the number and share of civilian victims in the total number of victims, both in traditional and in modern armed conflicts. It is important to note that in the paper, the period of traditional armed conflicts has been limited since 1946, because of the availability of data on civilian casualties in armed conflicts. The presented estimations indicate that the average annual number of civilian casualties in traditional armed conflicts from 1946 to 1989 was 277,856, and in modern armed conflicts after the Cold War 140.849. On the other hand, when it comes to the share of civilian casualties in the total number of casualties in traditional armed conflicts, it was 54.1%, and in modern armed conflicts 63.7%. Generally speaking, the claim about the increase in the number of civilian victims in modern armed conflicts is not empirically justified, in contrast to the claim about the increase in the share of civilian casualties in the total number of casualties. What is even more important to point out is that there are large deviations in the number of civilian casualties and their share in the total number of victims from conflict to the conflict, and therefore from year to year. That is why every armed conflict, in terms of the number of civilian casualties and their share in the total number of victims, is unique and specific, and data on them are not subject to generalization for longer periods of time.

Key words: number of civilian casualties, battle-related deaths, war-related deaths, traditional armed conflicts, modern armed conflicts

САДРЖАЈ

УВОД.....	3
1. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ОРУЖАНИХ СУКОБА И РАЗГРАНИЧЕЊЕ ТРАДИЦИОНАЛНИХ И САВРЕМЕНИХ ОРУЖАНИХ СУКОБА	5
1.1. Појмовно одређење сукоба и оружаних сукоба	5
1.1.1. Традиционални оружани сукоби и њихове главне карактеристике	8
1.1.2. Савремени оружани сукоби и њихове главне карактеристике... 13	
2. ЦИВИЛНЕ ЖРТВЕ КАО ПОСЛЕДИЦА ОРУЖАНИХ СУКОБА.....	20
2.1. Последице оружаних сукоба	20
2.1.1. Цивилне жртве као последица оружаних сукоба	27
3. ЦИВИЛНЕ ЖРТВЕ У ТРАДИЦИОНАЛНИМ ОРУЖАНИМ СУКОБИМА	33
3.1. (Не)постојање разлика између учесника у оружаним сукобима и цивила	37
3.2. Цивилно становништво и цивилни објекти као циљеви оружаних напада.....	39
3.3. Број цивилних жртава у традиционалним оружаним сукобима.....	43
3.3.1. Директни - насилни узроци смрти.....	45
3.3.2. Индиректни (ненасилни) и директни (насилни) узроци смрти. 50	
3.4. Удео цивилних жртава у укупном броју жртава у традиционалним оружаним сукобима.....	54
4. ЦИВИЛНЕ ЖРТВЕ У САВРЕМЕНИМ ОРУЖАНИМ СУКОБИМА	57
4.1. (Не)постојање разлика између учесника у оружаним сукобима и цивила	57
4.2. Цивилно становништво и цивилни објекти као циљеви оружаних напада.....	60
4.3. Број цивилних жртава у савременим оружаним сукобима	62
4.3.1. Директни - насилни узроци смрти.....	63

4.3.2. Индиректни - ненасилни узроци смрти	67
4.4. Удео цивилних жртава у укупном броју жртава у савременим оружаним сукобима.....	71
5. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА - ПРИКАЗ ОДНОСА БРОЈА ЦИВИЛНИХ ЖРТАВА У ТРАДИЦИОНАЛНИМ И САВРЕМЕНИМ ОРУЖАНИМ СУКОБИМА.....	74
5.1. Однос броја цивилних жртава у традиционалним и савременим оружаним сукобима.....	75
5.1.1. (Не)оправданост теоријских схватања о порасту броја цивилних жртава у савременим оружаним сукобима.....	77
5.2. Однос удела цивилних жртава у укупном броју жртава у традиционалним и савременим оружаним сукобима.....	79
5.2.1. (Не)оправданост теоријских схватања о порасту удела цивилних жртава у савременим оружаним сукобима.....	81
6. ЛИТЕРАТУРА.....	84
7. БИОГРАФИЈА АУТОРА	92

УВОД

Крај Хладног рата уједно је означио и крај једне епохе у развоју оружаних сукоба. Завршетком Хладног рата оружани сукоби су прошли кроз својеврсну трансформацију чиме је њихов карактер у потпуности измењен. Као неке од нових карактеристика постхладноратовских оружаних сукоба најчешће се истичу промена актера, средстава и циљева. Међутим, једна од карактеристика оружаних сукоба око које се воде бројне полемике о томе да ли је нова и својствена само постхладноратовским оружаним сукобима, јесте велики број цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју жртава. Тако, представници савремених теорија оружаних сукоба, попут Мери Калдор [Mary Kaldor], Калеви Холстија [Kalevi Holsti] и Херфрид Минклера [Herfried Münkler], истичу да је једна од новина постхладноратовских оружаних сукоба и раст броја цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју жртава. Са друге стране, критичари ове тврдње, превасходно Едвард Њуман [Edward Newman], Ерик Меландер [Erik Melander] и Марија Чернајева [Maria Chernyaeva], истичу да таква тврдња нема емпиријску основу, односно да је велики број цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју жртава био присутан и у ранијим, традиционалним, оружаним сукобима и да то није новина која је специфична само за постхладноратовске оружане сукобе. Да би се утврдило која је од ових тврдњи емпиријски оправдана, у раду је на основу анализе садржаја и прегледа литературе представљене процене броја цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју жртава, и у традиционалним и у савременим оружаним сукобима. Важно је напоменути да је период традиционалних оружаних сукоба у раду ограничен на период од 1946. године, пре свега због доступности података о цивилним жртвама у оружаним сукобима. Са друге стране, када је реч о савременим оружаним сукобима, у намери да се истакне специфична природа постхладноратовских оружаних сукоба у односу на дотадашње традиционалне оружане сукобе, уведена је ова терминолошка одредница. Период савремених оружаних сукоба је у раду ограничен од краја Хладног рата до 2021. године.

У раду су прво описане основне карактеристике како традиционалних, тако и савремених, оружаних сукоба, са посебним фокусом на цивилне жртве. Посебна пажња је посвећена утврђивању да ли је у овим сукобима насиље превасходно усмерено против цивила, то јест да ли су цивилно становништво и цивилни објекти мете војних напада. Те самим тим да ли је непостојање разлике између учесника у сукобу и цивилног становништва

као циљева оружаних напада карактеристично за традиционалне и/или савремене оружане сукобе. Са обзиром да се укупан број цивилних жртава често погрешно везује само за директне (насилне) узроке смрти, у раду су представљене процене о броју цивилних жртава које укључују и податке о броју жртава насталих услед директних (насилних) али и индиректних (ненасилних) узрока смрти. Тек је обједињавањем података о броју цивилних жртава насталих услед директних (насилних) и индиректних (ненасилних) узрока смрти могуће доћи до прецизног броја цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју жртава. На тај начин је могуће емпиријски проверити (не)оправданост тврдње о порасту броја цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју жртава након 1989. године.

1. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ОРУЖАНИХ СУКОБА И РАЗГРАНИЧЕЊЕ ТРАДИЦИОНАЛНИХ И САВРЕМЕНИХ ОРУЖАНИХ СУКОБА

Први услов за анализирање различитих процената о броју и уделу цивилних жртава у оружаним сукобима јесте познавање самог појма оружаних сукоба. Са обзиром да оружани сукоб, као што и сам назив говори, представља одређени вид сукоба, неопходно је првенствено дефинисати шта је сукоб. Када се сукоб дефинише потребно је указати које су то фундаменталне карактеристике које оружани сукоб чине јединственим и разликују га од осталих врста сукоба. Други услов за анализирање процена о броју и уделу цивилних жртава јесте поседовање података о броју цивилних жртава у оружаним сукобима на којима се те процене заснивају. Због тога су оружани сукоби, који ће бити анализирани у раду, ограничени на период од 1946. године, када су подаци о цивилним жртвама постали доступни. Сходно наведеном рад је подељен на два временска периода, односно у две целине: 1) на традиционалне оружане сукобе, и то у периоду од 1946. до краја 80-их година 20. века, и 2) на савремене оружане сукобе, од 1989. до 2021. године.

Након дефинисања оружаних сукоба, истицања њихових главних карактеристика и свега што их чини јединственим и другачијим од свих других врста сукоба, неопходно је приступити дефинисању традиционалних и савремених оружаних сукоба. Приметно је да је њихова заједничка карактеристика што су и у првом и у другом случају у питању оружани сукоби, али је неопходно дати одговор на питање које су то основне карактеристике традиционалних, а које савремених оружаних сукоба. Давањем одговора на ово питање ствара се могућност за уочавање њихових основних разлика и за њихово јасно разграничење.

1.1. Појмовно одређење сукоба и оружаних сукоба

Као што је поменуто, оружани сукоб представља одређен вид сукоба, те је за његово разумевање неопходно објаснити шта је сукоб уопште. Денен [Dennen] дефинише сукоб као „некомпатибилност интереса, циљева, вредности, потреба, очекивања и/или друштвених космологија (или идеологија)“ (Dennen, 2005, 3). Рамсботам [Ramsbotham] и сарадници дефинишу сукоб као „сплет околности у којем сукобљене стране перципирају да имају међусобно неспојиве циљеве“ (Ramsbotham et al., према Роквић, 2017а, 21). Такође, и Тјосволд [Tjosvold] наглашава важност

компетитивних елемената који производе сукоб, односно истиче да сукоб настаје из супротстављених интереса (Tjosvold, 2006). Јохан Галтунг [Johan Galtung] посматра сукобе као троугао ABC, који се састоји од три основне компоненте, а то су: А- ставови, Б - понашања и С - противречности (Galtung, 2002, 6).

Од поменуте три компоненте, противречности се могу издвојити као најбитнија, јер је основни услов за настанак сукоба постојање противречности, оне су те које доводе до негативних ставова и понашања. Односно, како и сам Галтунг истиче, корен сваког сукоба су противречности које се могу посматрати као канцер, а преостале две компоненте, негативни ставови и понашања, као његове метастазе (Galtung, 2002, 7). Као што се из наведених дефиниција види, основни услов за постојање сукоба су противречности. Противречност је заједничка одлика свих дефиниција сукоба и његова фундаментална карактеристика, те без противречности не можемо говорити о сукобу.

Након што је дефинисан појам сукоба, као једна шира основа, у чијем темељу је усађен и појам оружаног сукоба, неопходно је дефинисати и сам појам оружаног сукоба. Рамсботам и сарадници истичу да је тешко дефинисати оружане сукобе, јер је реч о веома сложенем појму који може да обухвати различите активности, од војног пуча па све до рата са великим бројем жртава. Иако је реч о сложенем појму са различитим облицима манифестовања, важно је истаћи да је оружани сукоб ужа категорија у односу на сукобе уопште и врло лако се разграничава од других врста сукоба и сукоба као ширег појма. Кључна дистинктивна карактеристика, која оружане сукобе разликује од осталих сукоба, јесте то што стране у сукобу прибегавају употреби силе (Ramsbotham et al, 2011, 23).

Након што су оружани сукоби дефинисани у контексту своје шире основе, односно сукоба, неопходно је представити релевантне и међународно прихватљиве дефиниције оружаног сукоба. Значајан допринос у дефинисању и изучавању оружаних сукоба даје Програм истраживања сукоба шведског универзитета Упсала (The Uppsala Conflict Data Program) (у даљем тексту: UCDP) који се бави прикупљањем података о великом броју аспекта оружаних сукоба од 1946. године. Поменути Упсала Програм истраживања сукоба полази од дефиниције оружаног сукоба, која гласи да оружани сукоб представља: „спорну некомпатибилност која се тиче владе и/или територије у којој се користи оружана сила између војних снага две стране, од којих је бар једна страна влада државе, резултирајући са најмање 25 погинулих у борби сваке године“ (UCDP, n.d.a, 3).

У праћењу различитих трендова оружаних сукоба, UCDP прави разлику између државних оружаних сукоба (state-based armed conflicts), недржавних сукоба (non-state armed conflicts) и једностраног насиља (one-sided violence). Поменути дефиниција би у потпуности одговарала одређењу државних сукоба, јер основни елементи који се издвајају у наведеној дефиницији су уочљиви и у државним сукобима. За разлику од државних сукоба, недржавни сукоби се карактеришу одсуством једног од основних елемената, а то је да је држава једна од страна у сукобу. У недржавним сукобима ни једна од страна у сукобу није држава (UCDP, n.d.a). То значи да недржавни оружани сукоби могу да се дефинишу као „употреба оружаних снага између две организоване групе – од којих ниједна није влада/држава – и који резултирају са најмање 25 погинулих у борбама у току једне календарске године“ (Роквић, 2017а, 24). И на крају, када је реч о једностраном насиљу, UCDP истиче да једнострано насиље карактерише „намерна употреба оружане силе од стране владе једне државе или од стране формално организоване групе против цивила која доводи до најмање 25 смртних случајева годишње“ (Sundberg, 2009, 3).

Међународно хуманитарно право (у даљем тексту: МХП) разликује два типа оружаних сукоба, а то су: међународни оружани сукоби и немеђународни оружани сукоби. Међународни оружани сукоби постоје када оружану силу употребљавају две или више држава, док немеђународни оружани сукоби постоје када је реч о сукобу између владиних оружаних снага и снага једне или више оружаних група (или између таквих група), који се одвијају на територији државе, при чему оружани сукоб мора достићи минимални ниво интензитета а стране укључене у сукоб показати минимум организованости (ICRC, 2008, 5).¹ Са обзиром на то да период процене обухвата традиционалне и савремене оружане сукобе, неопходно је одредити шта се под њима подразумева и које су њихове главне карактеристике.

Већина савремених теоретичара оружаних сукоба, попут ван Кревелда [van Creveld], Калдорове, Холстија и Минклера, истичу да крај Хладног рата представља прекретницу када је реч о оружаним сукобима. Односно, да је трансформација међународног система у том периоду утицала и на трансформацију оружаних сукоба. Поменути теоретичари су сагласни да

¹ Више о одређењу оружаних сукоба у међународном хуманитарном праву и о међународним и немеђународним оружаним сукобима видети у: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/opinion-paper-armed-conflict.pdf>

се оружани сукоби после завршетка Хладног рата, савремени оружани сукоби, по многим карактеристикама разликују од оружаних сукоба пре завршетка Хладног рата, односно традиционалних оружаних сукоба. Да би се установило да ли постоје и које су то основне разлике између традиционалних и савремених оружаних сукоба неопходно је почети са дефинисањем и утврђивањем основних карактеристика традиционалних оружаних сукоба.

1.1.1. Традиционални оружани сукоби и њихове главне карактеристике

У утврђивању основних карактеристика традиционалних оружаних сукоба велики допринос дају дела великих класичних војних мислилаца као што су СунЦу [Sun Tzu] и Карл фон Клаузевиц [Carl von Clausewitz]. Једно од најстаријих схватања оружаних сукоба представио је Сун Цу у свом делу „Умеће ратовања“, још у 6. веку пре нове ере. Иако се превасходно фокусирао на војну стратегију и начин вођења ратова, представио је и виђење рата и његове главне карактеристике још у том периоду. Већ у првом делу „Процене и планирање“, у тачки један, он истиче да је „уметност рата од виталног значаја за државу“ (Си, 2008, 17). Његова промишљања о рату су укључена у један шири контекст, а реч је инструменту који стоји на располагању држави. Према писању Малмгрена [Malmgren] Сун Цу испитује холистички однос између ратовања и управљања државом, то јест на који начин рат доприноси опстанку и просперитету државе (Malmgren, 2021, 6). Из наведеног је уочљиво да Сун Цу оружани сукоб доводи у директну везу са државом, илити још прецизније речено, посматра га као средство које омогућава њен опстанак и просперитет.

Веза између оружаног сукоба и државе временом је бивала све јача, а свој пун потенцијал је достигла у 17. веку. Тако је, 1648. године потписивањем Вестфалског мира додатно оснажена улога држава и успостављени су принципи којима се признаје територијални суверенитет сваке државе и суверена равноправност међу њима (Hassan, 2006, 63). Са аспекта безбедности, суверене државе од потписивања овог споразума „постају најмоћнији актер у међународном систему, који једини поседује монопол над легитимном применом физичке силе и који не признају никакав виши политички ауторитет“ (Ejdus, 2012, 27). И безбедност уопште, али и вођење оружаних сукоба, је од тада постала примарна функција суверених држава.

Схватање оружаног сукоба као средства које стоји на располагању државе карактеристично је и за једног од најпознатијих војних теоретичара 19. века, Карла фон Клаузевица. Тако, он у свом раду „О рату“, одређује рат као политички инструмент који стоји на располагању држави, односно он рат дефинише као „наставак политике другим средствима“ (Clausewitz, 1976, 69). Поред тога, он у свом одређењу рата каже да је рат „чудновато тројство састављено из првобитне силовитости свога елемента, мржње и непријатељства, које треба сматрати слепим природним нагоном, затим из игре вероватноће и случајности, која га претвара у слободну делатност духа, и, најзад из подређене природе политичког инструмента, због чега припада само разуму“ (Clausewitz, 1976, 89). Први елемент припада народу, други војсци а трећи влади, те је његова изрека о рату као наставку политике нераскидиво повезана са националном државом његовог времена коју чине три поменута елемента.

Према писању Мијате [Miyata] читаво Клаузевицево дело је прожето централном идејом о националној држави, те је готово немогуће анализирати његово схватање рата без разумевања националне државе, јер су та два појма код њега нераскидиво повезана (Miyata, 2021). За Клаузевица је национална држава темељ међународне политике, и она има на располагању различите инструменте за остваривање својих политичких циљева. Један од тих инструмената којим располаже национална држава је рат, јер је национална држава је у стању да искористи све расположиве људске и материјалне ресурсе за ратне активности. Са обзиром да националне државе прибегавају рату за остваривање својих политичких циљева, нужан услов за успешно вођење и окончање рата је разумевање националне политике (Clausewitz, 1976, 111). О значају који је Клаузевиц давао држави у свом раду говори и Парет [Paret] који анализирајући Клаузевицево дело уочава да је централна улога дата држави, истичући чак да је „Клаузевиц раст модерне државе сматрао најзначајнијим процесом у историји“ (Paret, 1976, 3). Анализирајући Клаузевицево схватање рата и Беблер [Bebler] истиче да је „рат само једно од стања у односима међу субјектима (државама)“ (Bebler, 1985, 160).

Оружани сукоб као оружана борба између суверених држава је остало предоминантно схватање и у периоду Хладног рата, те се овакво одређење оружаног сукоба налази и у Повељи Уједињених нација из 1945. године, у стотинама билатералних и мултилатералних уговора потписаних између држава у хладноратовском периоду, стандардним уџбеницима о међународној политици и студијама безбедности за време Хладног рата.

Дакле, главна сврха вођења оружаних сукоба у овом периоду била је унапређење и/или заштита интереса државе. За потребе остваривања ових интереса државе су користиле своје оружане снаге, чији је главни циљ био да победе противника и униште све његове капацитете и способности за пружање отпора, а касније да тој побеђеној страни наметну сопствене политичке и војне услове (Holsti, 1996).

Сходно наведеном уочљиво је да су основни инструмент држава за вођење оружаних сукоба њихове оружане снаге. Припадници оружаних снага се не шаљу у рат да убијају цивиле, него искључиво непријатељске борце. Доминантан циљ у оружаном сукобу је да се победи непријатељ, односно оружане снаге друге државе или других држава. Због тога су њихове активности у оружаним сукобима усмерене на припаднике непријатељских оружаних снага, а напади на војнике и војне објекте (Кнежевић-Пређић, 2007). У оваквим случајевима оружане снаге нападају легитимне војне циљеве, а цивилне жртве су ненамерни резултат оваквих напада (Erpps, 2013). Околност која утиче на мали број цивилних жртава у овим међудржавним оружаним сукобима је оличена у томе што припадници оружаних снага држава које су у сукобу, носе војне униформе, што представља њихово главно обележје и основни знак распознавања оних који учествују у оружаним борбама. Насупрот томе, одсуство војне униформе указује на то да је неко цивилно лице и не учествује у оружаном сукобу (Pfanner, 2004).

Дакле, чињеница да су традиционалне оружане сукобе превасходно водиле оружане снаге држава утицало је на постојање јасне разлике између цивила и војника. Оно што је додатно допринело прецизном разграничењу цивила и војника јесте постојање линеарног бојног поља. Упркос томе што постоје одређени традиционални оружани сукоби за које није карактеристично постојање линеарног бојног поља, попут Другог светског рата (када је тактика сукцесивног уништавања непријатеља замењена истовременим бројним нападима у дубину непријатељске територије) (MacFarland, 1994), они су изузетак а не правило. Стога се за већину традиционалних оружаних сукоба може рећи да је бојно поље било генерално линеарно, што значи да су се снаге на терену сукобљавале преко једне географски одређене линије (Кнежевић-Пређић, 2007, 25). То значи да се већина традиционалних оружаних сукоба водила у јасно ограниченим географским просторима, а реч је претежно о руралним срединама у којима су војске водиле оружану борбу. У свом раду Мегрет [Megret] прецизно дефинише бојно поље као простор али и идеју. Тако је бојно поље географски ограничен простор на којем се

оружани сукоб одвија, али он добија свој потпуни смисао тек када му придодемо низ схватања о његовој намени и његовим правилима (Megret, 2011, 132-133). Дакле бојно поље је простор који географски одваја оружане снаге које су у сукобу и њихове војне активности од цивилног становништва, али је уједно и друштвена конструкција која том географском простору приписује искључиво војне намене.

Поред тога што су традиционалне оружане сукобе водили препознатљиви актери - регуларне оружане снаге држава, на препознатљивом простору - бојном пољу, разлици између учесника у сукобу и цивила допринело је и правно регулисање оружаних сукоба у овом периоду. Сам зачетак правног регулисања оружаних сукоба, потиче из 19. века. Тако су две основне карактеристике оличене у ратном праву из тог периода: стављање у први план зарађених страна, односно држава као апсолутно доминантних субјеката међународног права; и друга, успостављање јасне разлике између војника и цивила, јер је тај период обележен вођењем оружаних сукоба на фронту далеко од цивилног становништва (Petrović, 2010). Већ у 20. веку, Други светски рат је, у највећој мери, допринео да се граница између војника и цивила замагли. Међутим, 1949. године, усвајањем четири Женевске конвенције и два Допунска протокола уз Женевске конвенције 1977. године, посебна пажња је посвећена поступању према заштићеним категоријама лица, између осталог и цивилног становништва. Тако је у циљу заштите цивилног становништва и цивилних објеката успостављен један од основних принципа, принцип разликовања, у ком се истиче да „стране у сукобу морају увек правити разлику између цивилних лица и цивилних објеката, на једној страни, и бораца и војних циљева, на другој. Другим речима, стране у сукобу могу усмерити напад против бораца и војних објеката. Забрањени су напади усмерени на цивилна лица и цивилне објекте” (IPU & МКСК, 2016, 10). Овим принципом је додатно учвршћена разлика између војника и цивила у традиционалним оружаним сукобима.

Међутим, са друге стране, треба указати и на одређене процесе који су били све интензивнији за време Хладног рата, и допринели постепеном нарушавању концепта бојног поља, те самим тим и брисању јасних разлика између учесника у сукобу и цивилног становништва. Први процес се односи на убрзани војно-технолошки развој, испољен пре свега у развоју изузетно деструктивног и далекометног оружја који је допринео „дисперзији” бојног поља. Са обзиром на чињеницу да је држава главни актер у традиционалним оружаним сукобима, неопходно је истаћи да је прогресивна консолидација била главна карактеристика у њеном развоју, а

самим тим и у развоју оружаних сукоба. Државе су од свог настанка постепено расле и развијале се, те доживљавале економски процват, превасходно захваљујући индустријској, али и транспортној и комуникационој револуцији. За разлику од ранијих периода када су највећи утицај имали територијални господари који су поседовали приватне војске, односно наоружане плаћенике којих је било неколико хиљада, са централизацијом и јачањем државе број војника се знатно повећао, те је њихов број износио неколико стотина хиљада. Развој превасходно телеграфа и железница је омогућио да државе лако и брзо мобилишу стотине хиљада војника из различитих делова државе (van Creveld, 2000). Економски просперитет државе је у комбинацији са технолошким развојем омогућио стварање изразито деструктивног наоружања које је доспело у руке оружаних снага. Некадшње мачеве, лукове и стреле су првобитно заменили пушке и топови, а њих потом тенкови, подморнице и авиони.² Нешто касније је развијено и најразорније оружје у историји човечанства, нуклеарно оружје, које је први пут употребљено 1945. године. Сва ова војно-технолошка достигнућа су знатно повећала снагу оружја, утицала на брзину њихове паљбе, прецизност и домет (van Creveld, 2000). Развијено је толико деструктивно оружје да чак и када се оружани напади усмере, на легитимне, војне циљеве, неретко за последицу имају велики број цивилних жртава.

Други фактор који је у комбинацији са првим утицао на постепено нестајање бојног поља је све интензивнија урбанизација у периоду након краја Другог светског рата. Тако је још 1962. године Зиолковски [Ziolkowski] у свом раду истакао да ће се „у току наредне четвртине века становништво света повећати за 1.000 милиона становника и - то треба нагласити - притицаће у правцу градова. За урбанисте 1.000 милиона лица значи 10.000 градова од 100.000 становника. Око 90% светског становништва ће 2050. године живети у градовима” (Ziolkowski, 1962, 5). Процес урбанизације је концентрисао најважнију инфраструктуру у градове, попут железница, друмских саобраћајница, аеродрома, телеграфских и телефонских линија, као и других комуникационих система, али и различитих индустријских постројења, попут прехрамбених и војних (Трбојевић, 2018). Важно је истаћи да су се ова два процеса линеарно развијала током времена, те иако су била присутна за време Хладног рата, у постхладноратовском периоду су била

² Више о развоју војног наоружања током историје видети у <https://www.orbat85.nl/documents/DIIC/a255111.pdf>

још израженија. Комбинација ова два процеса је утицала да се концепт бојног поља постепено напушта, што је такође потпуни замах имало у каснијем периоду.

Посматрајући наведене карактеристике традиционалних оружаних сукоба изводе се опречни закључци. Са једне стране, у традиционалним оружаним сукобима главни актери су државе које имају своје регуларне оружане снаге које се јасно разликују од цивила. Поред тога, док међународно право теоријски раздваја и штити цивиле од војника, линеарно бојно поље то чини у пракси. Из наведеног се изводи закључак да би, судећи према овим карактеристикама, број цивилних жртава у традиционалним оружаним сукобима требао да буде релативно низак. Међутим, са друге стране, постепен развој оружја у традиционалним оружаним сукобима је достигао врхунац у погледу разорне моћи још 1945. године, употребом нуклеарног оружја. Затим, домет тог оружја је омогућио да се оружани сукоби воде са великих удаљености, доприносећи тиме „дисперзији“ бојног поља. Уз то је процес урбанизације у овом периоду доприносио постепеном напуштању традиционалног концепта бојног поља, измештајући га у урбане средине. Све ово упућује на другачији закључак, а то је да је у хладноратовским традиционалним оружаним сукобима број цивилних жртава велики. Због тога ће се, након дефинисања савремених оружаних сукоба и утврђивања њихових карактеристика, анализирати процене о броју цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју жртава од 1946. године. Самим тим ће се утврдити да ли је велики број и удео цивилних жртава у укупном броју жртава карактеристичан и за традиционалне оружане сукобе .

1.1.2. Савремени оружани сукоби и њихове главне карактеристике

Завршетком Хладног рата окончан је и биполарни међународни систем који су до тада чиниле две највеће силе Сједињене Америчке Државе (у даљем тексту: САД) и Савез Совјетских Социјалистичких Република (у даљем тексту: СССР). Распадом СССР-а је међународни систем трансформисан од биполарног ка униполарном, а ове промене су утицале и на трансформацију оружаних сукоба. Оружани сукоби након краја Хладног рата се често описују различитим терминима као што су: „нови ратови“, „ратови спектакла“, постклаузевеицеви ратови, па у војној терминологији и као: ратови ниског интензитета, ратови пуног спектра, ратови четврте генерације и нерегуларно ратовање (Роквић, 2017а, 40). Иако постоје терминолошке разлике, ова одређења имају заједничке нити које их

обједињују. Стога ће у овом раду бити употребљен термин савремени оружани сукоби како би се утврдиле поменуте заједничке карактеристике које се јављају у оружаним сукобима после Хладног рата и које их разликују од некадашњих традиционалних оружаних сукоба.

Са обзиром да је свет током читавог периода Хладног рата страховао од отвореног оружаног сукоба између СССР-а и САД-а, нарочито због постојања могућности употребе нуклеарног наоружања, са великом еуфоријом је дочекан крај Хладног рата који је неретко означаван као „крај историје“ (Fukuяama, 1989). Имајући у виду главну карактеристику традиционалних оружаних сукоба у којима ратове воде искључиво државе, и чињеницу да су САД после Хладног рата остале једина доминантна држава на међународној сцени, која је уједно могла да заштити међународни мир и безбедност, јасно је зашто су тада била широко заступљена веровања о крају историје оружаних сукоба. Међутим, отрежњење је наступило већ са првим обрисима постхладноратовског света, те су оружани сукоби, супротно надањима и очекивањима, остали одлика међународних односа и у постхладноратовском периоду. Шта више, овај период не само да није значио нестанак оружаних сукоба, него је довео до њихове ерупције. Тако је највећи број оружаних сукоба у једној години од Другог светског рата забележен 1992. године достигавши бројку од 55 оружаних сукоба (Кнежевић-Predić, 2007, 13).

Крај Хладног рата није значио крај историје оружаних сукоба, него само крај једне етапе у њиховом развоју, што је потврдило да оружани сукоби не представљају статичну појаву која је константна и непромењива током времена. И сам Клаузевиц је истакао динамичну природу рата, наводећи да је „рат више од правог камелеона који своје карактеристике незнатно прилагођава датом случају“ (Clausewitz, 1976, 89). Слично томе и ван Кревелд истиче да „конвенционални рат великих размера - рат као што га схватају данашње главне војне силе - може заиста бити на издисају; ипак, сам рат, рат као такав, жив је и узбудљив и улази у нову епоху“ (van Kreveld, 2010, 14).

Пратећи ову сложену и променљиву појаву, а у настојању да идентификује новине које карактеришу оружане сукобе након краја Хладног рата, Калдор истиче да се оружани сукоби у овом периоду разликују од ранијих оружаних сукоба превасходно у погледу актера, циљева ратовања, средстава ратовања и начина финансирања (Kaldor, 2012). Ове промене је још прецизније идентификовао Минклер, који је истакао да нове ратове, односно оружане сукобе након краја Хладног рата карактеришу три главне

специфичности: 1) развој непремостиве војне асиметрије - доводи до тога да се војно инфериорни актери, који су једва способни за учешће у рату, све више окрећу неконвенционалним и нелегалним методама ратовања; 2) постепена приватизација рата - значи да државе више не држе монопол над ратовима него га губе у корист различитих недржавних, често криминалних група, које имају своје специфичне циљеве и изворе финансирања; 3) демилитаризација рата - односи се на чињеницу да регуларне оружане снаге нису више доминантан актер у оружаним сукобима (Münkler, 2003), што се може видети из све већег броја и разноликости актера који учествују у оружаним сукобима.

Дакле, једна од најважнијих промена у савременим оружаним сукобима у односу на традиционалне је промена актера који учествују у сукобима. О превазиђености традиционалних оружаних сукоба, и пре свега застарелости Клауезвицевог схватања оружаног сукоба, у свом раду „Трансформација рата“ писао је и ван Кревелд. Полазиште у његовом раду је раније поменуто Клаузевицево тројствено одређење рата, према којем први елемент припада народу, други војсковођи и војсци а трећи држави/влади. Када је реч о трећем елементу, основни Клаузевицев постулат је да „организовано насиље треба звати „ратом“ једино ако га води држава, за државу и против државе“ (van Kreveld, 2010, 44). Ратови су били средство у рукама владе, а њихов основни инструмент за вођење тих ратова су војске, односно регуларне оружане снаге. Дакле, војске је Клаузевиц посматрао као организације које су под управом државе и које служе једино држави, односно особље овлашћено да се ангажује у оружаном насиљу у име државе. Као главну дистинкцију помоћу које се рат разликује од злочина јесте што ратове воде искључиво и само суверене државе (van Kreveld, 2010).

Како истиче ван Кревелд, како се други миленијум приближавао крају тако је настојање државе да монополизује насиље уздрмано. Суочене са новим претњама, попут тероризма и сукоба ниског интензитета, претња од нестанка државе је порасла, као и вероватноћа да њено место заузму ратоборне организације другачије врсте (van Kreveld, 2010, 179). Нови актери који су преузели место држава у оружаним сукобима су „побуњеничке групе, криминалне банде, групе из дијаспоре, етничке партије, међународне организације које пружају помоћ, плаћеници, као и регуларна војска“ (Newman, 2004, 175).

Да би се још јасније схватило зашто су државе изгубиле своју битну улогу у оружаним сукобима након Хладног рата неопходно је сагледати шири

контекст. Тај шири контекст се односи на трансформацију међународног система који је осим пада биполарног поретка обележен и јачањем неолибералних економских снага и све већом глобализацијом што је утицало на слабљење државних капацитета али и ауторитета. У овом вакуму државне власти и моћи отворен је простор за развој приватних, најчешће криминалних, група које посежу за насиљем као средством за остваривање својих циљева. Корелационо, државна моћ и ауторитет су све више слабили, а тај вакум попуњавале различите, пре свега криминалне, групе које су све више расле и јачале. Због тога се у извештају Међународне комисије за интервенцију и државни суверенитет [International Commission on Intervention and State Sovereignty] наводи да је „најизраженији безбедносни феномен од краја Хладног рата био пролиферација оружаних сукоба унутар држава“ (ICISS, према Newman, 2004, 175). И сама ауторка тезе о „новим ратовима“, Калдор, истиче да сви показатељи јасно указују на опадање међудржавних оружаних сукоба од краја Хладног рата, те да „нови ратови“ укључују читав спектар различитих државних и недржавних актера. То је уочљиво и у самој њеној дефиницији „нових ратова“ у којој истиче да нови ратови замагљују разлику између рата (насиље између држава), организованог криминала (насиље између приватних организованих група) и кршења људских права (насиље над цивилима) (Kaldor, 2012, 2). Посматрајући прве две наведене компоненте јасно је да су се у погледу актера „нови ратови“ знатно усложнили и да државе нипошто нису једини актер у њима.

О смањеном учешћу држава у оружаним сукобима у савременим оружаним сукобима, односно оружаним сукобима након краја Хладног рата, несумњиво говоре и статистички подаци. Тако, од укупно 162 међудржавна оружана сукоба у периоду од краја Другог светског рата, 93 су избила у периоду Хладног рата, а 69 од краја Хладног рата до 2021. године. У хладноратовском периоду број оружаних сукоба између две државе износио је 20%, а у постхладноратовском периоду дупло мање, односно 10% (Jeftić i sar., 2018, 27). Такође, и UCDP у анализирању оружаних сукоба од 1946. године долази до истих закључака када је реч о међудржавним оружаним сукобима, истичући да се њихов број значајно смањио од краја Хладног рата. Тако је у периоду Хладног рата највиши број међудржавних сукоба у једној години износио 5 и то чак у три наврата у овом периоду: 1967., 1969. и 1987. године. Од краја Хладног рата највиши број међудржавних сукоба у једној години износио је 3. Такође, број година без

иједног међудржавног оружаног сукоба у хладноратовском периоду износио је 4, а у постхладноратовском 7 (UCDP, n.d.b).

Као што је до сад наведено, постхладноратовски период је обележен слабљењем државних структура и самим тим формирањем и јачањем нових центара моћи. То је такође утицало на слабљење државних инструмената за спровођење националне и међународне правне регулативе. Стога су аналитичари оружаног сукоба „као главну карактеристику савремених оружаног сукоба препознали деетатизацију и приватизацију“ (Knežević-Predić, 2007, 15). Ови дезинтегративни токови су довели до стварања неуспелих држава, у којима се савремени оружани сукоби све више одвијају. За неку државу се каже да је неуспела држава „када упркос томе што задржава правни капацитет, у практичном смислу ипак губи способност да га остварује. Кључни елемент у овом погледу је чињеница да не постоји тело које може да обавезе државу на ефикасан и правно обавезујући начин путем, на пример, закључивања уговора“ (Thürer, 1999, 734).

У погледу савремених оружаног сукоба неопходно је истаћи два од укупно три аспекта која карактеришу овај сложени феномен. Први је политички аспект који се огледа у: „унутрашњем колапсу права и поретка. Овде је нагласак на потпуном или готово потпуном распаду структура које гарантују поредак и закон“ (Thürer, 1999, 733-734). Кроз призму савремених оружаног сукоба то значи да држава нема контролу над бројним недржавним актерима који бивствују на њеној територији, нити капацитета да их повинује сопственим нормативно-правним прописима. То значи да бројни недржавни актери који учествују у савременим оружаног сукобима, управо унутар пропалих држава налазе погодно тло за свој настанак и развој. Неспособност пропалих држава да на својој територији спроводе законе и гарантују поредак, оставља простора недржавним актерима за илегалну трговину оружјем и остале илегалне активности којим долазе до наоружања, као и неопходних финансијских и других средстава за вођење оружаног сукоба. Други битан аспект је функционални аспект који подразумева „одсуство тела која су, са једне стране, способна да представљају државу на међународном нивоу, и са друге стране, да буду под утицајем спољног света“ (Thürer, 1999, 734).

Промена актера у савременим оружаног сукобима у великој мери је утицала и на промену неких других карактеристика у овим оружаног сукобима. Тако се, упоредо са слабљењем државних капацитета, крајем 80-их година прошлог века, све чешће јављао феномен сукоба ниског

интензитета као „политичко-војне конфронтације између супротстављених држава или група која је слабијег интензитета од конвенционалног рата, али јачег од мирне конкуренције држава“ (Guštin, 2021, 198). Сукоби ниског интензитета се везују за земље у развоју, које ни на који начин нису могле да парирају конвенционалним оружаним снагама великих сила, пре свега САД, па су се окренуле другачијем начину ратовања. То је условило промену метода ратовања, најчешће у виду вођења побуњеничких операција и герилских облика ратовања (Žunec, према Guštin, 2021). Са друге стране и регуларне оружане снаге држава су показале своју немоћ у борби против нових актера као што су устаници, терористи и наоружане друштвене групе. Дакле, промена актера је у највећој мери утицала и на промену метода ратовања у постхладноратовском периоду. Па како истиче Сноу [Snow], једна од најзначајнијих карактеристика која разликује постхладноратовски од хладноратовског света јесте модел насиља који се развија (Snow, према Knežević-Predić, 2007). Пошто се најчешће сукобљавају са регуларним оружаним снагама неке државе, у поређењу са којима су у погледу људства и наоружања инфериорни, недржавни актери користе неконвенционалне методе ратовања и нападају забрањене мете.

Промена актера је утицала и на промену циљева у савременим оружаним сукобима. Циљ недржавних актера није само да поразе оружану силу са којом се у сукобу, односно, њихови циљеви уопште, нису војни већ чешће криминални, политички и економски. Самим тим њихови напади нису усмерени само на припаднике супарничке оружане силе, нити су усмерени искључиво на објекте који служе војној намени. Иако цивилно становништво и цивилни објекти могу бити мета напада и државних актера, њихови напади су у почетним фазама сукоба углавном усмерени на војне циљеве. За разлику од тога, када је реч о недржавним актерима, од самог старта сукоба мете њихових напада су претежно цивилно становништво, цивилна инфраструктура и цивилни објекти. У оружаним сукобима у којима учествују недржавни актери јасна разлика између цивила и војника, као и између цивилних и војних објеката, је замагљена. Важно је закључити да активности недржавних актера у оружаним сукобима подривају основне принципе на којима МХП почива, као што су принцип разликовања, принцип хуманости и принцип војне потребе (Knežević-Predić, 2007).

Из свега наведеног је јасно да је све чешће учешће недржавних актера утицало на трансформацију и других битних карактеристика оружаних

сукоба. Тако су недржавни актери, превасходно услед недовољних материјалних и људских ресурса, све више прибегавали неконвенционалним методама и циљевима ратовања. Као што је поменуто, те неконвенционалне методе су све више угрожавале цивиле, док су и циљеви све ређе били искључиво војни, а све чешће цивилно становништво и цивилни објекти. Услед ових карактеристика, дедуктивно се намеће уверење о порасту броја цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју жртава у савременим оружаним сукобима. Међутим, у даљем раду ће бити утврђено да ли су и како наведене промене у оружаним сукобима после 1989. године утицале на раст броја цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју жртава.

2. ЦИВИЛНЕ ЖРТВЕ КАО ПОСЛЕДИЦА ОРУЖАНИХ СУКОБА

Као што је поменуто у претходном делу рада, бројне карактеристике оружаних сукоба су се након краја Хладног рата измениле, попут актера који учествују у тим сукобима, средстава којих користе и циљева којима теже. Имајући у виду тврдњу савремених теоретичара оружаних сукоба да се оружани сукоби након краја Хладног рата карактеришу повећањем броја и удела цивилних жртава у укупном броју жртава у односу на традиционалне оружане сукобе, преостаје да се утврди да ли су и у том погледу оружани сукоби доживели промену. Стога ће у овом поглављу бити представљене последице оружаних сукоба, са посебним акцентом на цивилне жртве како би се проверила тачност претходно наведене тврдње. У даљем раду ће бити представљене све последице које оружани сукоби проузрокују, а које могу да доведу до настанка цивилних жртава. Иако се често подаци о цивилним жртвама свODE само на оне које су настале услед директних (насилних) узрока смрти, важно је напоменути да цивилне жртве могу да настану и услед индиректних (ненасилних) узрока смрти. Сходно томе, оба ова узрока ће се засебно представити и биће објашњено шта се под њима подразумева, као и на који начин доводе до настанка цивилних жртава.

2.1. Последице оружаних сукоба

Оружани сукоби производе различите материјалне и нематеријалне последице. Иако су последице проузроковане оружаним сукобима сложене и многобројне, у раду ће се користити подела која их групише у три међусобно повезане категорије, а то су: 1) здравствене; 2) социо-економске и 3) еколошке (Rezaeian, 2009, 8).

Када је реч о здравственим последицама, важно је истаћи да су последице оружаних сукоба на људско здравље разнолике, али да се могу груписати у три категорије, а то су: морталитет, инвалидитет и морбидитет (Rezaeian, 2009). Морталитет или тачније смртност свакако представља најтежу последицу до које доводе оружани сукоби јер за резултат има ненадодиве, људске губитке. Људске жртве су у овом случају директан резултат оружаних сукоба. Важно је напоменути да оружани сукоби утичу на раст морталитета и међу војницима који учествују у оружаним сукобима, али и међу цивилним становништвом. Све је чешће заступљено становиште да данашњи оружани сукоби, који су превасходно унутардржавни и

сачињени од различитих актера чији су циљеви све чешће невојни, знатно више доприносе порасту морталитета цивилног становништва (United Nations, 2001). О томе колико један оружани напад током трајања оружаног сукоба може да буде интензиван у погледу морталитета, односно броја жртава, сведочи напад на Хирошиму и Нагасаки 6. августа 1945. године. Тада је употребом нуклеарног оружја, у Хирошими убијено између 40.000 и 50.000 људи, а у Нагасакију око 10.000 људи, само у том дану, од непосредног дејства оружаног напада (Wellerstein, 2020).

Другу наведену здравствену последицу, инвалидитет, можемо дефинисати као „физичко или ментално оштећење које има значајно и дуготрајно штетно дејство на способност особе да нормално обавља свакодневне активности” (Equality Commission for Northern Ireland, 2007, 2). Дакле, инвалидитет доводи или до немогућности свакодневног нормалног функционисања или, у још горем случају, до смртог исхода. У одговору на питање како оружани сукоби доводе до инвалидитета, одговор се најчешће своди на последице употребе различитог наоружања као што су бомбе, пушке, мине, ракете и слично, а које најчешће доводе до повреда главе и других делова тела, прелома и ампутације екстремитета, као и оштећења вида и слуха (Harknett, 2000).

Иако се инвалидитет проузрокован оружаним сукобима најчешће везује за поменути употребу оружја, овакво становиште би било апсолутно погрешно јер би се свело само на различите облике физичких повреда. Тиме би се изоставио други облик инвалидитета који најчешће настаје без употребе оружја, а реч је о менталним обољењима која имају дуготрајно штетно дејство. Када је реч о војницима који учествују у оружаном сукобу, као главни узроци који нарушавају њихово ментално здравље су: распоређивање и боравак у зонама у којима се води оружани сукоб, излагање непријатељској ватри, као и излагање великом броју мртвих и рањених људи. Ови узроци не само да утичу на смањење менталног здравља, него и повећавају ризик од настанка посттрауматског стресног поремећаја или депресије (Bratti et al., 2015). О начину на које ментално обољење проузроковано оружаним сукобом, као једна врста инвалидитета, може довести до великог броја жртава говори податак о броју самоубистава међу америчким војницима и ветеранима. Тако је, од почетка америчког „рата против тероризма”, 11. септембра 2001. године, услед оружаних борби забележено 7.057 војних жртава, а чак 30.177 војних жртава услед

самоубиства. Активни војници и ветерани који су извршили самоубиство су патили од различитих облика менталних обољења која су настала као последица учешћа у оружаним сукобима у „рату против тероризма“ (Suitt, 2021). Тако је, на пример, 2017. године стопа самоубиства међу ветеранима била 1.5 пута већа од оних мушкараца истог узраста који нису учествовали у неком оружаном сукобу (U.S. Department of Veterans Affairs, 2019).

Међутим, оружани сукоби подједнако доводе и до менталних обољења међу цивилним становништвом, у којем су посебно рањива категорија деца. Када је реч о цивилима, неки од главних узрока који доводе до менталних обољења током оружаног сукоба, а који су нарочито изражена код деце, су: одвајање од родитеља, губитак вољених, ноћне море, појачана агресија, депресија и друштвена изолација. Иако инвалидитети проузроковани менталним обољењем најчешће настају током самог оружаног сукоба, они продукују последице које трају доста дуго након његовог завршетка, у неким случајевима и читавог живота, те тако на дуге стазе онемогућавају нормално обављање свакодневних активности (United Nations, 2001). О начину на који инвалидитет, у овом случају у виду физичких повреда, доводи до цивилних жртава, говори податак да је од укупно 953 пацијента са повредом абдомена који су лечени у авганистанској болници у Лашкаргаху, проценат оних који су услед ових повреда изгубили живот износио 12.8% (Cardi et al., 2019).

Трећа, и последња, категорија здравствених последица која је у директној вези са оружаним сукобима је морбидитет. Морбидитет се односи на све оне „последице и компликације (осим смрти) које су резултат болести“ (Morgan & Summer, 2008, 711). Морбидитет као последица оружаног сукоба се најочигледније може уочити кроз посматрање односа између заразних болести и оружаног сукоба. Оружани сукоби резултирају различитим последицама које делују као катализатор у ширењу заразних болести. Тако, оружани сукоби за последицу имају велики број избеглица и интерно расељених лица чиме доводе до масовног кретања становништва. Поред тога, оружани сукоби доприносе пренасељености одређених подручја, пре свега избегличких кампова и других колективних смештаја. Такође, оружани сукоби доводе до оштећења или уништења система за снабдевање водом и санитарних система (што резултира недостатком приступа чистој и хигијенски исправној води), као и јавних здравствених инфраструктура и

установа (чиме се онемогућава адекватно пружање здравствених услуга) (Connolly & Heymann, 2002).

Све ове последице оружаних сукоба стварају услове погодне за убрзано ширење заразних болести, чиме се стопа морбидитета драстично повећава у условима вођења оружаних сукоба (Rezaeian, 2009). Са обзиром на то да велики број заразних болести резултира смртним исходом, јасно је и на који начин је морбидитет повезан са морталитетом. Бројни случајеви доказују да када стопа морбидитета опада, паралелно са тим опада и стопа морталитета (Walker, 2012). Тако је, на пример, Авганистан, након совјетске интервенције (1979.-1989. године) био у потпуности разорен, чиме су створени услови за ширење заразних болести. И у веома кратком периоду, од 1998. до 2001. године, око 1.500.000 људи је умрло од заразних болести, као што су колера, богиње, маларија и туберкулоза (Runde, 2019). Исто тако је за време Првог светског рата је завладала епидемија пегавог тифуса, која је само у Србији, за нешто мање од шест месеци усмртила преко 150.000 људи (Чеканац и сар., 2010).

Другу групу последица оружаних сукоба представљају социо-економске последице. Оружани сукоби могу да доведу до економских последица, па тако смањење продуктивности, инвестиција и трговине, заједно са уништењем људског и физичког капитала, представљају неке од главних фактора који доводе до константног пада производног капацитета државе која учествује у оружаном сукобу чиме узрокују њено економско слабљење. Економске последице се јављају и током оружаног сукоба, када се јавља директан трошак узрокован уништењем ресурса који би иначе били употребљени у производњи, али и након завршетка оружаног сукоба, кроз хуманитарну кризу изазвану сукобом и смањењем инвестиција због нестабилности (Mueller & Techasunthornwat, 2020, 2). Оружани сукоби несумњиво доводе до сиромаштва, како на индивидуалном тако и на националном нивоу, те су под таквим околностима врло честе појаве недостатак хране или њена хигијенска неисправност. Резултат тога је недостатак основних средстава за живот, чиме се доводи у питање опстанак становништва. Важно је истаћи да су управо оружани сукоби међу водећом појавом која проузрокује неухрањеност и глад (United Nations, 2023). Тако, државе у којима се воде оружани сукоби своја финансијска средства све више усмеравају на војне издатке, уништавајући тиме јавно здравље, прекидајући редовно снабдевање храном и водом, што резултује

повећањем броја жртава (Rezaeian, 2009). Самим тим, током и након оружаног сукоба, услед ових економских последица бележи се и раст броја цивилних жртава.

Међутим, оружани сукоби поред економских последица узрокују у и социјалне последице. Тако, оружани сукоби уништавају инфраструктуру, попут кућа, зграда, путева, фабрика, али и социјалних и здравствених система и установа, и доводе до колапса једне државе. Разарање инфраструктуре и уништавање нормалног социјалног система у једној држави резултује великим финансијским губицима, те се социјалне и економске последице јављају у симбиози означеној као социо-економске последице. Иако сам сукоб може да траје релативно кратко, социо-економске последице које он узрокује су најчешће присутне у дужем временском периоду и након његовог завршетка. Тако је и сукоб Источног Пакистана (данашњег Бангладеша) за независност од Пакистана трајао нешто више од девет месеци током 1971. године, али су социо-економске последице овог сукоба биле приметне годинама, а број жртава који је настао услед глади се процењује између 27.000 до чак 1.500.000 (Alfani & Gráda, 2022).

У трећу групу последица оружаног сукоба спадају еколошке последице. Дакле, у овом случају је реч о уништавању животне средине као једној од мање познатих последица оружаног сукоба. Иако се пажња на девастацију животне средине као последицу оружаног сукоба релативно скоро усмерила, важно је истаћи да уништавање животне средине током оружаног сукоба има дугу историју. Тако су још од најранијих периода војске палиле непријатељске усеве и поља, тровале залихе хране и воде и преграђивале реке, и то све у име рата. Међутим, са развојем софистицираног наоружања, а пре свега оружја за масовно уништење, односно хемијског, нуклеарног и биолошког оружја, али и неконвенционалних начина ратовања, последице оружаног сукоба на животну средину су драстично порасле. Што се тиче наоружања, временом је развијано оно наоружање које је имало циљ да девестира природну вегетацију и учини тло неплодним како би се отежао живот на том подручју и исцрпео непријатељ. Свакако да највећу деструктивност на животну средину има употреба оружја за масовно уништење, које проузрокује огромну количину радијације на тлу, у води и ваздуху, чиме се уништава не само живот вегетације, него и животиња, па самим тим и људи на том

подручју. Међутим, и други начини и средства ратовања доводе до уништења животне средине. Тако је и рововска борба, односно ископавање ровова погубно за пољопривредно земљиште (Swintek, 2006). Што се тиче неконвенционалних средстава ратовања, никако не би требало изоставити савремена транспортна и борбена копнена, ваздушна и водена возила која доводе до прекомерне употребе необновљивих фосилних горива.

Додатну претњу по животну средину, када је реч о овим возилима, представља опасност од испуштања штетних, токсичних и/или радиоактивних, отпада који резултирају контаминацијом земље, ваздуха или воде (Rezaeian, 2009). Та контаминација утиче и на јавно здравље становништва, јер је изложеност токсинима у ваздуху у корелацији са растом респираторних обољења која често резултирају смртним исходом. Исто тако и контаминација земље и воде доводи до драстичног пораста разних инфекција и болести коједоприносе лошем здравственом стању становништва и великом броју цивилних жртава (Bell et al., 2019).

Дакле, оружани сукоби на различите начине узрокују штетне еколошке последице, које често резултирају тежим оштећењем респираторних, имунолошких и/или репродуктивних система са крајњим смртним исходом. Тако је употреба осиромашеног уранијума током америчке инвазије на Ирак довела до раста канцерогених обољења, а самим тим и броја цивилних жртава. Изложеност токсинима у ваздуху је утицала на то да се број случајева леукемије код деце између 1990. и 1997. године повећао за 60%, док су се урођене аномалије утростручиле. Иако не постоје тачни подаци о броју жртава насталих услед употребе осиромашеног уранијума, верује се да је контаминација земље, воде и/или ваздуха услед његове употребе узроковала до 500.000 жртава (Young, 2021). Тако је и услед употребе осиромашеног уранијума током НАТО бомбардовања на Савезну Републику Југославију, 1999. године, уочљива веза између бомбардовања и раста броја оболелих од малигних болести. Чикарић истиче да је од тренутка бомбардовања до 2019. године страдало 40.000 људи услед дејства осиромашеног уранијума (Чикарић, n.d.).

Имајући у виду претходно наведене последице оружаних сукоба очигледно је да су негативни ефекти оружаног сукоба веома бројни и деструктивни. Упркос великом броју последица оружаних сукоба и њиховим разликама постоји једна заједничка нит која их све повезује, а то су жртве. Тако, здравствене последице које настају као резултат оружаних сукоба доводе до

великог броја жртава, које настају или директно, што је представљено у виду морталитета, или индиректно, када преостале две здравствене последице, инвалидитет и морталитет, резултују смртним исходом. Исто важи и за другу групу последица, односно социо-економске последице, које доводе до недостатка основних финансијских средстава за задовољење основних животних потреба, па тако најчешће услед неухрањености, резултирају великим бројем жртава. И еколошке последице, као трећа група последица оружаних сукоба, резултирају, не само страдањем биљног и животињског света, него и људи. Све наведене последице оружаних сукоба не праве разлику између учесника у оружаним сукобима и цивилног становништва.

Важно је истаћи да су неке последице оружаних сукоба, као што су сиромаштво, заразне болести и деградација животне средине, знатно сложеније повезане са оружаним сукобима. Између њих постоји узајамни узрочно-последични однос, па тако ове појаве нису само последица оружаних сукоба него веома често и узрок за њихово настајање. Сиромаштво ствара тешке услове за живот и подстиче међудржавне оружане сукобе, посматрајући сукоб као средство за стицање додатних ресурса. Али сиромаштво исто тако изазива незадовољство међу становништвом што најчешће резултује избијањем унутардржавних оружаних сукоба. Када се болести појаве у условима сиромаштва, смањују се капацитети за њихово лечење те се повећава број жртава, како цивилних тако и војних. Заразне болести и сиромаштво су директно повезани и са деградацијом животне средине. Па тако деградација животне средине са једне стране погоршава здравствено стање и услове живота људи, чиме ствара погодно тло за настајање болести. Док са друге стране, деградација животне средине доводи до уништења биљног и животињског света, па се услед недостатка природних ресурса незадовољно становништво окреће оружаном сукобу као излазу из овог проблема.

Имајући у виду све наведено потпуно је оправдана тврдња која је наведена у Извештају УН „Сигурнији свет: наша заједничка одговорност“ (A more secure world: Our shared responsibility) да „сиромаштво, заразне болести, деградација животне средине и рат хране једно друго у смртоносном циклусу (United Nations, 2004, 15). Иако наведене појаве могу да се јаве и као узрок избијања оружаних сукоба, са обзиром да је овде анализа усмерена на последице оружаних сукоба, наведене појаве ће се посматрати искључиво као њихова последица. Такође, иако све наведене појаве доводе и до војних и до цивилних жртава, имајући у виду да је циљ рада усмерен искључиво

на процену броја цивилних жртава у оружаним сукобима, анализа ће бити усмерена само на цивилне жртве.

2.1.1. Цивилне жртве као последица оружаних сукоба

Дакле, заједничка нит за оружане сукобе и поменуте последице до којих они доводе јесте што оне резултирају цивилним жртвама. Оружани сукоби могу директно да доведу до цивилних жртава, а исто тако и индиректно, преко поменутих последица које, такође, резултирају цивилним жртвама. Другим речима цивилне жртве као последица оружаних сукоба могу да се појаве као резултат директних, односно насилних узрока смрти, то јест услед борбених дејстава током самог оружаног сукоба; или индиректних, ненасилних узрока изазваних оружаним сукобом, као што су сиромаштво, заразне болести и деградација животне средине. За разлику од директних (насилних) узрока смрти који се најчешће јављају током самог оружаног сукоба, када је реч о индиректним (ненасилним) узроцима смрти оне се јављају и током, али још чешће и након завршетка самог оружаног сукоба.

Имајући у виду ову разлику, неопходно је указати и на појмове који се у иностраној литератури користе да назначе разлику између директних и индиректних узрока смрти. Тако се у иностраној литератури користи термин „battle-related deaths” и односи се само на директне узроке смрти, односно на употребу оружане силе међу странама у сукобу које резултирају смртним случајевима (UCDP, n.d.c). Са друге стране, појам „conflict-related deaths” се односи на све, како директне тако и индиректне, узроке смрти који су на било који начин повезани са оружаним сукобом и доводе до војних и цивилних жртава (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2018; The World Bank, n.d.). Стога, када се говори о цивилним жртвама, као последици оружаних сукоба, неопходно је направити јасну дистинкцију између директних-насилних узрока смрти и индиректних-ненасилних узрока смрти.

2.2.1.1. Директни - насилни узроци смрти

Директни или насилни узроци смрти су они узроци који доводе до „смрти за које постоје оправдани разлози да се верује да су директно резултат ратних операција и да су радње, одлуке и/или сврхе које су изазвале те смрти спроведене у циљу оружаног сукоба или под његовим

окриљем” (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, n.d., 5). Ови директни односно насилни узроци смрти најчешће доводе до жртава употребом оружја или другим средствима и методама. Жртве узроковане употребом оружја најчешће настају услед употребе ватреног оружја, мина, пројектила и хладног оружја, али свакако да нису ограничене само на то. Под употребом оружја као директног, односно насилног, узрока смрти подразумевају се и ваздушни напади и бомбардовања (попут војних база, али и градова и села), затим дејства експлозивних остатака оружаног сукоба, као и терористички напади којима све више прибегавају недржавни актери у оружаном сукобима. Са друге стране, под директним односно насилним узроцима смрти другим средствима и методама подразумевају се смрти настале услед тортуре, намерног лишавања приступа здравственој заштити, основним добрима и услугама (на пример када се хитна помоћ или хуманитарна помоћ намерно заустави и спречи у пружању помоћи) као и намерног изгладњивања који резултира смртним исходом (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, n.d.). Дакле директни или насилни узроци смрти се односе на оне жртве које су настале током оружаног сукоба услед директне употребе оружја. Или, у другом случају, услед употребе других средстава и метода током оружаног сукоба где је постојала изричита намера да се неко лиши основних потреба неопходних за живот, што такође резултира смртним исходом.

Када је реч искључиво о цивилним жртвама и употреби оружја као узроком њихове смрти, треба нагласити јасну разлику између намерног и ненамерног насиља над цивилима. Намерно насиље над цивилима употребом оружја се односи на ситуације када појединачни учинилац и/или вођство одређене оружане групе намерно гађа цивилно становништво. Ово је у потпуној супротности са ненамерним насиљем над цивилима. Ненамерно насиље над цивилима се односи на активности у којима ни појединачни учинилац ни вођство одређене оружане групе немају за циљ да нанесу штету цивилима, али ипак те активности резултирају цивилним жртвама, познатијим као колатерална штета. Ненамерно насиље над цивилима које резултира цивилним жртвама се најчешће односи на ситуације када се цивили затекну у унакрсној ватри, нарочито имајући у виду да се оружане борбе у великом броју случајева воде у урбаним срединама где живи велики број цивила. Ово ненамерно насиље најчешће је резултат употребе тешког наоружања (попут борбених авиона, ракета и тенкова), чије су последице изузетно деструктивне, од стране наоружаних група које делују са велике удаљености. Имајући у виду

велику удаљеност са које делују и обим разорности тешког наоружања, које онемогућава хируршку прецизности, у овим случајевима није могуће утврдити јасну намеру да се проузрокују цивилне жртве. Са друге стране намерно насиље над цивилима укључује употребу оружја малог домета (попут пушака, пиштоља, ножева и мачета) од стране наоружаних група које делују лицем у лице са цивилима (Balcells, према Balcells & Staton, 2021). Овде је са обзиром на врсту оружја и малу раздаљину са које се оно употребљава потпуно очигледно да постоји јасна намера да се проузрокују цивилне жртве.

У оквиру намерног насиља над цивилима које резултује смртним исходом можемо да разликујемо одређене поткатогије са обзиром на димензију циља. Прва се односи на ситуације када борбена група утврђује индивидуалну кривицу и циља одређене цивиле појединце за које постоје оправдана веровања или да помажу противнику или да на неки други начин отежава тој борбеној групи у оружаном сукобу. Ова врста насиља се најчешће означава као селективно насиље. Друга поткатогија се односи на ситуације када борбена група утврђује колективну кривицу те циља цивиле на основу њихове припадности одређеној верској, етничкој или политичкој групи. Најчешће је реч о нападима на цивиле који припадају одређеној верској, етничкој или политичкој групи против које се води оружани сукоб или када се утврди да припадници неке од наведених група помажу противнику. Ова врста насиља се најчешће одређује или као колективно или као категорично насиље, а у појединој литератури и као групно селективно насиље. И на крају, трећа поткатогија се односи на неселективно насиље, реч је о ситуацијама када једна од страна у оружаном сукобу не циља нити одређене појединце нити одређене групе, а које ипак резултирају цивилним жртвама (Balcells & Staton, 2021, 48).

Дакле, у директне узроке смрти цивилног становништва спадају све оне жртве које су настале услед директне употребе оружја у оружаном сукобу, без обзира да ли је постојала намера да се оне проузрокују или су резултат утицаја различитих непредвиђених фактора (условљених врстом употребљених борбених средстава, изложеношћу цивила тежишту и захвату борбених дејстава или помоћних праваца, дужином трајања оружаног сукоба, годишњим добима, степену развијености система заштите и спасавања и бројним другим узрочницима). Са друге стране, у директне узроке смрти цивилног становништва спадају и жртве које су настале услед употребе других средстава и метода који су по својој природи

насилни и који резултирају цивилним жртвама уз постојање јасне намере да се то постигне.

2.2.1.2. Индиректни - ненасилни узроци смрти

Индиректни или ненасилни узроци смрти су они узроци који доводе до „смрти насталих услед губитка приступа основним добрима и услугама а које су узроковане или погоршане стањем оружаног сукоба” (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, n.d., 5). Укупан број жртава сваког оружаног сукоба је далеко већи од броја војника и цивила који умиру од директних односно насилних узрока смрти током оружаног сукоба. Стога свођење података о броју жртава у једном оружаном сукобу на број жртава услед директних или насилних узрока смрти пружа погрешне податке о стварним људским губицима у том оружаном сукобу. Да би се дошло до тачне бројке о људским губицима у једном оружаном сукобу неопходно је укључити и податке о броју жртава насталих услед индиректних односно ненасилних узрока смрти. Гледано краткорочно, односно за време трајања оружаног сукоба, главни индиректни или ненасилни узроци смрти су болести и неухрањеност. Док дугорочно, оружани сукоби утичу на смртност својим деструктивним утицајем на националну економију и инфраструктуру, као и на психолошко здравље и благостање (Ratnayake et al., 2008). У дугорочне последице оружаног сукоба би требало укључити и еколошке последице које деструктивно утичу не само на биљни и животињски свет, него и на људе и неретко резултују људским жртвама. Дакле, оружани сукоби стварају такве услове који погодују порасту броју жртава и након његовог завршетка.

Што се тиче болести као ненасилних узрока смрти неопходно је првенствено направити разлику између повезаности незаразних и заразних болести са оружаним сукобом. Када је реч о незаразним болестима, оружани сукоби доприносе њиховом настанку или погоршању услед употребе хемијског оружја, уништења или оштећења здравствених система и спречавања приступа здравственој заштити. Тако, употреба хемијског оружја доводи првенствено до хроничних плућних болести и других облика незаразних болести (Ngaruiya et al., 2022). Док генерално говорећи, деструктивност оружаног сукоба доводи до проблема у виду недостатка здравствене заштите, а у случају незаразних болести дуготрајна нега је неопходна за успешно лечење. Менталне и хроничне болести су нарочито опасне током оружаног сукоба јер су њихова превенција и контрола тада

сведене на минимум што резултира лошим приступом благовременој нези и самим тим негативним, често смртним, исходом код пацијената (Mosleh, 2020). А за људе који болују од незараних болести животи зависе од континуиране неге и приступа лековима.

Тако, особе оболеле од рака, особе са дијабетесом и све остале особе које болују од одређених незараних болести, у већем броју умиру током оружаног сукоба, услед његових последица у виду недостатка основних медицинских услуга и средстава (Mastruk et al., 2022). Дуготрајно лечење хроничних плућних болести, кардиоваскуларних болести, карцинома, дијабетеса и осталих незараних болести захтева да се посебна пажња посвети координисаном и лонгитудиналном лечењу. А оваква нега зависи од ширих економских и политичких услова, те услова становања, образовања, трговине и транспорта, приступа храни и пијаћој води и других услова (Allen et al., 2022). Имајући у виду да су за време оружаног сукоба сви ови услови у великој мери нарушени, јасно је зашто током оружаног сукоба није могуће пажњу посветити координисаној и лонгитудиналној нези у лечењу незараних болести. Самим тим је јасно и зашто се током оружаног сукоба јавља велики број жртава од незараних болести као индиректног односно ненасилног узрока смрти.

Са друге стране, када је реч о заразним болестима као индиректном или ненасилном узроку смрти, њихова веза са оружаним сукобима је још израженија. Поред колапса јавне здравствене инфраструктуре, немогућности пружања здравствених услуга и девастације целокупног здравственог система, што отежава лечење и незараних и заразних болести, оружани сукоби продукују многе последице које погодују искључиво заразним болестима. Тако, оружани сукоби доводе до масовног кретања становништва, пренасељености одређених подручја, лоших санитарних услова, недостатка склоништа и приступа чистој води. Све ове околности доприносе убрзаном ширењу заразних болести, те оружани сукоби делују као катализатор у ширењу заразних болести. Са друге стране, девестираност здравственог система као последица оружаног сукоба онемогућава адекватну контролу преношења и ширења заразних болести, вакцинацију становништва, као и спровођење других мера за сузбијање заразних болести. Стога, као последица оружаног сукоба долази до убрзаног преноса и самим тим драстичног повећања броја заражених, од заразних болести као што су маларија, трипаносомијаза, жута грозница, туберкулоза и ХИВ (Connolly & Neumann, 2002).

Утицај оружаних сукоба на заразне болести приметан је и током самог трајања сукоба али и након његовог завршетка. Током трајања оружаног сукоба пораст броја жртава од заразних болести је најевидентнији у избегличким камповима, где стопе морталитета могу да буду веће и до 60 пута у односу на мирнодопско доба. Чак и након завршетка оружаног сукоба и даље је приметан његов утицај на заразне болести. Па тако, упркос томе што су у мирнодопским условима у 70% смртних случајева узрок незаразне болести, у оним сиромашнијим земљама, најчешће постконфликтним, заразне болести се јављају као најчешћи узрок смрти (Goniewitz et al., 2021).

Поред болести, други главни индиректни односно ненасилни узрок смрти у оружаним сукобима је недостатак хране. Стабилност економских, друштвених и политичких услова су кључне детерминанте које утичу на (не)доступност и хигијенску (не)исправност хране. Са обзиром на то да оружани сукоби деструктивно утичу на све ове услове јасно је и зашто нарушавају доступност и исправност хране. Такође, оружани сукоби директно доводе до глади услед: уништавања плодног, пре свега пољопривредног, земљишта чиме се отежава приступ храни; затим великог исељавања становништва, чиме се ремети нормална производња хране; дестабилизације транспортне мреже, чиме се отежава и увоз и извоз хране; као и дестабилизације целокупног тржишта због чега долази до повећања трошкова производње хране (Echarren, 2013).

Ове директне последице оружаних сукоба које доводе до глади могу бити резултат намерних или ненамерних активности учесника у оружаним сукобима. Тако, уништење усева, стоке, земље и воде може бити резултат ненамерних активности насталих услед великог деструктивног дејства употребљеног оружја. Међутим, поједини учесници у оружаном сукобу често користе глад као оружје, те намерно прибегавају опсади како би прекинули снабдевање залихама хране, изгладњују противничко становништво или му отимају помоћ у виду хране, а све у намери да га исцрпе и принуде да се покори (Messer, Cohen & Marchione, 2001). Без обзира да ли је реч о намерним или ненамерним активностима, потпуно је евидентна узајамна повезаност између оружаних сукоба и глади. Тако, становницима у земљама захваћеним оружаним сукобима прети више него двапут већа опасност од неухрањености у односу на становнике земаља у развоју (Роквић, 2017а).

3. ЦИВИЛНЕ ЖРТВЕ У ТРАДИЦИОНАЛНИМ ОРУЖАНИМ СУКОБИМА

Са обзиром да стране у оружаним сукобима прибегавају употреби оружане силе јасно је да су сви, како традиционални тако и савремени, оружани сукоби карактеристични по великом броју жртава када је реч о учесницима у тим сукобима. Међутим, када се говори у контексту цивилних жртава поставља се питање да ли су сви оружани сукоби резултовали великим бројем цивилних жртава, те да ли је током времена долазило до неких промена када је реч о њиховом броју и уделу у укупном броју жртава?

Као што је поменуто, становиште одређеног броја аутора савремених теорија о рату је да се оружани сукоби од краја Хладног рата, односно од 1989. године, одликују већим уделом цивилних жртава у укупном броју жртава у односу на традиционалне оружане сукобе. Први услов да би се проверила оправданост ове тврдње је прикупљање података о цивилним, али и војним, жртвама у поменутим оружаним сукобима. Постоји неколико основних проблема који отежавају прецизно утврђивање броја жртава у неком сукобу.

Први проблем са којим се суочавају истраживачи јавља се већ на терену, јер стране у сукобу неретко намерно теже да прикрију или искриве стварне бројке о жртвама. Такође, може ненамерно да дође до грешака и саопштавања погрешних података о стварном броју жртава. Треба имати у виду да се подаци о броју жртава прикупљају из различитих извора, укључујући коришћење: званичних евиденција о жртвама, медицинских евиденција, медијских извештаја, пописних података или неких других извора. Постојање поменутих различитих извора најчешће доводи до тога да се подаци о броју жртава у великој мери разликују од извора до извора. У оваквим ситуацијама је заиста је тешко доћи до прецизних података о броју жртава у одређеном оружаном сукобу.

Други проблем настаје међу истраживачима након што се подаци прикупе, услед различите методологије коју користе у анализи и процени броја жртава. Овде се процене највише разликују услед различитих критеријума који се употребљавају за њихову класификацију. Тако, као најчешћи критеријум у процени броја цивилних жртава се узима њихова јасна и недвосмислена узрокованост оружаним сукобом и временска подударност са сукобом. То би значило да се критеријум своди само на оне жртве настале услед директних узрока смрти, чиме се оне настале услед индиректних

узрока потпуно занемарују. Такође, треба напоменути да су системи евиденције и у савременим, а нарочито традиционалним, оружаним сукобима некомплетни или непостојећи, а евиденције неретко уништене, што ствара додатни проблем у процени броја жртава (Roberts, 2010).

Наведени проблеми обавезују на опрезност у изношењу закључака везаних за прецизан број цивилних жртава. Имајући у виду те недостатке у даљем раду ће бити приказане базе података које су коришћене у раду, а које располажу подацима о броју жртава у традиционалним оружаним сукобима од 1946. до 1989. године. Коришћене базе података за број жртава у традиционалним оружаним сукобима су: Пројекат Корелати рата [Correlates of War] (у даљем тексту: COW), раније поменути Програм истраживања сукоба шведског универзитета Упсала (UCDP), база података коју су развили Лацина [Lacina] и Гледитш [Gleditsch] (у даљем тексту: L&G) и Каталог сукоба [Conflict Catalog] који је развио Питер Бреке [Peter Brecke]. Оно што је заједничко за све ове базе података јесте да прикупљају податке о жртвама у оружаним сукобима у посматраном периоду од 1945. до 1989. године. Међутим, међу овим базама података постоје извесне разлике када је реч о којим жртвама се подаци прикупљају. Односно прецизније речено, да ли се прикупљају подаци о цивилним и/или војним жртвама, као и да ли се прикупљају подаци о директним и/или индиректним жртвама. У даљем раду ће бити наведено које податке прикупља свака од наведених база што ће на крају бити приказано у заједничкој табели.

Пројекат Корелати рата је 1963. године основао Дејвид Сингер [David Singer] који је са Мелвином Смолем [Melvin Small] започео прикупљање података о оружаним сукобима од постнаполеонског периода, односно од 1816. године, до 2007. године (Correlates of War, n.d). Са обзиром да наведени период обухвата период традиционалних оружаних сукоба од 1945. до 1989. године, подаци из ове базе података су коришћени у овом раду. COW прикупља податке само о броју војних жртава, за разлику од осталих извора који, бар у одређеној мери, прикупљају податке и о броју цивилних жртава (Hasell, 2020). Као главна критика упућена COW-у је недоследно евидентирање смртних случајева, те када је реч о међудржавним оружаним сукобима они укључују само податке о војним жртвама насталим услед директних (насилних) узрока смрти. Са друге стране подаци о свим другим врстама оружаних сукоба се односе на све војне жртве, настале услед како директних (насилних) тако и индиректних (ненасилних) узрока смрти (Rigterink, 2012).

UCDP је основан на Одељењу за истраживање мира и сукоба средином 1980-их од стране професора Питера Валенстина [Peter Wallensteen], оснивача и бившег директора UCDP-а (UCDP, n.d.a). Основни циљ је прикупљање података о различитим аспектима оружаних сукоба од 1945. године до данас. Дакле, што се временског оквира тиче, UCDP у потпуности покрива период традиционалних оружаних сукоба од 1945. до 1989. године. UCDP прикупља податке о жртвама које су настале услед директне борбе. Иако борба није експлицитно дефинисана, наводи се да она укључује активности на бојном пољу, герилске активности, бомбардовање и градско ратовање, у мери у којој су оне усмерене на војне снаге или друге „представнике“ страна у сукобу (Sundberg, према Rigterink, 2012). Дакле UCDP прикупља податке и о цивилним и о војним жртвама, али које су искључиво резултат директних (насилних) узрока смрти.

Лацина и Гледитш (L&G) пружају алтернативни скуп података о жртвама које су настале услед директне борбе. Дакле, L&G као и UCDP прикупља податке о свим, односно војним и цивилним, директним жртвама. Иако на први поглед ове две базе података делују идентично, постоји једна велика разлика која се огледа у томе како свака од њих дефинише борбу, па самим тим и које податке о жртвама прикупљају. За разлику од раније наведене дефиниције борбе коју даје UCDP, а која мора бити усмерена на војне снаге или друге „представнике“ страна у сукобу, дефиниција коју налазимо у L&G бази је нешто ширира. Лацина и Гледитш истичу да борба може да подразумева насиље које је усмерено не само на војне циљеве, него и на цивилне, уз једини услов да се учинилац суочи са реципрочном претњом, односно непосредном претњом смртоносне силе (Rigterink, 2012). Важно је напоменути да L&G прикупља податке до 2008. године, те у потпуности покрива период традиционалних оружаних сукоба који се у овом делу рада истражује. Такође, иако L&G прикупља исте податке као UCDP, дакле о директним цивилним и војним жртвама, очекује се да ће број жртава бити већи у оквиру L&G због ширег одређења борбе и самим тим одређења које су жртве настале услед директне борбе.

Каталог сукоба за разлику од свих претходно наведених база података о жртвама иде корак даље, и настоји да укључи податке не само о броју директних, него и индиректних војних и цивилних жртава. Питер Бреке као аутор ове базе података, и сам истиче да је прецизност упитна, односно да степен до којег је постигнута адекватна процена броја индиректних жртава значајно варира од сукоба до сукоба. Јасно је да постоји концептуална тешкоћа у повлачењу јасне границе између индиректних

(ненасилних) узрока смрти које са једне стране могу бити узроковане оружаним сукобом, а са друге многобројним другим факторима. Ову концептуалну границу у великој мери диктирају доступни примарни извори који се користе у свакој процени. Са обзиром да за разлику од других коришћених база података, настоје да прикупе податке и о индиректним (ненасилним) жртвама оружаних сукоба, очекивано је да су у Каталогу сукоба подаци о броју жртава, како цивилних тако и војних, највећи (Hasell, 2022). Важно је напоменути да Каталог сукоба прикупља податке о цивилним и војним жртвама до 2000. године, те самим тим поседује податке о броју жртава у традиционалним оружаним сукобима од 1945. до 1989. године.

Као што се види из до сада наведеног, свака од база података прикупља различите податке о жртвама у оружаним сукобима. Због тога ће у табели 1 бити приказане коришћене базе података које се односе на период који се у овом делу раду проучава, од 1946. до 1989. године. А такође ће бити и приказано да ли наведене базе прикупљају податке о директним и/или индиректним узроцима смртних случајева, односно о војним и/или цивилним жртвама.

Табела 1. Базе података и подаци о жртвама које прикупљају (аутор)

База података \ Подаци о жртвама	Директни узроци		Индиректни узроци	
	Војне жртве	Цивилне жртве	Војне жртве	Цивилне жртве
COW	+	-	+	-
UCDP/PRIО	+	+	-	-
L&G	+	+	-	-
Каталог сукоба	+	+	+	+

Поред наведених база података, у даљем раду ће бити коришћени и подаци које пружа портал Статиста [Statista Research Department], који обједињује податке о преко 80.000 различитих тема, између осталог и оне које се тичу најинтезивнијих оружаних сукоба, са посебним освртом на број цивилних

жртава у њима. Затим, подаци са портала Наш свет у подацима [Our World in Data] у којем су обједињени и заједнички представљени подаци из база података као што су COW, UCDP/PRIО и Каталог сукоба. Такође, коришћени су и подаци до којих су дошли аутори у истраживању броја цивилних жртава, као што су: Розер [Roser], Јун [Yoon], Шин [Shin] и Ригтеринк [Rigterink].

3.1. (Не)постојање разлика између учесника у оружаним сукобима и цивила

Иако су међудржавни оружани сукоби у знатно већој мери обележили период од 1945. године до 1989. године, у односу на постхладноратовски период, треба имати у виду да емпиријски докази не потврђују раније наведену чињеницу, да се разлика између цивила и војника у овим сукобима поштује. Упркос томе што међудржавне оружане сукобе воде јасно назначене и препознатљиве оружане снаге држава које су у сукобу, то не значи нужно да је за њих карактеристичан мали број цивилних жртава.

Када је реч о међудржавним оружаним сукобима важно је напоменути да је њихов интензитет, мерен бројем жртава, био знатно виши у хладноратовском у односу на постхладноратовски период. Тако је, како истичу и Розер и сарадници, у почетним годинама након завршетка Другог светског рата, број директних жртава у међудржавним оружаним сукобима износио око 500.000, док је у постхладноратовском периоду тај број обично био мањи од 100.000 (Roser et al., 2016). Тако је, на пример, највећи број директних, цивилних и војних, жртава у међудржавним оружаним сукобима забележен у Корејском рату (1950-1953) и Вијетнамском рату (1955-1975).

Убедљиво највећи број директних жртава, цивилних и војних, у међудржавним оружаним сукобима, од краја Другог светског рата до 2021. године је забележен за време Корејског рата (1950-1953). Нередовно и недоследно пријављивање смртних случајева у Корејском рату, као и неадекватни системи евиденције отежавају прецизне процене о броју цивилних и војних жртава у овом оружаном сукобу. Међутим, већина аутора је сагласна да је Корејски рат међудржавни оружани сукоб са највећим бројем цивилних жртава од краја Другог светског рата. У погледу броја директних жртава, број војних жртава у Северној Кореји је износио 520.000, а у Јужној Кореји 137.899 (Yoon, 2022), а када је реч о директним

цивилним жртвама тај број је у Северној Кореји износио 282.000 а у Јужној 244.663 (Statista Research Department, 2014). Према овим подацима када је реч о јужнокорејским жртвама, број директних цивилних жртава је премашио број директних војних жртава, док у случају севернокорејских жртава, број цивилних жртава у односу на војне жртве износи нешто више од 50%.

Сличне податке који говоре у прилог већем броју цивилних жртава у односу на војне налазимо и код Шина који, анализирајући податке искључиво о броју јужнокорејских директних жртава, долази до резултата да је 29.294 припадника оружаних снага Републике Кореје изгубило живот, док је број јужнокорејских цивила који је директно страдао у сукобу чак 373.599. Међутим, како истиче сам аутор, прецизност ових података је сумњива, јер је 150.133 Јужнокорејанаца пријављено као „киднаповано или заробљено“, а 408.884 као „нестали или ратни заробљеници“, при чему нису направљене разлике између оних који су убијени, мигрирали у Северну Кореју и оних који су остали да живе у Јужној Кореји (Shin, 2001, 133-134). За Корејски рат и Баик [Baik] истиче да је „ироничан аспект рата да су примарне жртве цивили, а не војници“ (Baik, 2001, 457). Дакле, иако су у Корејском рату учествовале регуларне оружане снаге, униформисане и наоружане, за разлику од цивила, то није резултирало ниским бројем директних (насилних) цивилних жртава.

Такође, сличне ужасе по цивилно становништво је показао још један међудржавни оружани сукоб у Хладном рату, Вијетнамски рат (1955-1975). Овде је однос директних цивилних жртава наспрам војних жртава износио 20:1 (Sassòli et al., према Rogers, 2000). Упркос дотадашњим напорима дипломата и међународних правника да нагласе принцип заштите цивила, Вијетнамски рат је само потврдио тренд великог броја директних цивилних жртава наспрам војних жртава у оружаним сукобима након краја Другог светског рата. Шта више, Вијетнамски рат је имао изузетно велики утицај на свест јавности о великом броју недужних, цивилних жртава у оружаним сукобима. Редовно медијско извештавање, које се често емитовало у исто време када и догађаји на терену, познато као „CNN ефекат“, проширило је по свету слике цивила, пре свега жена и деце, убијених или повређених у рату. Светска јавност је била шокирана ужасима који оружани сукоби са собом носе, нарочито утицајима на цивилно становништво и самим тим захтевало нулту толеранцију на цивилне жртве (Rogers, 2000).

Чак и када би постојање јасне разлике између цивила и учесника у сукобу било карактеристично за међудржавне оружане сукобе, треба истаћи да они нису једини тип оружаних сукоба у хладноратовском периоду. Дакле,

упркос томе што је период Хладног рата у драстично већој мери обележен међудржавним оружаним сукобима (41% од укупног броја оружаног сукоба) у односу на постхладноратовски период (21%) (Jeftić i sar., 2018), традиционални оружани сукоби се не могу свести само на међудржавне оружане сукобе. Шта више, њихов број знатно опао после краја Другог светског рата, те је и UCDP анализирајући оружане сукобе од 1946. године уочио неколико трендова, међу којима је и опадање броја међудржавних оружаних сукоба (UCDP, n.d.b). Стога је у анализу неопходно укључити и податке о хладноратовским оружаним сукобима у којима учествују недржавни актери. Иако се њихово учешће предоминантно везује за постхладноратовски период, јер је њихов број драстично увећан након краја Хладног рата, не значи да нису постојали у хладноратовском периоду. Након утврђивања још једне битне карактеристике, да ли су цивилно становништво и цивилни објекти мете оружаних напада у традиционалним оружаним сукобима, биће представљене процене броја цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју жртава у свим оружаним сукобима у периоду Хладног рата.

3.2. Цивилно становништво и цивилни објекти као циљеви оружаних напада

Уколико се анализа о цивилном становништву и цивилним објектима као циљевима у традиционалним оружаним започне са међудржавним оружаним сукобима, предоминантно становиште је да не постоји намера у њиховом гађању, те да самими тим нису циљеви оружаних напада. Прецизније речено, уколико дође до великог броја цивилних жртава или уништења цивилних објеката, то није резултат њиховог намерног гађања, већ активности усмерених на легалне, војне циљеве. Дакле, у тим случајевима су цивилне жртве и оштећени или уништени цивилни објекти резултат ненамерних оружаних напада. Постоје различите ситуације у којима оружане снаге једне од страна у сукобу гађају војне циљеве друге стране, а које резултирају великим бројем цивилних жртава. Прво, цивили могу да се налазе унутар саме војне мете односно војног објекта (на пример запослени у војном објекту). Затим, цивили могу да бораве у близини војног циља, живе, раде или само пролазе близу војног објекта који је легална мета у оружаном сукобу. И на крају, цивилне жртве могу да настану услед многобројних ненамерних грешака, најчешће попут техничких кварова, непрецизних обавештајних података, лошег времена

или људске грешке у навигацији. У тим ситуацијама оружани напад неће погодити војни циљ што ће резултирати још већим бројем цивилних жртава (Dinstein, 2005).

Од краја Другог светског рата, два процеса су додатно утицала на раст броја ненамерних цивилних жртава, а то су процеси урбанизације и развоја модерног наоружања. Урбанизација представља континуиран процес преласка становништва из руралних средина у урбане, градске средине. Процент светског становништва који је 1950. године живео у урбаним срединама је износио 30% а у периоду недуго након краја Хладног рата, 1990. године чак 43% (Granahan & Satterthwaite, 2014). Процес урбанизације је довео до тога да урбани центри, односно градови постану седишта великог броја и цивилних и војних објеката, односно подручја „мешања“ припадника оружаних снага и цивила.

Упоредо са процесом урбанизације, развој оружја са великом разорном и деструктивном моћи је такође допринео порасту ненамерних цивилних жртава. Управо је разорна моћ овог оружја у највећој мери допринела томе. Па тако, и услед прецизног гађања војног циља велика разорна моћ употребљеног оружја уништава и цивилне циљеве у близини. Превасходно, када је реч о изузетно разорном и деструктивном оружју мисли се на развој оружја за масовно уништење (нуклеарног, радиолошког, биолошког и хемијског оружја). Највећи проблем са употребом овог оружја јесте што не постоји могућност да се контролишу последице њиховог дејства. Тако, иако постоји намера да се ослабе непријатељске снаге, најчешће не постоји намера да се узрокују велике цивилне жртве до којих употреба овог оружја ипак доводи. Један од примера употребе оружја за масовно уништење, конкретно биолошког оружја, је током Другог светског рата када су Јапанци пустили рој заражених пчела на кинеске војнике, у намери да их заразе бурбонском кугом, те тако ослабе и остваре предност у сукобу. Међутим, неконтролисано ширење куге довело је до непланираних последица, иако Јапанци тврде да је страдало око 20.000 Кинеза, кинески извори наводе да број жртава достиже 200.000 (Цветковић & Поповић, 2011). Још једна специфична карактеристика савременог оружја која доприноси расту броја ненамерних цивилних жртава је велики домет овог оружја, те је употреба овог оружја са велике удаљености (попут пројектила и ракета) подложнија грешкама и непрецизностима. Тако су, услед све веће урбанизације и развоја савременог оружја, међудржавни оружани сукоби у периоду Хладног рата обележени великим бројем ненамерних директних цивилних жртава, али и индиректних жртава, најчешће услед оштећења или

уништења критичне инфраструктуре (инфраструктуре од виталног значаја за једну државу и њено становништво, попут система за снабдевање водом, храном, санитарних система, система здравствене заштите и слично) (ICRC, n.d.) чиме је онемогућено задовољење основних животних потреба.

Дакле, све до сада наведено указује да велики број цивилних жртава и оштећених или уништених цивилних објеката у традиционалним међудржавним оружаним сукобима настаје услед ненамерних активности оружаних снага које учествују у сукобу. Међутим, важно је напоменути да је ненамерно гађање цивилних циљева карактеристично претежно за почетне фазе међудржавних оружаних сукоба. У неком тренутку, који може да се јави у било ком моменту оружаног сукоба, међудржавни оружани сукоби достижу „тачку кључања“ у којој циљеви постају и цивилне мете. „Тачка кључања“ представља тренутак када бар једна од оружаних снага у сукобу намерно: 1) употреби оружје које нужно доводи до великог броја директних и индиректних цивилних жртава (на пример током иранско-ирачког рата када је Ирак 1983. године први пут употребио хемијско оружје) или 2) гађа цивилне објекте, односно критичну инфраструктуру што такође резултује великим бројем директних и индиректних цивилних жртава (на пример током Корејског рата када је 1951. године бомбардовано 6 хидроелектрана у Северној Кореји које су до тада производеле 90% укупне електричне енергије у земљи).

Главни разлози због којих једна од страна у међудржавном оружаном сукобу досеже „тачку кључања“ су: 1) намера да се оружани сукоб што пре оконча - употребом оружја за масовно уништење и/или уништавањем критичне инфраструктуре, чиме непријатељ губи елементарне ресурсе за нормално свакодневно функционисање и чиме се повећава притисак јавности непријатељске државе на власт да се оружани сукоб оконча (у пракси ипак често не резултира брзим окончањем); и 2) намера да се оружани сукоб преокрене у сопствену корист - када је услед великих материјалних и нематеријалних губитака пораз све неизбежнији, па се употреба оружја за масовно уништење и/или уништавање критичне инфраструктуре непријатеља види као једини излаз из такве губитничке ситуације, што се може означити као „потез очајника“. Овај други разлог би одговарао ономе што Даунс [Downes] у свом раду означио као очај за победом и спасавањем живота на сопственој страни у дуготрајним ратовима исцрпљивања (Downes, 2006). Оваква реакција једне од држава, односно страна у сукобу, води ка два сценарија. Први је капитулација друге стране у сукобу која услед великих губитака и/или недостатка основних ресурса

није у стању да настави сукоб, а други сценарио је одговор друге стране у сукобу истом мером чиме „тачка кључања“ досеже свој најнегативнији потенцијал. Дакле, укратко речено „тачка кључања“ би била тренутак у којем се одбацују сва правила у вези са заштитом цивилног становништва и цивилних објеката у оружаном сукобу, чиме се елиминишу и принципи разликовања и пропорционалности, те самим тим намерно брише разлика између цивилних и војних циљева.

Ако за хладноратовске међуржавне оружане сукобе можемо да кажемо да до „тачке кључања“ постоје разлике између учесника у сукобу и цивила, то се не може рећи за сукобе у којима учествују недржавни актери. Недржавни актери су од свог постојања, а услед своје инфериорности у погледу броја људи и наоружања, одбацили конвенционално бојно поље. Развили су тактику која је одвукла непријатеља са конвенционалног бојног поља где је његова снага надмоћна, а урбане средине претворили у бојно поље, где се лако крију иза цивилног становништва. Њих одликује склоност да се између фаза борбе повлаче и сакривају међу цивилним становништвом (Megret, 2011). Свесно се мешајући са цивилним становништвом и прихватајући ризик страдања цивилног становништва и цивилних објеката, недржавни актери прихватају брисање разлика између учесника у сукобу и цивила.

Други разлог који је допринео брисању ове разлике јесу неконвенционалне методе ратовања карактеристичне за недржавне актере. Оне се односе на намерно гађање цивилног становништва или цивилних објеката. Разлози, који стоје у основи таквог ратовања су различити, а Нисет Брем [Nyseth Brehm], Робинсон [Robinson] и Сарасвати [Saraswati] идентификују три основна. Први је смањење релативне моћи - најчешће у случају борбе са знатно јачим и надмоћнијим противником или услед војног напредовања противника - без обзира да ли је реч о државном или недржавном актеру, али и услед смањења способности самог недржавног актера или групе поделе унутар њега. Други је повећање релативне моћи - добијајући подршку од спољних актера, односно оних актера који не учествују директно у сукобу, или у другом случају услед слабљења противника. Трећи је вршење насиља над цивилима од стране противничких снага. Важно је истаћи да је више од половине анализираних случајева насиља над цивилним становништвом од стране недржавних актера изазвано услед војне надмоћи противника, односно њиховог војног напредовања (Nyseth Brehm, Robinson & Saraswati, 2021).

И трећи разлог због ког недржавни актери не праве разлику између учесника у сукобу и цивилног становништва је нормативног карактера. Под овим се мисли на непризнавање важећих норми МХП, као и недостатак „власништва“ над овим нормама. Пошто недржавни актери немају право да ратификују међународно правне уговоре (јер они нису држава или други ентитет са неопходним међународним правним субјективитетом). Самим тим им је онемогућено да као пуноправни чланови учествују у изради таквих уговора, због чега често тврде да нису у обавези да поштују правила у чијој изради нису учествовали нити се формално обавезали да ће их поштовати (Bellal & Casey-Maslen, 2011, 177). Дакле, када је реч о хладноратовским оружаним сукобима у којима је бар једна од страна у сукобу недржавни актер „тачка кључања“ је у већини случајева на самом почетку оружаног сукоба.

3.3. Број цивилних жртава у традиционалним оружаним сукобима

Постојеће процене о броју цивилних жртава се у великој мери разликују услед поменутих потешкоћа које се јављају у њиховој изради. Прва потешкоћа се везује за само одређење сукоба о којима се ти подаци прикупљају. Тако једна од коришћених база података, UCDP на пример, прикупља податке о броју жртава у оним сукобима који резултирају са „најмање 25 директних жртава у току једне календарске године“ (UCDP, n.d.a), док друга, COW на пример, прикупља податке о броју жртава у оним сукобима који резултују са „најмање 1.000 директних жртава у току једне календарске године“ (Sarkees, 2010). Ове разлике у одређењу сукоба међу различитим базама података условљавају и велике разлике о укупном броју жртава у одређеном временском периоду.

Друга потешкоћа везује се за одређење цивилног, односно дилемама које су везане за то ко спада у цивилно становништво у условима оружаних сукоба. У одређењу Међународног комитета црвеног крста се наглашава да се цивилно становништво односи „на све особе које не спадају ни у једну од следеће две категорије: 1) припадници оружаних снага, њихове помоћне или комплементарне организације; 2) особе које не припадају горе наведеним снагама, али ипак учествују у сукобима“ (ICRC, 1958, article 4). Упркос овом одређењу, постоје одређене несугласице у вези са другом ставком која се односи на учешће у сукобима. Овакво широко одређење је подложно различитим интерпретацијама које резултирају дебатама о томе да ли се учешће односи само на директно учешће у оружаном сукобу уз

употребу наоружања или се односи и на, рецимо, цивилне извођаче који раде са војском или одређене хонорарне учеснике у рату (Roberts, 2010). Додатни проблем стварају цивили који раде унутар система одбране неке државе или цивили који на различите начине пружају подршку некој од страна у оружаном сукобу.

Због оваквих ситуација треба схватити разлику између цивила који директно учествују у оружаном сукобу и оних који то чине индиректно. Директно учешће цивила у оружаном сукобу се односи на конкретне радње које кумулативно испуњавају три критеријума, а то су: достигнут праг штете, постојање директне везе између учињене радње и настале штете и постојање везе са зарађеном страном (извршена радња мора бити учињена у циљу подршке једној од страна у сукобу и на штету друге). Уколико се на основу поменутих критеријума утврди да цивили директно учествују у оружаном сукобу, тиме стичу статус учесника у сукобу, а самим тим губе статус цивила (Durhin, 2016).

Уколико радње које предузимају цивили не испуњавају три наведена критеријума реч је о индиректном учешћу у оружаном сукобу. Оно може да укључује широк спектар различитих активности од политичке подршке, финансијске помоћи, демонстрација и бројних других. Индиректним учешћем у оружаном сукобу цивили се не сматрају учесницима у сукобу, него задржавају статус цивила и не смеју бити мета напада. Дакле, наведени примери представљају индиректно учешће цивила у оружаном сукобу, те се таква лица и даље сматрају цивилима. Једини наведени пример који би захтевао дубљу анализу јесте хонорарно учешће цивила у оружаном сукобу, у овом случају би требало утврдити да ли су кумулативно испуњена три наведена критеријума, уколико нису сценарио би био исти као и са осталим примерима.

Трећа потешкоћа се односи на то што базе података користе различите критеријуме у утврђивању броја цивилних жртава. Главни критеријум који ствара разлике међу базама података о броју цивилних жртава јесте начин на који цивили могу постати жртве. То узрокује да ли ће се процена свести само на број жртава насталих услед директних (насилних) или ће укључити и индиректне (ненасилне) узроке смрти. Па тако поједине базе података (попут UCDP и L&G) прикупљају податке само о директним цивилним жртвама, док друге (попут Каталога сукоба) прикупљају податке о свим, односно и директним и индиректним, цивилним жртвама што доводи до великих разлика у погледу укупног броја цивилних жртава (Roberts, 2010).

Стога ће у наредним поглављима посебно бити анализиран број цивилних жртава у традиционалним оружаним сукобима, за време Хладног рата, насталих услед директних (насилних), а након тога и услед индиректних (ненасилних) узрока смрти. Обједињавањем поменутих података ће се добити укупан број цивилних жртава у периоду од 1946. до 1989. године. Сабирањем тих података са војним жртвама у истом периоду се ствара могућност за израчунавање удела цивилних жртава у укупном броју жртава у хладноратовским оружаним сукобима. На тај начин ће бити могуће проверити исправност поменуте тезе већине теоретичара савремених оружаних сукоба о порасту броја и удела цивилних жртава у периоду од краја Хладног рата, односно од 1989. године до 2021. године.

3.3.1. Директни - насилни узроци смрти

Као што је у ранијем делу рада наведено директни - насилни узроци смрти се односе на оне жртве које настају као директан резултат ратних операција. Када је реч о цивилном становништву подаци се прикушљају о свим жртвама, без обзира да ли је реч о раније наведеном намерном или ненамерном насиљу над цивилима, које су резултат ратних операција и где је веза између тих операција и цивилних жртава директна. Оно што је важно напоменути када је реч о директним (насилним) узроцима смрти јесте да се њихове последице у виду људских губитака најчешће јављају за време трајања оружаног сукоба и зато је податке о њима лакше прикупити.

Прво, у складу са наведеном тврдњом да су у хладноратовском периоду међудржавни оружани сукоби имали знатно већи утицај и били учесталији него у каснијем, постхладноратовском периоду, говори податак о броју директних (насилних) жртава према врсти оружаног сукоба коју нуди UCDP/PRIО. Тако је 50-их година прошлог века просечан број директних жртава у међудржавним оружаним сукобима износио нешто изнад 80.000. Тај број се потом у читавом периоду Хладног рата кретао од 20.000 до 40.000, да би се након завршетка Хладног рата спустио на испод 5.000. Генерално говорећи, просечан број директних жртава у међудржавним оружаним сукобима је током читавог периода Хладног рата био драстично већи у односу на постхладноратовски период (UCDP/PRIО према Roser et al., 2016). Дакле, међудржавни оружани сукоби су били знатно интензивнији у хладноратовском периоду те је и број директних цивилних и војних жртава био драстично већи у односу на постхладноратовски период. Ово само потврђује тврдњу да су државе биле доминантан актер у традиционалним

оружаним сукобима и да су сукоби између две или више држава имали примат када је реч о традиционалним оружаним сукобима.

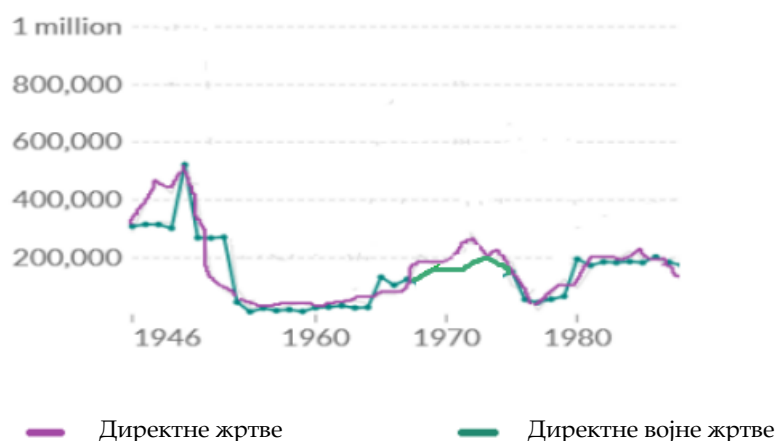
Уколико се у разматрање узме број директних жртава у међудржавним оружаним сукобима у свакој години од краја Другог светског рата до 2021. године, уочавају се три врхунца у погледу броја директних жртава. Први и највиши је забележен у периоду 50-их година (када је 1950. године годишњи број директних жртава досегао број од чак 600.000 - уједно и највише у периоду од краја Другог светског рата). Затим, други, и нешто нижи, је забележен у периоду 70-их година (када је 1971. године годишњи број директних жртава износио готово 400.000). Док је трећи, и најнижи, забележен у периоду 80-их година 20. века (када је 1982. годишњи број директних жртава износио нешто више од 250.000) (UCDP/PRIО, 2017). Поставља се питање који су то међудржавни оружани сукоби који су резултирали великим бројем директних жртава и утицали на формирање три врхунца са највећим бројем директних жртава? У периоду 50-их година то је пре свега Корејски рат (1950-1953), у 70-им Вијетнамски рат (1955-1975), где је нарочито смртоносна била друга етапа у рату која је започела непосредним учешћем САД у рату (1964-1973), и у периоду 80-их година Иранско - Ирачки рат (1980 - 1988) и Авганистански рат (1978-2001), односно у периоду Хладног рата прецизније речено Совјетска инвазија на Авганистан (1979-1989) (UCDP/PRIО према Mingels, 2017).

Међутим, иако су међудржавни оружани сукоби у знатно већој мери обележили епоху Хладног рата у односу на постхладноратовски период, из анализе се не сме искључити број директних жртава и у другим врстама оружаних сукоба у датом периоду. Ово је у свом раду настојао да утврди Ригтеринк који је из анализе искључио међудржавне оружане сукобе. Он је настојио да провери тврдњу теоретичара „нових ратова“ по којој је однос директних цивилних жртава наспрам војних драстично порастао у периоду од краја Хладног рата, односно од 1989. године. Користећи две поменуте базе података: COW (која укључује само директне војне жртве) и L&G (која укључује и цивилне и војне директне жртве) он настоји да провери истинитост ове тврдње. У циљу да испита однос броја директних цивилних и војних жртава, Ригтеринк дели број свих директних жртава са бројем директних војних жртава и одузима један како би дошао до броја који може да тумачи као „за сваког учесника у оружаном сукобу погине X цивила у оружаном сукобу“ (Rigterink, 2012, 14).

Заједно са прилагођеним временским трендом и интервалом поверења од 95%, он испитује однос броја директних цивилних и војних жртава за сваку

годину од краја Другог светског рата. Резултати до којих долази указују да је приметан пораст односа броја директних цивилних жртава наспрам војних жртава. Тако је просек броја директних цивилних жртава у односу на број директних војних жртава у другој половини 40-их година 20. века износио 0,35 а 90-их и 2000-их преко 2. Што значи да је однос цивилних и војних жртава 1940-их био 1:3, наспрам 1990-их и 2000-их 2:1. Можемо закључити да је приметан тренд пораста броја цивилних жртава у укупном броју жртава након краја Другог светског рата. Међутим, Ригтеринк истиче да на основу добијених резултата не можемо закључити да је удео цивилних жртава већи или да брже расте у постхладноратовском периоду (Rigterink, 2012). И у периоду Хладног рата је било доста оружаних сукоба у којима је број директних цивилних жртава био доста већи од броја директних војних жртава. Веома је важно истаћи оно што и сам аутор наглашава, а то је да су „оба скупа података нарушена високим процентом података који недостају (32% и 40% података о жртвама недостају у COW, односно L&G)” (Rigterink, 2012, 14).

Да се не би засебно анализирали подаци о директним жртвама у међудржавним оружаним сукобима са једне, и сукобима у којима је бар једна од страна недржавни актер, подаци о њима су интегрисани на слици 1. Тако је на слици 1 приказан однос броја свих директних (цивилних и војних) жртава наспрам директних војних жртава у свим оружаним сукобима у периоду Хладног рата. За број директних војних жртава је и у овом случају употребљена база података COW док је за број свих (цивилних и војних) директних жртава употребљена база података UCDP/PRIО.



Слика 1 Однос броја свих директних (цивилних и војних) жртава наспрам директних војних жртава (Our World in Data, n.d.).

На слици 1 се види како се кретао број свих (цивилних и војних) директних жртава у периоду Хладног рата и број искључиво директних војних жртава. То омогућава да се утврди какав је однос броја директних цивилних и војних жртава, као и давање одговора на питање да ли је удео цивилних жртава велик у односу на војне жртве када се анализа сведе само на директне (насилне) узроке смрти. Међутим, пре него што се то утврди, неопходно је указати на одређене нелогичности са слике 1. Као што се види на слици 1, у неким случајевима је број директних (цивилних и војних) жртава из базе података UCDP/PRIО парадоксално мањи од броја самих директних војних жртава из базе података COW. Овај парадокс је најизраженији у периоду 1952. и 1953. године и касније у периоду 80-их година 20. века.

Што се првог периода тиче, конкретно 1952. и 1953. године, на овај парадокс утичу различити подаци о броју жртава до којих долазе COW и UCDP/PRIО. Подаци о три оружана сукоба која су се десила у овом периоду су допринели да број директних војних жртава буде већи од свих директних (цивилних и војних) жртава. Први је грађански рат у Боливији из 1952. године. COW износи податак да је број директних војних жртава 1.500, а UCDP/PRIО да је број цивилних и војних директних жртава 600. Други је француско-туниски рат вођен од 1952. до 1956. године где је према подацима COW број директних војних жртава износио 3.000 а према подацима UCDP/PRIО број свих директних жртава износио 2.000. И на крају, трећи оружани сукоб који је највише допринео овом парадоксу јесте француско-индокинески оружани сукоб који је вођен од 1945. до 1954.

године, у којем је према подацима COW забележено чак 600.000 директних војних жртава (од чега је 300.000 француских војника). У извештају UCDP/PRIО се истиче следеће: „цифра COW од 300.000 није тачан податак када је реч о француским губицима. Укупна цифра од 600.000 жртава би била прецизнија када је реч о свим жртвама у вези са овим оружаном сукобом, мада би била нешто мања од неких скорашњих процена” (Lacina, 2004, 224). Када се каже да би се бројка од 600.000 односила на све жртве, мисли се и на директне и индиректне, цивилне и војне жртве. Стога UCDP/PRIО када је реч о овом сукобу процењује укупно 365.000 директних жртава, од чега је 125.000 цивила.

Што се другог периода тиче, од 1980. године до краја Хладног рата, доминантан утицај на парадоксални исход је имао један оружани сукоб, а то је иранско-ирачки рат од 1980.-1988. године. Према подацима COW број директних војних жртава је 1.250.000, док је према процени UCDP/PRIО број укупних директних жртава 644.500, од чега 12.500 директних цивилних жртава. У UCDP/PRIО се истиче да: „поредићи различите процене указују да су подаци COW засновани на необично високим проценама војних жртава” (Lacina, 2004, 240).

Имајући у виду наведене проблеме са недовољном прецизношћу података, ипак је могуће извести одређене закључке када је реч о уделу директних цивилних жртава у укупном броју директних жртава. Тако, када се не говори о броју цивилних жртава, него искључиво о њиховом уделу у укупном броју жртава, за време Хладног рата су достигнута два врхунца, као што се види на слици 1. У ова два врхунца је удео броја директних цивилних жртава у укупном броју директних жртава износио преко 30%. Први је достигнут за време Кинеског грађанског рата који је трајао од 1946. до 1949. године, па је тако 1948. године удео броја директних цивилних жртава у укупном броју жртава износио 35%. Други врхунац је достигнут за време Вијетнамског рата, и то у периоду који се у бази података COW означава као друга фаза овог оружаног сукоба, од 1965. године, када су САД интензивирале своје учешће на тлу Вијетнама бројећи 300.000 војника. Тако је 1971. године број цивилних жртава од укупног броја жртава износио 36%.

Дакле, уколико се из процене изузму међудржавни оружани сукоби, што је Ригтеринк учинио у свом раду, не постоје подаци који поткрепују тврдњу већине теоретичара савремених оружаных сукоба о томе да је број и удео цивилних жртава знатно нижи у односу на војне жртве. Па тако је у једном тренутку у периоду 80-их година прошлог века, тачније 1982. године, број директних цивилних жртава у укупном броју жртава износио чак 72%. Са

друге стране, укључивањем међудржавних оружаних сукоба у анализу повећава се број директних војних жртава, те они у овом случају чине већину свих жртава. Највећи број директних цивилних жртава укључивањем међудржавних оружаних сукоба износи 36% 1971. године, што значи да је уз већа или мања одступања тврдња о малом броју цивилних жртава у хладноратовским оружаним сукобима тачна уколико се процена сведе само на директне жртве. Међутим, не можемо изнети коначан закључак да су у хладноратовским оружаним сукобима цивилне жртве чиниле мањину у укупном броју жртава из два основна разлога. Први је приказана непоузданост, односно непрецизност података, која за сваки оружани сукоб у периоду од 1946. до 1989. године у изузетној мери варира од извора до извора. Други је свођење података о броју цивилних жртава само на директне узроке смрти, што у потпуности искривљује процену и резултира погрешним подацима о цивилним жртвама у оружаним сукобима. Да би процена броја цивилних жртава у оружаним сукобима била адекватна, неопходно је да се прикупе подаци и о цивилним жртвама насталим услед индиректних узрока, што је учињено у наредном поглављу.

3.3.2. Индиректни (ненасилни) и директни (насилни) узроци смрти

Укључивање података о броју цивилних жртава насталих услед индиректних (ненасилних) узрока смрти у процену о њиховом укупном броју драстично отежава њихову прецизност. Томе највише доприноси чињеница да цивилне жртве настале услед индиректних (ненасилних) узрока смрти није могуће ни територијално ни врменски ограничити.

Тако, индиректни, односно ненасилни, узроци смрти могу да доведу до великог броја цивилних жртава, на пример, када услед великог броја избеглица из подручја захваћеног оружаним сукобом дође до преоптерећивања здравствених и социјалних установа у некој од суседних држава и резултују смртним исходом. Ово указује да цивилне жртве настале услед индиректних узрока смрти не можемо територијално ограничити на простор на којем се води оружани сукоб.

Са друге стране велики број цивилних жртава услед индиректних узрока смрти може да се јави неколико година, или чак деценија након завршетка оружаног сукоба. Самим тим значи да цивилне жртве настале услед ненасилних узрока смрти нису ни временски ограничене на период трајања оружаног сукоба. Поменута временска и територијална неодређеност индиректних узрока смрти чини процене о броју

индиректних (ненасилних) цивилних жртава још тежим и доприноси још већој разлици у проценама од извора до извора него када је реч само о директним (насилним) узроцима смрти.

Међутим, оно што је потпуно сигурно, јесте да свака процена броја цивилних жртава поред података о броју директних (насилних) узрока смрти мора да укључи и податке о броју индиректних (ненасилних) узрока смрти цивилног становништва. У табели 2 су приказани сви оружани сукоби од 1946. до 1989. године који се налазе у бази података UCDP/PRIО а о којима постоје минимум два различита извора када је реч о броју свих цивилних жртава. Табела 2 приказује колико се, укључивањем података о индиректним узроцима смрти поред података о директним узроцима смрти, процене о броју свих цивилних жртава разликују од извора до извора.

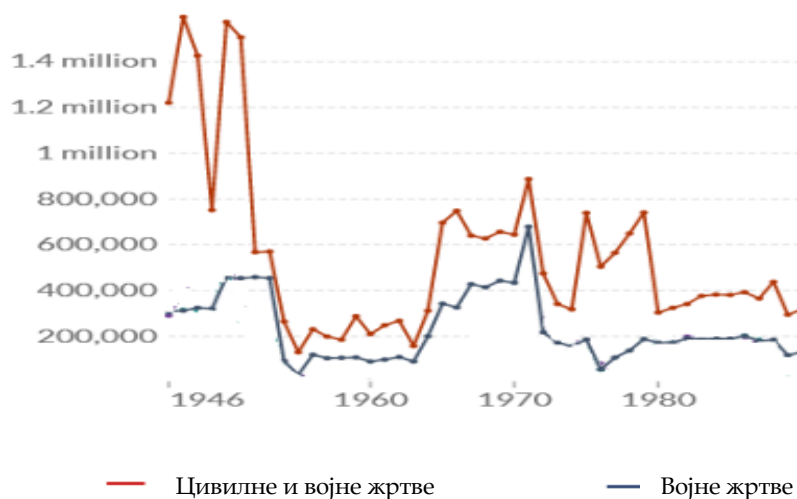
Табела 2. Минималан и максималан број свих цивилних жртава (Lacina, 2004)

Назив оружаног сукоба	Година почетка и завршетка оружаног сукоба	Минималан број свих цивилних жртава	Максималан број свих цивилних жртава
Кинески грађански рат	1946-1949	500.000	5.000.000
Француско - индокинески рат	1946-1954	125.000	300.000
Први кашмирски рат	1947-1949	1.000	5.000
Трећи француско-мадагаскарски рат	1947-1948	3.000	10.000
Чеџу устанак	1948-1950	1.571	2.533
Корејски рат	1950-1953	500.000	2.828.000
Кинеско - тибетски рат	1950	2.000	3.000
Мау Мау устанак	1952-1956	1.819	3.000
Алжирски рат за независност	1954-1962	83.000	94.526
Вијетнамски рат	1955-1975	587.000	1.200.000
Суецки рат	1956	386	1.000
Француско - камерунски рат	1957-1960	10.000	80.000
Анголски рат за независност	1960-1974	30.000	300.000
Грађански рат у Гватемали	1965-1989	43.000	200.000
Рат Нигерије и Биафре	1967-1970	30.000	1.000.000

Грађански рат у Камбоџи	1970-1975	78.000	100.000
Пакистанско - бенгалски рат са индијском интервенцијом	1971	500.000	1.000.000
Грађански рат у Шри Ланки	1971	1.000	5.000
Грађански рат у Западној Сахари	1972-1989	3.000	4.000
Грађански рат у Авганистану и Совјетска инвазија на Авганистан	1978-1988	300.000	1.000.000
Сандинистичка револуција	1978-1979	7.000	25.000
Ирачко - ирански рат	1980-1988	12.450	50.000
Грађански рат у Перуу	1980-1995	25.000	64.000
Грађански рат у Уганди	1981-1987	100.000	300.000
Рат у Јужном Судану	1984-1995	146.000	500.000
Грађански рат у Сомалији	1980-1990	5.000	50.000

Лацина у свом раду представља колико, укључивањем података о броју индиректних цивилних жртава, процене о укупном броју цивилних жртава варирају, што је представљено у табели 2. Као што је поменуто постоји само једна база података која прикупља податке о свим (директним и индиректним), цивилним и војним, жртвама. У питању је Каталог сукоба који прикупља податке до 2000. године, односно обухвата период који се овде анализира од 1946. до 1989. године. Важно је напоменути да и сам аутор ове базе података Питер Бреке истиче да степен прецизности процене директних и индиректних жртава значајно варира од сукоба до сукоба (Hasell, 2022).

Једина релевантна процена о броју цивилних жртава и њиховом уделу у укупном броју жртава је она која обухвата податке о цивилним жртвама насталим услед и директних и индиректних узрока смрти. На слици 2 је приказана управо једна таква процена, која прикупља податке и о свим цивилним и о свим војним жртвама.



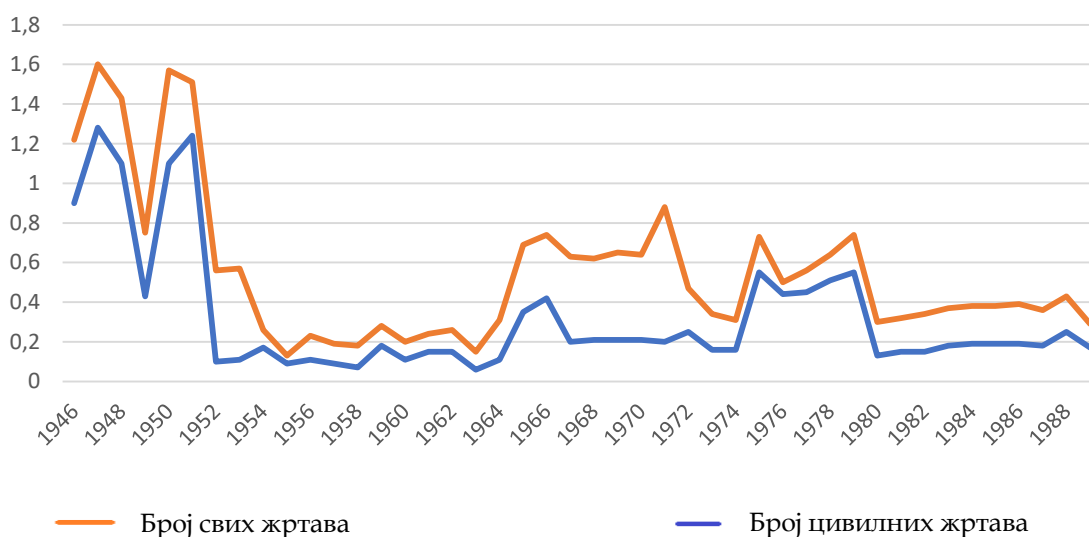
Слика 2 Број свих цивилних и војних жртава у поређењу са свим војним жртвама у оружаним сукобима од 1949. до 1989. године (Our World in Data, n.d.)

На самом почетку анализираниог периода се види драстична разлика у поређењу са проценом броја цивилних жртава која укључује само директне узроке смрти. Већ је 1947. година прва година у којој је укључивањем индиректних узрока смрти број цивилних жртава порастао за више од милион. Те године је регистровано око 100.000 директних цивилних жртава, док је укључивањем индиректних узрока смрти број цивилних жртава 1.287.400. Самим тим је приметно колика је разлика у броју цивилних жртава када се посматрају само директне цивилне жртве у поређењу са свим (директним и индиректним) цивилним жртвама. Иако се процене о броју директних и индиректних цивилних жртава разликују у сваком оружаном сукобу од извора до извора, њихов број је драстично већи од броја самих директних цивилних жртава. У наведеном периоду од 1949. до 1989. године број директних цивилних жртава износио је 1.427.202 (UCDP/PRIО, према Our World in Data, n.d.), а број директних и индиректних жртава 14.237.405 (Brecke, према Our World in Data, n.d.). Дакле, укључивањем индиректних узрока смрти у процену броја цивилних жртава њихов број је у просеку 10 пута већи него када се подаци сведу само на директне (насилне) узроке смрти. Самим тим је јасно колико би свођење укупног броја цивилних жртава само на директне (насилне) узроке смрти било непотпуно и исходovalo погрешним закључком о њиховом укупном броју, а самим тим и њиховим уделом у укупном броју жртава.

3.4. Удео цивилних жртава у укупном броју жртава у традиционалним оружаним сукобима

Да би се адекватно израчунао удео цивилних жртава у укупном броју жртава неопходно је упоредити податке о свим цивилним и војним жртвама са само цивилним жртвама, како би се израчунао њихов удео. На слици 2 су представљени подаци о свим (цивилним и војним) жртвама, са једне стране, и о војним жртвама, са друге стране. На основу тих података је, ради лакшег визуелног приказа удела цивилних жртава у укупном броју жртава, у Графикону 1 представљен број цивилних жртава са једне стране и број свих жртава са друге, у оружаним сукобима од 1946. до 1989. године.

Графикон 1. Укупан број цивилних жртава и број свих (цивилних и војних) жртава у традиционалним оружаним сукобима од 1949. до 1989. године изражен у милионима (аутор)



Из графикана 1 се види да је током великог дела Хладног рата број цивилних жртава чинио већину броја свих жртава у оружаним сукобима. Односно, када се узму у обзир све жртве, и оне настале услед директних (насилних) узрока смрти као и оне настале услед индиректних (ненасилних) узрока смрти, од броја свих жртава насталих у оружаним сукобима већина су цивили. Да би се прецизније представио удео цивилних жртава у традиционалним оружаним сукобима израђена је табела 3 у којој је представљен удео цивилних жртава у укупном броју жртава за сваку годину од 1946. до 1989. године.

Табела 3 Удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава по годинама (аутор)

Година	Удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава	Година	Удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава
1946	74,6%	1947	80,4%
1948	77,3%	1949	57,2%
1950	70,7%	1951	69,9%
1952	19,2%	1953	20,2%
1954	65,2%	1955	75,8%
1956	48,1%	1957	47,4%
1958	42,7%	1959	62,5%
1960	56,9%	1961	60,4%
1962	59,1%	1963	42,9%
1964	35,8%	1965	50,7%
1966	56,4%	1967	33,1%
1968	33,9%	1969	32,4%
1970	32,6%	1971	23,4%
1972	54,2%	1973	49,4%
1974	50,8%	1975	74,8%
1976	88,9%	1977	81%
1978	78,7%	1979	74,6%
1980	43,4%	1981	46,5%
1982	44,2%	1983	50%
1984	50,1%	1985	50,3%
1986	48,7%	1987	50,7%
1988	57,7%	1989	60,1%

Као што се види из табеле 3 најнижи удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава у периоду Хладног рата је забележен 1952. године и износио је 19,2%. Са друге стране највиши удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава забележен је 1976. године и износио је 88,9%. Приметно је да се удео цивилних жртава у укупном броју жртава у великој мери разликује од сукоба до сукоба, па самим тим и од године до године. Због тога ови подаци нису подложни генерализацији, али то ће овде бити учињено да би се

проверила исправност ставова већине теоретичара савремених оружаних сукоба о њиховом порасту након краја Хладног рата. Па тако, генерално говорећи, у читавом периоду од 1946. до 1989. број цивилних жртава у оружаним сукобима је износио 14.237.405. Са друге стране број цивилних и војних жртава у истом периоду износио 24.540.739, чиме се долази до просечног удела цивилних жртава у укупном броју жртава од 58% у оружаним сукобима од 1946. до 1989. Дакле, не само да број цивилних жртава није био низак него је чинио већину у традиционалним оружаним сукобима од 1946. до 1989. године.

Важно је још једном нагласити да је у питању само груба генерализација која са емпиријског становишта није прихватљива (иако је 58% просечан удео цивилних жртава у укупном броју жртава, то није веродостојан податак, јер је сваки сукоб изузетак од тог просека, па је тако удео цивилних жртава у укупном броју жртава у једној години 19,2% а у другој 88,9%), али је у раду искоришћена за проверавање ставова о порасту броја и удела цивилних жртава у укупном броју жртава након краја Хладног рата. Стога, када се користе само процене о броју директних жртава, могуће је изнети закључак да је уз извесна одступања, број директних цивилних жртава низак у поређењу са бројем директних војних жртава. То није могуће закључити када броју директних жртава додамо број жртава насталих услед индиректних (ненасилних) узрока смрти.

4. ЦИВИЛНЕ ЖРТВЕ У САВРЕМЕНИМ ОРУЖАНИМ СУКОБИМА

Крај Хладног рата није означио крај историје оружаних сукоба, него само крај једне етапе у његовом развоју. Динамична природа оружаних сукоба избила је у први план и истакла своју „камелеонску” природу о којој је писао Клаузевиц. Оружани сукоби су завршетком Хладног рата прошли кроз трансформацију која се, пре свега, испољила у промени актера, начину финансирања, као и промени средстава и циљева (Kaldor, 2012). Међутим, у намери да се истакне „ново рухо” оружаних сукоба након завршетка Хладног рата, све више се задирало у питање (не)заштићености цивила које је било праћено различитим проценама о броју цивилних жртава. Тако се као једна од новина савремених оружаних сукоба истакла њихова насилна природа која је усмерена ка цивилном становништву. Све је више било заступљено становиште да суоружани сукоби након завршетка Хладног рата доживели трансформацију и у погледу броја цивилних жртава.

Та промена се огледа у томе да „савремени оружани сукоби узрокују много више цивилних него војних жртава” (Erps, 2013, 309). То је потврђено различитим истраживањима у којима се наводи да је „дошло до повећања цивилних жртава са 5% на крају 19. века, на 15% током Првог светског рата, потом на 65% до краја Другог светског рата, и на више од 90% у ратовима током 1990-их” (Khorram-Manesh et al., 2021, 3). Из наведених тврдњи се уочава да су цивили све чешће мета у савременим оружаним сукобима, да је приметан раст броја цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју жртава, те је због тога како истиче Нордсторм [Nordstorm] „најбезбедније место у савременим ратовима војска” (Nordstorm, према Роквић, 2017а, 42). У намери да се испита исправност ових тврдњи у даљем раду ће се анализирати основне карактеристике савремених оружаних сукоба у погледу (не)заштићености цивила. Након тога ће бити представљене различите процене о броју цивилних жртава и њиховом уделу у укупном броју жртава како би се утврдило да ли претходно поменуте тврдње имају емпиријску заснованост.

4.1. (Не)постојање разлика између учесника у оружаним сукобима и цивила

Све веће учешће недржавних актера у савременим оружаним сукобима довело је до тога да је једна од основних карактеристика ових сукоба непостојање разлика између учесника у оружаним сукобима и цивила. Недржавни актери су својим учешћем допринели нестајању бојног поља. За разлику од ранијих, традиционалних оружаних сукоба где се термин бојног поља односио на „место где се воде борбе“ (Merriam-Webster, према Blank, 2010, 3), што значи да је бојно поље било физички ограничен простор, што је све мање био случај у савременим оружаним сукобима. Са све већим учешћем недржавних актера у оружаним сукобима, који нису ограничени сувереним територијалним границама, концепт традиционалног бојног поља није применљив. Овај проблем се одражава и у правној регулативи, па са обзиром да не можемо да одредимо где се тачно сукоб одвија није могуће ни утврдити ни где се правне норме примењују (Blank, 2010).

Највећи проблем у нестајању бојног поља јесте чињеница што се бојно поље већ вековима односи на простор на којем се води оружани сукоб, а тај оружани сукоб је оружаном насиље које се спроводи у јавне сврхе, које спроводе мање или више организоване војске које су под одговорном командом. Сходно томе оружани сукоб има некакву врсту уређености и није хаотичан, односно не представља насиље свих против свих. Иако парадоксално, бојно поље је створено „споразумом“ страна у сукобу да се оружана борба одвија на месту где постоји обострана сложеност и спремност да се та борба одвија. Повлачењем једне од страна у сукобу ван бојног поља, спречава се одржавање оружане борбе (Megret, 2011). Дакле, концепт бојног поља настоји да „укроти“ оружани сукоб, односно да спречи његову хаотичност у виду насиља свих против свих. Самим учешћем недржавних актера и одбацивањем бојног поља, оружани сукоби бришу разлику између учесника у сукобу и цивила.

Занимљиво је истаћи и аналогију бојног поља и спортског терена коју у свом раду представља Мегрет [Megret]. Он истиче да је бојно поље као спортски терен „ограничено подручје унутар којег се одвија високо специјализована активност која у неким случајевима укључује насилни физички контакт који би био забрањен ако би се догодио ван терена“ (Megret, 2011, 133).

Други, проблем који је специфичан за учешће недржавних актера у оружаним сукобима, а који онемогућава постојање јасне разлике између учесника у сукобу и цивила везан је за униформе и друге ознаке распознавања. Управо је основни циљ увођења униформи у употребу успостављање видљиве разлике између учесника у сукобу и цивила. Овај

проблем је карактеристичан за већину недржавних актера, пре свега терористе, пљачкаше и паравојне групе. Иако често носе препознатљиву одећу или знакове, изузетно ретко носе униформу која би их јасно и недвосмислено разликовала од цивила (Kaldor, 2012,98). Дакле, ако кажемо да је концепт бојног поља настојао да ограничи нежељене последице оружаних сукоба територијално, онда је то униформа настојала да уради квалитативно, само на особе које су припадници оружаних снага.

Уколико би у средиште Мегретове аналогije уместо бојног поља поставили униформу или неки друг знак распознавања који разликује учесника у сукобу од цивила дошли би до наредног закључка. Униформа или неки други знак распознавања је као спортски дрес или рукавице, ознака којим су обележене стране у сукобу, којим се потпуно јасно и недвосмислено указује ко учествује у борби. Уколико би идентичан насилни физички контакт био употребљен против особе које нема то обележје (на пример судија или неко из публике) такав акт би био забрањен и строго кажњив. Исто тако би у оружаном сукобу сваки напад на неког ко не носи униформу био недозвољен.

Дакле, потпуно је јасно да оружани сукоби у којима је бар једна од страна у сукобу недржавни актер и која не користи униформе или друге јасне знаке распознавања, онемогућавају примену принципа разликовања и резултују великим бројем цивилних жртава. Имајући у виду наведене карактеристике и чињеницу да су недржавни актери у постхладноратовском периоду постали доминантан актер у оружаним сукобима изводи се закључак да у савременим оружаним сукобима не постоји јасна разлика између учесника у сукобу и цивила. Сходно томе оправдана је тврдња Минклера о томе да је демилитаризација рата једна од основних карактеристика нових ратова. Испољена у виду разноликих актера и губљења монопола над ратовима од стране оружаних снага у корист недржавних актера, те резултује нестајањем јасне разлике између бораца и небораца. Упркос томе што је успостављање разлике међу њима представљало једно од најважнијих достигнућа када је реч о правилима ратовања (Münkler, 2003). Исто тако и Холсти долази до закључка да је једна од основних карактеристика оружаних сукоба са којима се данас сусрећемо, како их он назива „ратова треће врсте”, непостојање готово икакве разлике између оружаних снага и цивилног становништва (Holsti, 1996). На овакве закључке се надовезују тврдње о намерном гађању цивилног становништва и невојних структура као једној од основних карактеристика савремених оружаних сукоба што ће бити анализирано у наредном делу рада.

4.2. Цивилно становништво и цивилни објекти као циљеви оружаних напада

Као што је наведено у поглављу 3.2. „тачка кључања“, у којој цивилно становништво и невојне структуре постају намерни циљеви војних операција, се у готово свим случајевима јавља на самом почетку оружаних сукоба у којима је бар једна од страна у сукобу недржавни актер. Дакле, недржавни актери од самог старта одбацују МХП и другу нормативно правну регулативу. Један од проблема је што се мало ради на снажењу њихове привржености правној регулативи и углавном се ни не консултују када постоје напори да се побољша поштовање хуманитарних норми (DCAF & Geneva Call, 2015, 7). Сходно томе, поступање недржавних актера је често противправно и испољава се, између осталог, у раније поменутом незаконитом стицању финансијских средстава неопходних за вођење оружаних сукоба, затим у прибављању оружја путем илегалне трговине, принудном регрутовању цивила или у још горем случају деце.

Међутим, у самом оружаном сукобу то противправно понашање добија нови облик у којем су цивилно становништво и цивилни објекти циљеви њихових напада. Важно је напоменути да ови напади обухватају различите конкретне активности које или резултирају смртним исходом или дугорочним физичким и/или психичким повредама. Са обзиром да је једна од основних карактеристика савремених оружаних сукоба контрола становништва кроз сејање страха и мржње у наставку ће бити наведене неке од техника којима прибегавају недржавни актери у оружаним сукобима а које су усмерене на цивилно становништво.

Једна од техника којој често прибегавају недржавни актери је испољена у виду различитих облика застрашивања становништва, односно, психолошког, политичког и економског застрашивања. Ово је једна од карактеристика савремених оружаних сукоба која је усмерена на цивилно становништво, али у највећем броју случајева не резултира смртним исходом. Међутим, друга техника која је карактеристична за ове оружане сукобе је присилно расељавање становништва, што доводи до тога да савремене оружане сукобе карактерише велики број избеглица и интерно расељених лица (Kaldor, 2012). Број избеглица и интерно расељених лица се утростручио у последњих 30 година. Високи комесаријат УН за избеглице процењује да је од краја Другог светског рата прва година у којој је број

расељених лица на глобалном нивоу премашио 50 милиона била 2013. година. Из раније наведених разлога, пре свега услед колапса здравствених система, социјалних система и система за снабдевање водом, велики број избеглица изгуби живот. Међутим, постоје и бројни други начини услед којих цивиле губе живот. Тако је, на пример, само у Средоземном мору, током 2014. и 2015. године, више од 3.500 особа изгубило живот у намери да се домогну „сигурне земље“ (UNHCR, према Роквић, 2017а).

Затим још једна од техника која је карактеристична за савремене оружане сукобе јесте коришћење силовања као метода ратовања. О ужасима пораста броја силовања са све већим учешћем недржавних актера у оружаним сукобима од краја Хладног рата сведоче, између осталог, и процене од најмање 200.000 жена које су силоване у ДР Конго од 1989. године, као и више од 60.000 жена за време грађанског рата у Сијера Леонеу (1991-2002) (Роквић, 2017б, 43). Силовање као једна од метода рата којој прибегавају недржавни актери такође резултује великим бројем цивилних жртава, првенствено жена и девојчица које су углавном жртве ових напада.

Поред силовања, цивили су изложени и другим облицима насиља, укључујући сакаћења, ампутације удова, мучења, отмица и бројних других. Често су напади, осим на саме цивиле, усмерени и на цивилне објекте, односно на имовину цивила, као што је на пример намерно тровање бунара и уништавање усева (Роквић, 2017а). И на крају, једна од техника којој прибегавају недржавни актери и која увек резултира смртним исходом јесте употреба оружане силе против цивилног становништва. Дакле, једна од одлика савремених оружаних сукоба је да се масовно користи насиље усмерено ка цивилном становништву и невојним структурама, често укључујући масовна убијања цивила (Kaldor, 2012).

Све до сада наведено је практично обједињено у извештају Међународне комисије за интервенције и државни суверенитет, у којем се истиче да су главне карактеристике савремених оружаних сукоба испољене у виду трајног расељавања цивилног становништва, намерног систематског силовања као и намерног гађања цивила (ICISS, 2001). Имајући у виду овај извештај и чињеницу да недржавни актери све чешће прибегавају силовању као методи ратовања (које не може бити ненамерно) и намерном гађању цивилног становништва и/или цивилних објеката, јасно је зашто се „тачка кључања“ увек налази на самом почетку у оним оружаним сукобима у којима је бар једна страна у сукобу недржавни актер. Дакле, различите

технике којима прибегавају недржавни актери у оружаним сукобима доводе до тога да цивили трпе различите облике насиља који често резултирају смртним исходом.

Оно што у највећој мери разликује савремене оружане сукобе у односу на традиционалне оружане сукобе у погледу цивилних жртава јесте намера да се оне проузрокују. Па тако у традиционалним оружаним сукобима, где оружани напади најчешће нису усмерени на цивилно становништво и цивилне објекте, највећи број цивилних жртава настаје услед ненамерних оружаних напада. За разлику од тога, у савременим оружаним сукобима цивилно становништво и цивилни објекти су све чешће мете напада. Самим тим постоји намера да се оштете или униште цивилни објекти и проузрокују цивилне жртве.

4.3. Број цивилних жртава у савременим оружаним сукобима

Са порастом броја недржавних актера у оружаним сукобима, циљеви у савременим оружаним сукобима су све чешће цивилно становништво и цивилни објекти. Пошто је једна од основних карактеристика савремених оружаних сукоба управо намерно гађање цивилног становништва и невојних објеката, може се закључити да постоји основа за тврдњу већине савремених теоретичара оружаних сукоба о порасту удела цивилних жртава у укупном броју жртава у савременим оружаним сукобима. Њихов проценат према неким тврдњама од тада износи 80% (Kaldor, 2012) или чак 90% (Goniewicz et al., 2021; Sivard, према Epps, 2013; Greenberg & Boorstin, 2001). Иако су цивилно становништво и невојни објекти, са порастом учешћа недржавних актера, све чешће мете напада у оружаним сукобима, важно је истаћи да је то само један аспект оружаних сукоба који резултира смртним исходом цивила. Реч је о директним и намерним оружаним нападима на цивилно становништво, које представља најбруталнији, али не и једини, облик насиља над цивилима који резултира цивилним жртвама. Сходно томе, неопходно је укључити и податке о броју ненамерних цивилних жртава које настају услед гађања војних циљева. А осим тога и податке о броју индиректних цивилних жртава, односно оних жртава које не би настале да није било оружаног сукоба.

Са обзиром да ће у даљем раду бити представљене процене броја цивилних жртава од 1989. до 2021. године, неопходно је навести који извори садрже

податке о броју цивилних жртава који се односе на поменути временски период. То су раније поменуте базе података Каталог сукоба (до 2000. године) и COW (до 2007. године). Када је реч о периоду након 2007. године, а закључно са 2021. годином, пре свега ће се користити база података UCDP, L&G, The Armed Conflict Location & Event Data Project (у даљем тексту: ACLED), затим подаци до којих долази UCDP, Међународни институт за стратешке студије (International Institute for Strategic Studies) (у даљем тексту: IISS) као и подаци аутора који су вршили процене броја цивилних жртава у постхладноратовском периоду, попут раније поменутих Ригтеринка, Лацине и Мајклса [Michaels].

4.3.1. Директни - насилни узроци смрти

Од краја Хладног рата највећи број оружаних сукоба је према врсти био унутардржавног карактера. У складу са тим може се видети јасна корелација и када је реч о самим жртвама насталим услед директних (насилних) узрока смрти. Тако се највећи број свих директних жртава у периоду након краја Хладног рата везује за учешће недржавних актера. Прецизније речено, највећи број жртава насталих услед директних (насилних) узрока смрти је забележен у унутардржавним оружаним сукобима до 2014. године, а након тог периода до 2021. године у интернационализованим оружаним сукобима. Важно је напоменути да је и у поменутих интернационализованим оружаним сукобима бар једна од страна у сукобу недржавни актер, односно они отпочињу као унутардржавни али укључењем других држава у сукоб губе унутрашњи и добијају међународни карактер (Radivojević & Knežević-Predić, 2013, 397).

Са обзиром на раније поменуто, процена броја директних цивилних жртава у савременим оружаним сукобима ће се извршити у две етапе због временског ограничења доступних база података, а прва је од краја Хладног рата до 2007. године, када је COW престао да прикупља податке о броју директних војних жртава. Имајући у виду да је највећи број директних жртава у овом периоду забележен првенствено у унутардржавним оружаним сукобима, а потом и у интернационализованим оружаним сукобима, прво ће бити представљени резултати до којих је дошао Ригтеринк. Он у свом раду настоји да ове оружане сукобе подвргне анализи и утврди однос броја директних цивилних и војних жртава у њима. И овде Ригтеринк настоји да утврди колико цивила страда за сваког убијеног учесника у сукобу. У првом случају он тај однос утврђује поредећи податке

о свим (цивилним и војним) директним жртвама из базе података UCDP са подацима о броју директних војних жртава из базе података COW. У другом случају то чини на исти начин само што уместо података из базе UCDP користи податке добијене из базе L&G.

Резултати до којих је дошао за период од краја Хладног рата су били у супротности са ранијим резултатима. Тако је раније резултате, који су се односили на хладноратовски период обележио тренд раста броја директних цивилних жртава у односу на војне жртве, чиме се јаз међу њима продубљивао. Упркос појединим очекивањима да ће се овакав тренд наставити након краја Хладног рата, и да ће се тај јаз све више продубити, то се није догодило. Тако је користећи податке из UCDP-а и COW-а Ригтеринк дошао до резултата да је однос броја директних цивилних и војних жртава у периоду 90-их година прошлог века износио нешто мало више од 2:1, док је почетком 21. века износио нешто мање од 1:1. Користећи податке L&G-а и COW-а Ригтеринк је дошао до резултата у којем је однос броја директних цивилних жртава наспрам војних био мање више константан од краја Хладног рата, и приближно износио 3:1. Дакле, упркос томе што се однос броја директних цивилних жртава наспрам војних драстично повећао у претходном периоду (крајем 70-их и током 80-их година), тај тренд се није наставио у периоду 90-их година прошлог века и у првој деценији 21. века (Rigterink, 2012).

Пре него што се представи сама процена броја директних цивилних жртава у оружаним сукобима од краја Хладног рата до 2007. године, неопходно је указати да је, и упркос развоју савремених технологија за праћење и евидентирање броја жртава у оружаном сукобу, и све чешћем медијском извештавању, њихов прецизан број немогуће утврдити. Парадоксално, за разлику од ранијих периода када није било могуће утврдити тачан број цивилних жртава у оружаним сукобима услед недостатка извора, сада то није могуће учинити услед мноштва различитих извора. Тако, податке о броју цивилних жртава можемо прикупити на различите начине: ослањањем на званичне извештаје страна у сукобу, медијске извештаје, извештаје различитих организација, епидемиолошка истраживања, анкете јавног мњења и многе друге. Главни проблем је то што сваки од наведених извора долази до различитих података о цивилним и/или војним жртвама, те се процене о броју цивилних жртава у великој мери разликују (Kaldor, 2012).

Сходно наведеном, када се упореде добијени подаци о броју директних цивилних и војних жртава из базе података UCDP са бројем директних

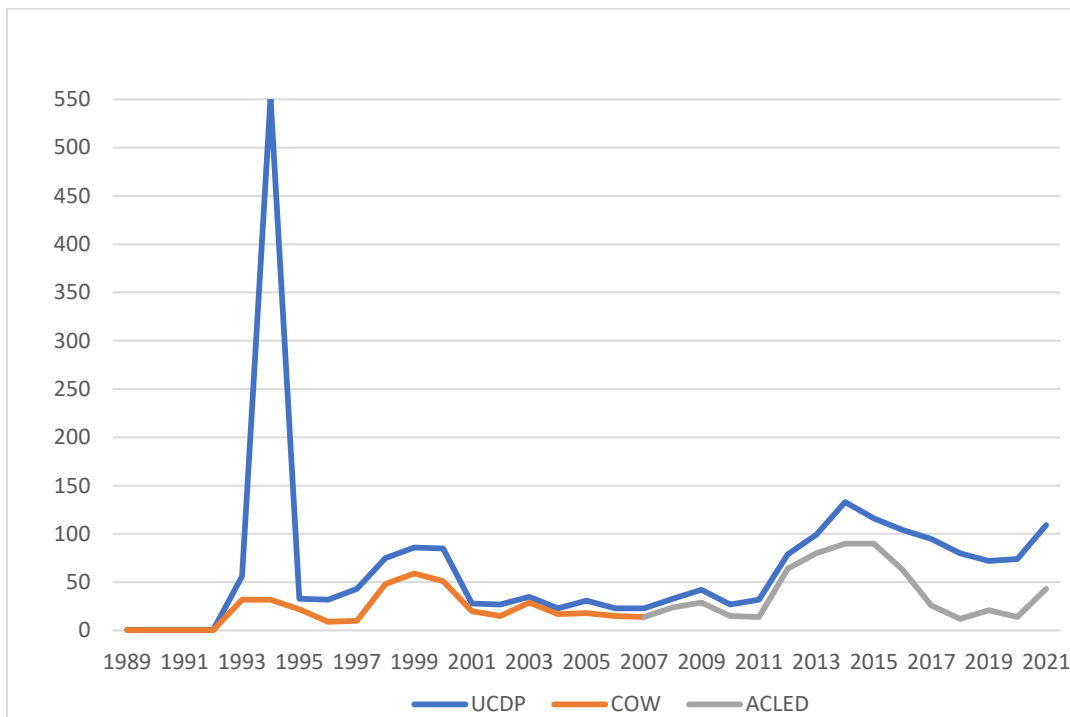
војних жртава из базе података COW, уочавају се неправилности у три случаја. Оне се огледају у томе што је тада број директних војних жртава надмашио број директних војних и цивилних жртава, а забележене су 1998., 2003. и 2005. године, услед раније наведених проблема у вези са прикупљањем података.

Тако је, према бази података UCDP 1998. године забележено 39.664 директних цивилних и војних жртава (UCDP, n.d.b), а према подацима COW 48.572 директних војних жртава (COW, према Our world in data, n.d.). До овог парадокса су довеле различите процене броја укупних жртава у грађанском рату у Конгу од 1998. до 2001. године. Тако је у овом оружаном сукобу 1998. године од стране UCDP регистровано 1.000 жртава. Лацина истиче да је ова процена ниска, а да је најбоља процена она коју даје IISS, где је 1998. године регистровано 36.250 директних жртава (Lacina, 2004, 171).

Друга година у којој је број директних војних жртава премашио број директних цивилних и војних жртава је 2003. Према бази података UCDP те године је забележено 21.650 директних цивилних и војних жртава, а према бази података COW 29.864 директних војних жртава. На ову неправилност су у највећој мери утицале различите процене о броју жртава у рату у Ираку, који је отпочео управо 2003. године. У бази података UCDP се наводи да је у овом оружаном сукобу 2003. године забележено 8.313 директних жртава, док Лацина истиче да је ова процена ниска и да је најпрецизнија процена од 13.540 директних жртава. Међутим, ако се има у виду да је само 2003. године забележено 12.152 цивилних жртава (Iraq body count, n.d.) и процена коју Лацина истиче као најбољу делује сувише ниско. Сходно томе најпрецизније делује процена коју износи Мајклсу виду 22.457 укупних директних жртава (Michaels, према Lacina, 2004).

И на крају када је реч о 2005. години UCDP бележи број од 12.153 директних цивилних и војних жртава, а COW 18.666 директних војних жртава. Овој разлици је као и у прошлом случају највише допринео рат у Ираку. Лацина истиче да је процена коју даје UCDP у виду 2.364 директних цивилних и војних жртава ниска, те је најпрецизнија процена од 21.615 жртава (Lacina, 2004, 341-342). Тек сада је могуће представити број директних војних жртава у укупном броју директних жртава, што је и учињено на графикону 2.

Графикон 2. Поређење података о броју свих директних (цивилних и војних) жртава са подацима о броју искључиво директних војних жртава израженим у хиљадама (аутор)



Главна сличност између традиционалних и савремених оружаних сукоба у погледу директних цивилних жртава оличена је у томе да није могуће утврдити јединствени тренд који важи за читав период. Односно, од године до године се уочавају велике разлике у погледу броја директних цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју директних жртава. Тако је, на пример, 2009. године забележено 34.530 директних војних и цивилних жртава, од чега 5.559 директних цивилних жртава, то јест процентуално исказано 16% од укупног броја директних жртава. Са друге стране, највећи јаз у односу броја цивилних и војних жртава приметан је током 1994. године, за време геноцида у Руанди. Процењује се да је око 500.000 цивила страдало услед директних (насилних) узрока смрти (Des Forges, 1999). Тако је 1994. године забележено 552.000 директних војних и цивилних жртава од чега је 520.000 цивилних жртава, односно процентуално исказано 94,2%.

Као што се види број директних цивилних жртава као и њихов удео у укупном броју жртава варира од године до године, односно од сукоба до сукоба. То поткрепљује и процена о броју директних жртава у најинтензивнијим оружаним сукобима 21. века коју дају Нета Кравфорд [Neta Crawford] и Катарина Луц [Catherine Lutz]. Подаци о броју директних

цивилних и војних жртава до којих су дошле поменуте ауторке су представљени у табели 4.

Табела 4 Број директних (насилних) смрти у најинтензивнијим оружаним сукобима 21. века (Crawford and Lutz, 2019).

	Авганистан	Пакистан	Ирак	Сирија/ИСИС	Јемен
Број цивилних жртава	43.074	23.924.	184.382-207.156	49.591	12.000
Број свих жртава	157.052	66.064	276.363-308.212	179.424	90.072

Када се бројеви директних цивилних жртава упореде са свим (цивилним и војним) директним жртвама долазимо до података да је удео броја директних цивилних жртава у укупном броју жртава следећи: у Авганистану 27,4%, у Пакистану 36,2%, у Ираку од 66,8% до 67,2%, у Сирији 27,7% а у Јемену 13,3%. Као што се види број директних цивилних жртава јако варира од сукоба до сукоба и није могуће емпиријски поткрепити тврдњу да је њихов број у константном порасту од краја Хладног рата. Међутим, као што је раније поменуто, да би процена била адекватна и веродостојна неопходно је прикупити податке и о жртвама које настају услед индиректних (ненасилних) узрока смрти, што је и учињено у наредном делу рада.

4.3.2. Индиректни - ненасилни узроци смрти

Изузетно је тешко доћи до прецизног броја цивилних жртава насталих услед директних, односно насилних, узрока смрти, а још теже до оних насталих услед индиректних (ненасилних) узрока смрти, које нису ни временски ни територијално ограничене. Са обзиром на то да Каталог сукоба прикупља податке о броју индиректних цивилних жртава до 2000. године, у табели 5 ће бити приказан број и директних и индиректних цивилних жртава. Њихов број је заокружен на најближи хиљадити број, односно број у којем су последње три децимале нуле. Упркос поменути

ограничењима и релативној прецизности података о броју индиректних цивилних жртава, могуће је уочити колико је њихов број већи у односу на директне жртве, што је и представљено у табели 5.

Табела 5 Поређење броја цивилних жртава насталих услед директних (насилних) и индиректних (ненасилних) узрока смрти (Conflict Catalogue, n.d.)

Година	Број директних цивилних жртава	Број индиректних цивилних жртава
1989	24.000	153.000
1990	42.000	143.000
1991	31.000	158.000
1992	34.000	179.000
1993	24.000	99.000
1994	520.000	101.000
1995	11.000	106.000
1996	23.000	70.000
1997	33.000	70.000
1998	27.000	79.000
1999	27.000	86.000
2000	34.000	34.000

Као што се види из табеле 5, број индиректних цивилних жртава је генерално већи од броја директних цивилних жртава. Једини изузетак, у овом периоду, је 1994. година, када је у геноциду у Руанди, као што је раније поменуто, убијено око 500.000 цивила, услед чега је број цивилних жртава насталих услед директних (насилних) узрока смрти те године био пет пута већи од броја цивилних жртава насталих услед индиректних (ненасилних) узрока смрти. Уколико се изузме та година, број индиректних цивилних жртава је обично био два до три пута већи од броја директних цивилних жртава, а 1995. године готово чак десет пута. Из наведеног је јасно зашто се свака процена броја цивилних жртава која се своди само на директне цивилне жртве сматра непотпуном и неадекватном. Такође, приметно је и то да се укључивањем броја индиректних цивилних жртава укупан број жртава драстично повећава, чиме се добија реална слика о броју цивилних жртава. Са обзиром да се подаци из табеле 5 односе на период до 2000.

године, у табели 6 су представљени подаци о броју директних и индиректних жртава у најинтензивнијим оружаним сукобима 21. века.

Табела 6 директне и индиректне жртве у најинтензивнијим оружаним сукобима 21. века (Ahmed, 2021)

Држава	Директне смрти	Процењен број индиректних смрти	Укупан број погинулих укључујући директне и индиректне смрти
Јемен	112.092	448.368	560.460
Сирија	511.000	2.044.000	2.555.000
Либија	27.361	109.444	136.805
Ирак	275.087-306.495	1.100.348-1.225.980	1.375.435-1.532.475
Авганистан	176.000	704.000	880.000
Пакистан	67.000	268.000	335.000
Укупно	1.168.540-1.199.948	4.203.404-4.589.916	5.842.700-5.999.740

Као што се види у табели 6, број жртава насталих услед индиректних узрока смрти је просечно четири пута већи од броја жртава насталих услед директних узрока смрти. Процентуално изражено, број жртава насталих услед индиректних узрока износи 80% од укупног броја жртава. Тако и Фарел [Farrell] и Шмит [Schmit] анализирајући оружане сукобе од 1990. до 2010. године истичу да је однос броја индиректних наспрам директних жртава 4:1 (Farrell and Schimt, 2012). У анализирању броја цивилних жртава до сличних података долази и Вајз [Wise], процењујући број укупних жртава а потом и процењујући удео броја жртава насталих услед индиректних узрока у укупном броју жртава у оружаним сукобима након краја Хладног рата.

Табела 7 Процена броја жртава насталих услед индиректних узрока у одређеним оружаним сукобима (Wise, 2017)

Држава	Процент индиректних жртава у укупном броју жртава	Однос броја индиректних наспрам броја директних жртава	Укупан број жртви (директних и индиректних)
Ангола 1975-2002	89	8.1	1.500.000
Бурунди 1993-2000	78	3.5	300.000
Конго-Бразавил (Пул регион) 2003	83	4.8	/
Дарфур, Судан 2003-	69	2.3	142.000
Демократска Република Конго 1998-2002	90+	9.0	3.300.000
Источни Тимор 1974-	82	4.6	103.000
Ирак 1991 (Заливски рат)	77	3.3	144.500
Ирак 1990-1998 (Санкције и Заливски	95	9.5	450.000
Ирак 2003-2004, 2003-2006, 2003-2011	85 60 30	5.7 1.5 0.43	98.000 433.000 461.000
Либерија 1989-1996	86	6.1	175.000
Северна Уганда 2005	85	5.6	26.000
Сијера Леоне 1991-2002	94	15.7	462.000
Јужни Судан 1999-2005	90+	9.0	427.000

Као што се види из табеле 7, изузев оружаних сукоба у Анголи (1975-2000) и Источном Тимору (1974-1999), процена је извршена за оружане сукобе који су вођени у периоду након краја Хладног рата, односно након 1989. године. У овим оружаним сукобима најнижи проценат броја индиректних цивилних жртава у укупном броју жртава је забележен у Ираку у периоду од 2003. до 2011. године (30%), а највиши, такође у Ираку, али у периоду од 1990. до 1998. године (95%) (Wise, 2017). За све наведене оружане сукобе, просечан број индиректних жртава у укупном броју жртава износи 78,61% што готово у потпуности одговара и претходној процени од 80%. Када је реч о другим најинтензивнијим оружаним сукобима 21. века удео броја

цивилних жртава у укупном броју жртава је сличан. У рату у Авганистану проценат броја директних цивилних жртава у укупном броју жртава је 28,6%. Међутим, укључивањем броја жртава насталих услед индиректних узрока смрти, удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава је 79,8 (Finaud, 2017). Када је реч о цивилним жртвама, узимајући за основни однос индиректних наспрам директних цивилних жртава поменути однос у виду 1:4, могуће је израчунати укупан удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава.

4.4. Удео цивилних жртава у укупном броју жртава у савременим оружаним сукобима

Подаци о цивилним жртвама насталим услед индиректних, ненасилних узрока смрти у још већој мери варирају од извора до извора, него када је реч о директним, односно насилним, узроцима смрти. Као што је поменуто, коришћена база података, Каталог сукоба, је временски ограничена до 2000. године. Стога ће у табели 8 бити приказан удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава у оружаним сукобима од 1989. године до 2000. године.

Табела 8 Удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава од 1989. до 2000. године (Conflict Catalogue, n.d.)

Година	Удео цивилних жртава у укупном броју жртава	Година	Удео цивилних жртава у укупном броју жртава
1989	60%	1990	58,4%
1991	62,5%	1992	67%
1993	58,5%	1994	96,2%
1995	63,4%	1996	78,2%
1997	79,9%	1998	80,4%
1999	80,6%	2000	68,7%

Као што се види из табеле 8 удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава је у постхладноратовском периоду до 21. века био поприлично висок

и сваке године износио преко 50%. Генерално говорећи, просечан удео цивилних жртава у укупном броју жртава је у периоду од 1989. године до 2000. године износио 73,65%. Иако је реч о краћем временском периоду, варијације у овом периоду нису биле велике као за време Хладног рата, али се удео цивилних жртава у укупном броју жртава кретао од 58,5%, 1993. године, до 96,2%, 1994. године. Са обзиром да су овде представљени подаци до 2000. године, остаје да се утврди колики је удео цивилних жртава у укупном броју жртава од 2000. до 2021. године. Стога је у табели 9. приказан удео цивилних жртава у укупном броју за тај период.

Табела 9 Удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава од 2000. до 2021. године (аутор)

Година	Удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава	Година	Удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава
2000	68,7%	2011	81,4%
2001	28,5%	2012	38,4%
2002	51,6%	2013	39,3%
2003	45,2%	2014	48,9%
2004	32%	2015	47%
2005	74,2%	2016	69,8%
2006	51,6%	2017	87,6%
2007	58,8%	2018	93,4%
2008	45,4%	2019	85,5%
2009	40,8%	2020	91,1%
2010	61,5%	2021	78,3%

За разлику од раније представљеног периода, од краја Хладног рата до 2000. године, где је сваке године удео цивилних жртава у укупном броју жртава био већи од 50% овде је ситуација другачија. Иако је просечан удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава у читавом овом периоду износио 59%, овде су варијације знатно веће, пре свега јер је реч о дужем временском периоду. Тако је најнижи удео цивилних жртава у укупном броју жртава у овом периоду забележен 2001. године и износио 28,5%, док је највиши забележен 2020. године и износио 91,1%. У оквиру поглавља 5.2. ће бити

интегрисани, не само подаци о уделу цивилних жртава у укупном броју жртава који се односе на читав постхладноратовски период, него и подаци који се односе на хладноратовске оружане сукобе. Тако ће се утврдити како се њихов број кретао током година, колике су варијације биле од године до године и да ли је могуће уочити одређени тренд који би се односио на неки дужи временски период.

5. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА - ПРИКАЗ ОДНОСА БРОЈА ЦИВИЛНИХ ЖРТАВА У ТРАДИЦИОНАЛНИМ И САВРЕМЕНИМ ОРУЖАНИМ СУКОБИМА

Процене броја цивилних жртава и њиховог удела у укупном броју жртава наилазе на различита ограничења у прикупљању података на којима се заснивају. Она најчешће резултирају тиме да највећи број доступних извора прикупља податке искључиво о директним цивилним жртвама, искључујући оне настале услед индиректних узрока смрти. Сходно томе, највећи број тврдњи о порасту броја цивилних жртава у оружаним сукобима након краја Хладног рата је тачан уколико се анализа сведе само на цивилне жртве настале услед директних (насилних) узрока смрти. Тако је, у хладноратовском периоду, највећи удео цивилних жртава у укупном броју директних жртава забележен у време Вијетнамског рата 1971. када је износио 36%. Са друге стране, када је реч о савременим оружаним сукобима након краја Хладног рата, највећи удео цивилних жртава у укупном броју жртава забележен је за време трајања рата у Сирији 2018. године и износио је чак 78,1%. Међутим, и када је реч само о директним жртвама подаци у великој мери варирају од сукоба до сукоба. Тако, на пример у случају Ирачког рата подаци варирају од 100.000 директних цивилних жртава у проценама које се заснивају на званичним документима и медијским извештајима до преко 1.000.000 у онима које се заснивају на испитивању Ирачана о броју чланова њихове фамилије који су убијени у рату (Kaldor, 2012). Упркос поменутом ограничењу, на основу доступних података је ипак могуће уочити одређен тренд, а то је чињеница да је, генерално гледано, број директних цивилних жртва већи у савременим оружаним сукобима након краја Хладног рата у односу на традиционалне хладноратовске оружане сукобе.

Као што је поменуто, све директне жртве се могу посматрати као намерне или ненамерне. Када је реч о намерним директним цивилним жртвама, њихов број је значајно већи од краја Хладног рата, односно са све већим учешћем недржавних актера у оружаним сукобима. Недржавни актери, из раније поменутих разлога, прибегавају неконвенционалним методама ратовања које се, између осталог, огледају у намерном гађању цивилног становништва и цивилних објеката (Nyseth Brehm, Robinson & Saraswati, 2021). Када је реч о ненамерним директним цивилним жртвама, иако је њихов број био изузетно висок и током хладноратовских оружаних сукоба, он је још виши у периоду од краја Хладног рата. Томе доприносе раније поменути разлози, пре свих урбанизација, односно све већи број цивила у

урбаним срединама у којима се све чешће воде оружани сукоби. Са друге стране томе доприноси развој све разорнијег оружја и оружја великог домета, чија употреба често резултује великим бројем ненамерних цивилних жртава (Balcells, према Balcells & Staton, 2021). Поред тога, у савременим оружаним сукобима, на број ненамерних директних цивилних жртава утиче и велика разноликост актера у оружаним сукобима, попут оружаног сукоба у Сирији, где су разлике између учесника у сукобу и цивила замагљене.

Међутим, укључивањем података о броју индиректних (ненасилних) узрока смрти добија се другачији резултат у виду пада свеукупног броја жртава. У извештају о људској безбедности [Human Security Report] се наводе три основна разлога за смањење броја жртава. То су чињеница да су савремени оружани сукоби ниског интензитета, да су високо локализовани и да је генерално боља развијеност здравствених система и имунизација становништва (HSR, према Kaldor, 2012). Уз наведене разлоге би требало истаћи да на број свих жртава у постхладноратовском периоду, односно пре свега на жртве настале услед индиректних узрока смрти, утиче временска неодређеност. Прецизније речено, индиректне жртве настале услед савремених оружаних сукоба након краја Хладног рата нису коначне, оне ће се и даље јављати у годинама које следе, те ће адекватна процена броја ових жртава бити могућа тек након дужег временског периода. Међутим, када је реч искључиво о индиректним цивилним жртвама, Мери Калдор истиче да упркос смањењу свих жртава, долази до повећања удела цивилних жртава у укупном броју жртава. Због тога је у овом поглављу приказан број цивилних жртава од 1946. до 2021. године, а касније и представљен удео њиховог броја у укупном броју жртава.

5.1. Однос броја цивилних жртава у традиционалним и савременим оружаним сукобима

На основу до сада представљених података, могуће је приказати број цивилних жртава за сваку годину од краја Другог светског рата до 2021. године. Међутим, имајући у виду раније наведена ограничења у проценама о броју цивилних жртава, треба имати на уму њихову релативну прецизност. Процене о броју цивилних жртава које су у раду представљене посебно за традиционалне, посебно за савремене оружане сукобе, сада су интегрисане у јединственој табели 10, да би се уочило како се њихов број

кретао од године до године, у коликој мери је тај број варирао, као и да ли је приметан тренд раста броја цивилних жртава од 1989. године.

Табела 10 Број цивилних жртава у оружаним сукобима од 1946. до 2021. године (аутор)

Година	Број цивилних жртава	Година	Број цивилних жртава	Година	Број цивилних жртава
1946	910.833	1947	1.287.400	1948	1.105.758
1949	430.821	1950	1.110.848.	1951	1.055.848
1952	109.137	1953	115.638	1954	172.504
1955	98.635	1956	111.077	1957	94.277
1958	78.944	1959	179.994	1960	119.398
1961	150.197	1962	158.279	1963	67.646.
1964	111.895	1965	353.268	1966	422.652
1967	212.387	1968	212.843	1969	213.222
1970	210.222	1971	207.805	1972	257.535
1973	168.373	1974	161.562	1975	153.512
1976	48.908	1977	57.742	1978	111.468
1979	153.415	1980	131.885	1981	150.908
1982	150.908	1983	188.164	1984	191.547
1985	191.547	1986	191.547	1987	185.172
1988	252.743	1989	177.213	1990	185.699
1991	189.104	1992	213.687	1993	123.655
1994	881.531	1995	117.769	1996	93.032
1997	103.119	1998	106.577	1999	113.011
2000	67.407	2001	33.244	2002	44.840
2003	37.120	2004	21.528	2005	62.340
2006	28.804	2007	37.708	2008	38.532
2009	53.596	2010	50.620	2011	73.168
2012	62.840	2013	78.256	2014	174.768
2015	107.124	2016	165.724	2017	276.620
2018	275.276	2019	205.476	2020	240.112
2021	208.254				

Судећи према подацима који су представљени у табели 10, када се броју цивилних жртава насталих услед директних узрока дода и број оних који су настали услед индиректних узрока смрти, не постоји емпиријски основ који потврђује њихов пораст након краја Хладног рата. Тако је у периоду оружаних сукоба за време Хладног рата минимум цивилних жртава забележен 1976. године и износио је 48.908, док је највећи број цивилних жртава у једној години забележен 1947. године у виду 1.287.400. Просечан годишњи број цивилних жртава у периоду традиционалних оружаних сукоба од 1946. до 1989. је 277.856. Са друге стране, када је реч о савременим оружаним сукобима након краја Хладног рата број цивилних жртава је знатно мањи. У постхладноратовском периоду, односно у савременим оружаним сукобима, минимум цивилних жртава у једној години је забележен 2004. године и износио је 21.528, док је највећи број цивилних жртава забележен 1994. године и износио је 881.531. Просечан број цивилних жртава забележен у једној години у периоду савремених оружаних сукоба од 1989. до 2021. године је 140.849. Годишње је број цивилних жртава у оружаним сукобима након 1989. године, односно савременим оружаним сукобима, готово два пута мањи у односу на традиционалне оружане сукобе у хладноратовском периоду.

5.1.1. (Не)оправданост теоријских схватања о порасту броја цивилних жртава у савременим оружаним сукобима

Тврдња Мери Калдор да се „нови ратови“ одликују мешавином државних и различитих недржавних актера, што све више резултује насиљем усмереном према цивилном становништву (Kaldor, 2012) је емпиријски оправдана. У прилог наведеној тврдњи сведочи и пораст броја актера у оружаним сукобима али и пораст броја директних, нарочито намерних, цивилних жртава. О томе да је насиље у савременим оружаним сукобима све чешће усмерено ка цивилима говори и Минклер, истичући да се нови ратови не воде као традиционални између две војске на бојном пољу, него се огледају у бескрајном насиљу према цивилном становништву (Münkler, 2003, 15). Такође, Лиз [Lis] и сарадници истичу да је у постхладноратовском периоду један од главних елемената већине оружаних сукоба, у свим регионима света, насиље које је усмерено ка цивилном становништву (Lis et al, 2021).

Све ове и сличне тврдње које истичу да је насиље усмерено ка цивилима и цивилним објектима једна од главних карактеристика савремених

оружаних сукоба, или како их наведени аутори означавају „нових ратова“, су тачне. Све веће учешће недржавних актера у овим оружаним сукобима довело је до тога да су цивили и/или цивилни објекти све чешће мета оружаних напада. Са обзиром на то да савремене оружане сукобе, односно „нове ратове“ карактерише разноликост актера који учествују у сукобу, јасно је зашто су намерне директне цивилне жртве својственије управо овим, а не традиционалним, оружаним сукобима. Дакле, све тврдње о намерном гађању цивила као једној од основних карактеристика савремених оружаних сукоба, односно „нових ратова“ су тачне и емпиријски оправдане порастом броја директних цивилних жртава у укупном броју директних жртава.

Међутим, пораст директних цивилних жртава сведочи не само о порасту намерних директних цивилних жртава, него и оних ненамерних. Раније наведени разлози који доприносе порасту ненамерних директних цивилних жртава могу се наћи и код већине аутора који се баве „новим ратовима“. Тако, основана је и тврдња да се у „новим ратовима“ насиље све више приватизује, услед појаве паравојних група и растућег организованог криминала, што резултира нестајањем разлике између учесника у сукобу и цивила (Kaldor, 2012, 6). Исто тако је оправдана и тврдња да су ратови са којима се данас сусрећемо, односно „ратови треће врсте“, како их назива Холсти, карактеристични по одсуству фронтова, војних кампања и утврђених стратегија, али и по непостојању икакве разлике између оружаних снага и цивилног становништва (Holsti, према Роквић, 2017а, 44). У савременим оружаним сукобима линија фронта, односно територијална ограниченост битке, није више очигледна, а такође и разлика између цивила и учесника у сукобу је замагљена (Jasiukėnaitė, 2011).

Све ове тврдње су тачне и објашњавају главне узроке који у савременим оружаним сукобима доприносе великом броју директних цивилних жртава. Савремена борбена техника брише линију фронта и позадине, те тиме одбацује традиционални концепт бојног поља, а уводи, као ново бојно поље, целокупне територије земаља у сукобу. То значи да се оружани сукоби не воде на једном територијално ограниченом простору, углавном руралног карактера, него на читавој територији државе која је или актер у сукобу или место на чијем простору делују недржавни актер као страна у сукобу. Додатно, то резултира тиме да се савременим оружаним сукобима воде претежно у урбаним срединама у којима се налази велики број цивила и цивилних објеката. Други главни разлог је управо повећано учешће недржавних актера у савременим оружаним сукобима, који или не носе

униформе и друге јасне знаке распознавања и/или се скривају међу цивилним становништвом, што онемогућава јасно разликовање учесника у сукобу и цивила.

Говорећи о броју цивилних жртава насталих услед неког оружаног сукоба, неопходно је поред директних, како намерних тако и ненамерних, укључити и податке о броју индиректних цивилних жртава да би процена њиховог броја била релевантна. Стога наводи Холстија, да ратове „треће генерације” карактерише „велики број жртава - нарочито цивилних” (Holsti, према Роквић, 2017а, 44), или теоретичара „нових ратова” да оружане сукобе након краја Хладног рата карактерише раст броја цивилних жртава (Melander et al., 2006) немају емпиријску основу. Тако и сама Мери Калдор истиче да су ратови у Авганистану и Ираку добри примери „нових ратова” у којима долази до мешања државних и недржавних актера и пораста броја цивилних жртава (Kaldor, 2012, 13). Као што је раније поменуто, када се говори о броју цивилних жртава, неопходно је поред броја цивилних жртава насталих услед директних узрока смрти укључити и податке о броју цивилних жртава насталих услед индиректних узрока смрти. Управо то је учињено и представљено у табели 10.

Треба имати на уму поменуте чињенице, а то је да се подаци о свим цивилним жртвама разликују од извора до извора, као и то да се индиректне цивилне жртве појављују годинама, а некад чак и деценијама након оружаног сукоба, те ће адекватна процена њиховог броја бити могућа тек након одређеног временског периода. Уз обазривост на поменуте недостатке, подаци приказани у табели 10, о свим цивилним жртвама, не пружају емпиријску подлогу за изношење закључка о порасту броја цивилних жртава након краја Хладног рата. Дакле, генерално, број директних цивилних жртава, односно цивилних жртава насталих услед насилних узрока смрти, је већи у савременим, него у хладноратовским традиционалним, оружаним сукобима. Међутим, када се овом броју дода број цивилних жртава насталих услед индиректних, односно ненасилних, узрока смрти, емпиријски подаци не доказују тачност тврдње о порасту броја цивилних жртава у савременим оружаним сукобима.

5.2. Однос удела цивилних жртава у укупном броју жртава у традиционалним и савременим оружаним сукобима

Као што је представљено у табели 10, генерално говорећи, у оружаним сукобима у хладноратовском периоду је, генерално говорећи, регистровано више цивилних жртава него у савременим оружаним сукобима. Међутим, сам карактер оружаних сукоба се знатно изменио са завршетком Хладног рата и повећаним учешћем недржавних актера у њима. Преостаје да се утврди како је измењен карактер савремених оружаних сукоба утицао на промену односа броја цивилних и војних жртава. Тако је, у табели 11 представљено како је изгледао удео цивилних жртава у укупном броју жртава кретао за сваку годину од краја Другог светског рата до 2021. године.

Табела 11 Удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава у оружаним сукобима од 1946. до 2021. године (аутор)

Година	Удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава	Година	Удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава	Година	Удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава	Година	Удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава
1946	74,6%	1947	80,4%	1948	77,3%	1949	57,2%
1950	70,7%	1951	69,9%	1952	19,2%	1953	20,2%
1954	65,2%	1955	75,8%	1956	48,1%	1957	47,4%
1958	42,7%	1959	62,5%	1960	56,9%	1961	60,4%
1962	59,1%	1963	42,9%	1964	35,8%	1965	50,7%
1966	56,4%	1967	33,1%	1968	33,9%	1969	32,4%
1970	32,6%	1971	23,4%	1972	54,2%	1973	49,4%
1974	50,8%	1975	74,8%	1976	88,9%	1977	81%
1978	78,7%	1979	74,6%	1980	43,4%	1981	46,5%
1982	44,2%	1983	50%	1984	50,1%	1985	50,3%
1986	48,7%	1987	50,7%	1988	57,7%	1989	60,1%
1990	58,4%	1991	62,5%	1992	67%	1993	58,5%
1994	96,2%	1995	63,4%	1996	78,2%	1997	79,9%
1998	80,4%	1999	80,6%	2000	68,7%	2001	28,5%
2002	51,6%	2003	45,2%	2004	32%	2005	74,2%

2006	51,6%	2007	58,8%	2008	45,4%	2009	40,8%
2010	61,5%	2011	81,4%	2012	38,4%	2013	39,3%
2014	48,9%	2015	47%	2016	69,8%	2017	87,6%
2018	93,4%	2019	85,5%	2020	91,1%	2021	78,3%

Имајући у виду ограничену прецизност података о броју цивилних жртава на основу којих је извршена процена тешко је износити апсолутно тачне закључке. Међутим, упркос томе, на основу доступних процена могуће је уочити неколико битних чињеница када је реч о уделу броја цивилних жртава у укупном броју жртава. Прво, уколико се период традиционалних оружаних сукоба од краја Хладног рата упореди са савременим оружаним сукобима након 1989. године, у погледу удела броја цивилних жртава у укупном броју жртава, може се уочити другачији тренд него када је реч о самом броју цивилних жртава. Односно, период након краја Хладног рата обележен је већим уделом цивилних жртава у укупном броју жртава. Тако је, у периоду Хладног рата најнижи удео цивилних жртава у укупном броју жртава износио 19,2% 1952. године, а највиши 88,9% 1976. године. За читав период од 1946. до 1989. године, просечан удео броја цивилних жртава у укупном броју жртава износио је 54,1%. Са друге стране, када је реч о савременим оружаним сукобима након 1989. године најнижи удео цивилних жртава у укупном броју жртава износио је 32% 2004. године, а највиши 96,2% 1994. године услед геноцида у Руанди. За читав период од 1989. до 2021. њихов удео у укупном броју жртава износио је 63,7%.

Имајући у виду податке о броју цивилних жртава може се закључити да су традиционални оружани сукоби у време Хладног рата, генерално говорећи, били смртоноснији у односу на постхладноратовске савремене оружане сукобе, што потврђују подаци о већем броју цивилних и војних жртава. Са друге стране, може се изнети закључак да су савремени оружани сукоби своју мању смртоносност усмерили на цивилно становништво, о чему сведоче подаци о генералном расту удела броја цивилних жртава у укупном броју жртава.

5.2.1. (Не)оправданост теоријских схватања о порасту удела цивилних жртава у савременим оружаним сукобима

Када је реч о цивилним жртвама у оружаним сукобима, већина теоретичара савремених оружаних сукоба као једну од главних карактеристика оружаних сукобе након краја Хладног рата, од ранијих истичу пораст удела цивилних жртава у укупном броју жртава. Тако, Мери Калдор наводи да је „однос цивилних и војних жртава био 20 процената на почетку прошлог века, око 50 процената у Другом светском рату и тачно обрнут, односно 80 процената у деведесетим годинама” (Kaldor, 2012, 210). До сличног закључка су дошли и Корам-Манеш и сарадници, наводећи да је дошло до повећања цивилних жртава са 5% на крају 19. века, затим 15% током Првог светског рата, потом на 65% до краја Другог светског рата, и на више од 90% у ратовима током 1990-их (Khorram-Manesh et al., 2021). Такође и Сивард [Sivard] долази до готово идентичних резултата, те истиче да је 1980-их година број цивилних жртава износио 74% од укупног броја жртава, а већ 1990-их година готово 90% (Sivard, према Epps, 2013, 325). И сам Епс [Epps] истиче да постоји и низ других студија које долазе до истих или сличних резултата у погледу односа цивилних и војних жртава, у којима је њихов однос 8:1 или 10:1 (Epps, 2013). Дакле, као једна од основних карактеристика савремених оружаних сукоба, истиче се значајан пораст удела цивилних жртава у укупном броју жртава, достижући у периоду 90-их година прошлог века минимум 80%, односно, према већини навода, 90% свих жртава.

Међутим, базирајући тврдње о новом карактеру савремених оружаних сукоба на овој карактеристици, јављају се два основна проблема. Први је емпиријске природе, јер се сами подаци о цивилним жртвама, са једне, и о укупном броју жртава, са друге стране, у великој мери разликују и варирају од извора до извора. Стога су и саме процене о уделу цивилних жртава у укупном броју жртава, које су на њима засноване, различите.

Други проблем се тиче генерализовања података, јер тврдња о томе да је удео цивилних жртава у укупном броју жртава у периоду 90-их година прошлог века износио 80% или 90%, се односи на дужи временски период. Оваква тврдња би значила да је за сваки оружани сукоб и сваку годину у овом периоду карактеристичан однос 80% цивилних жртава наспрам 20% војних жртава или 90% цивилних жртава наспрам 10% војних жртава. Међутим, као што је приказано у табели 11 у већем делу периода 90-их година, у чак седам година, годишњи удео цивилних жртава у укупном броју жртава није износио 80%. Такоше, у овом релативно кратком временском периоду, односно периоду 90-их година прошлог века, постоје

велике варијације у погледу удела броја цивилних жртава у укупном броју жртава од 58,4% 1990. године до чак 96,2% 1994. године.

Нарочито је тешко емпиријски поткрепити тврдњу о расту броја и удела цивилних жртава у савременим оружаним сукобима у односу на традиционалне оружане сукобе, где је реч о још дужиим временским периодима. Иако је, генерално говорећи, удео цивилних жртава у укупном броју жртава насталих услед оружаних сукоба у постхладноратовском периоду нешто већи од хладноратовског периода, представљени подаци указују да удео цивилних жртава у укупном броју жртава у великој мери варира од сукоба до сукоба и од године до године (на пример: 1951 - 69,9% а 1952 - 19,2%; или 2011 - 81,4% а 2012 - 38,4%). Тако, постоји велики број традиционалних оружаних сукоба чији је удео цивилних жртава у укупном броју жртава већи од просечно регистрованог у савременим оружаним сукобима и обрнуто. Сходно томе није могуће говорити о порасту удела цивилних жртава у укупном броју жртава након 1989. године као једном од трендова. Могуће је само условно говорити о њиховом генералном порасту, који је наравно карактерисан извесним одступањима.

Тако, уколико би тврдили да је у периоду деведесетих година прошлог века удео цивилних жртава у укупном броју жртава износио 80% или 90%, наишли би на велики број оружаних сукоба вођених у том периоду који се не уклапају у поменути тврдњу. Односно, иако би то био генерални просек за наведени период, анализирајући оружане сукобе видели би извесна одступања која се испољавају у знатно мањем или знатно већем уделу цивилних жртава у укупном броју жртава. Стога је сваки оружани сукоб један специфичан и непоновљив друштвени догађај и због тога није подложен грубој генерализацији, нарочито не за дуже временске периоде попут деценија.

6. ЛИТЕРАТУРА

- МКЦК. (1977). *Допунски протокол уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба*. Преузето 23.02.2023. са <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2021-04/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D1%83%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB.pdf>
- Роквић, В. (2017а). *Системи одбране*. Београд: Факултет безбедности.
- Роквић, В. (2017б). Сексуално и родно засновано насиље у оружаним сукобима. *Годишњак Факултета безбедности*, 1, 111-126.
- Трбојевић, М. (2018). Заштита критичних инфраструктура – искуства транзиционих земаља. *Политичка ревија*, 56(2), 99-118.
- Цветковић, В. & Поповић, М. (2011). Могућност злоупотребе оружја за масовно уништење у терористичке сврхе. *Безбедност*, 53(2), 149-167.
- Чеканац, Р., Младеновић, Ј., Микић, Д., Недок, А. & Поповић, Б. (2010). Историјски осврт на епидемију пегавца 1914-1915. године у Србији. У: Недок, А.С. и Поповић, Б. (ур). *Српски војни санитет 1914-1915. године*. Београд : Министарство одбране Републике Србије, Управа за војно здравство : Академија медицинских наука Српског лекарског друштва.
- Чикарић, С. (n.d.). НАТО је крив за смрт 40.000 људи. Преузето 21.08.2023. са <http://zdravlje-vodic.rs/nato-je-kriv-za-smrt-40-000-ljudi/>
- Alfani, G. & Gráda, C. Ó. (2022). *Famine, war, and climate change: From the Middle Ages to the Russia-Ukraine War*. Retrieved 15. July 2023. from <https://cepr.org/voxeu/columns/famine-war-and-climate-change-middle-ages-russia-ukraine-war>
- Allen, L. N., Aghilla, M., Kak, M., Loffreda, G., Wild, C. E. K., Hatefi, A., Herbst, C.H. & El Saeh, H. (2022). Conflict as a macrodeterminant of non-communicable diseases: the experience of Libya. *BMJ global health*, 7:e007549.
- Balcells L. (2017). *Rivalry and Revenge: The Politics of Violence During Civil War*. New York: Cambridge University Press.
- Balcells, L. & Stanton, J. A. (2021). Violence against civilians during armed conflict: Moving beyond the macro-and micro-level divide. *Annual Review of Political Science*, 24, 45-69.
- Bebler, A. (1985). Carl von Clausewitz i klasična politička teorija rata. *Politička misao*, 22(3), 154-170.
- Bell, K., Crawford, N.C., Guarasci, B., Miller, R., Pemberton, M., Rubaii, K & Skelton, M. (2019). *Environmental costs*. Retrieved 10. June 2023. from <https://watson.brown.edu/costsofwar/costs/social/environment>

- Bellal, A. & Casey-Maslen, S. (2011). Enhancing compliance with international law by armed non-state actors. *Goettingen Journal of International Law*, 3(1), 175-197.
- Blank, L. R. (2010). Defining the Battlefield in Contemporary Conflict and Counterterrorism: Understanding the Parameters of the Zone of Combat. *Georgia Journal of International and Comparative Law*, 39(1), 1-38.
- Bratti, M., Mendola, M. & Miranda, A. (2015). *Hard to forget: The long-lasting impact of war on mental health*. Centro Studi Luca d'Agliano Development Studies Working Paper, (388).
- Cardi, M., Ibrahim, K., Alizai, S. W., Mohammad, H., Garatti, M., Rainone, A., Di Marzo, F., La Torre, G., Paschetto, M., Carbonari, L., Mingarelli, V., Mingoli, A., Sica, G.S. & Sibio, S. (2019). Injury patterns and causes of death in 953 patients with penetrating abdominal war wounds in a civilian independent non-governmental organization hospital in Lashkargah, Afghanistan. *World journal of emergency surgery*, 14(51), 1-8.
- Clausewitz, C. V. (1976). *On war*. Edited and Translated by Michael Howard and Peter Paret. New Jersey: Princeton University Press.
- Connolly, M. A. & Heymann, D. L. (2002). Deadly comrades: war and infectious diseases. *The Lancet*, 360, 23-24.
- Correlates of War. (n.d). *History*. Retrieved 10.02.2023. from <https://correlatesofwar.org/history/>
- Crawford, N. C. & Lutz, C. (2019). *Human Cost of Post-9/11 Wars: Direct War Deaths in Major War Zones, Afghanistan and Pakistan (October 2001 – October 2019) Iraq (March 2003 – October 2019); Syria (September 2014–October 2019); Yemen (October 2002–October 2019); and Other*. Retrieved 05.04.2023. from <https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/2019/Direct%20War%20Deaths%20COW%20Estimate%20November%2013%202019%20FINAL.pdf>
- Cu, S. (2018). *Umeće ratovanja*. Beograd: Vulkan.
- DCAF & Geneva Call. (2015). *Armed Non-State Actors: Current Trends & Future Challenges*. DCAF Horizon 2015 Working Paper No. 5.
- Dennen, J. M. G. (2005). Introduction: OnConflict. In: vander Dennen, J.M.G. & Falger, V.S.E. (eds.) *The Sociobiology of Conflict*. London: Chapman & Hall. pp. 1-19.
- Des Forges, A. (1999). *Leave none to tell the story*. New York: Human Rights Watch.
- Dinstein, Y. (2005). „Collateral Damage and the Principle of Proportionality”. In: Wippman, D. & Evangelista, M. (eds). *New Wars, New Laws? Applying Laws of War in 21st Century Conflicts*. Leiden: Brill - Nijhoff. pp. 211-224
- Downes, A. B. (2006). Desperate Times, Desperate Measures: The Causes of Civilian Victimization in War. *International Security*, 30(4), 152-195.
- Durhin, N. (2016). Protecting civilians in urban areas: A military perspective on the

application of international humanitarian law. *International Review of the Red Cross*, 98(901), 177-199.

- Echarren, P.Y. (2013). „Hunger and Conflict”. In: Castro Fernández, S. (ed). *Food Security and Global Security*. Madrid: Spanish Institute for Strategic Studies. pp. 171-194. Retrieved 25. January 2023. from <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjVutbKs-L8AhWww4sKHQ6hAMQQFnoECAwQAQ&url=https%3A%2F%2Fdialnet.unirioja.es%2Fdescarga%2Farticulo%2F4229928.pdf&usg=AOvVaw2iFzKkJo8z00Q7A5rnF-sU>
- Ejdus, F. (2012). *Međunarodnabezbednost: teorije, sektoriinivoi*. Beograd: Službeniglasnik.
- Epps, V. (2013). Civilian casualties in modern warfare: The death of the collateral damage rule. *Georgia Journal of International and Comparative Law*, 41(2), 307-355.
- Equality Commission for Northern Ireland. (2007). *Definition of Disability: The Disability Discrimination Act 1995*. Retrieved 10. January 2023. from <https://www.equalityni.org/ECNI/media/ECNI/Publications/Employers%20and%20Service%20Providers/DefinitionofDisability07.pdf>
- Farrell, T. & Schmitt, O. (2012). *The causes, character and conduct of armed conflict, and the effects on civilian populations, 1990-2010*. Retrieved 17. April 2023. from <https://www.refworld.org/pdfid/4f8c3fcc2.pdf>
- Finaud, M. (2017). “Humanitarian Disarmament”: Powerful New Paradigm or Naïve Utopia? *Geneva Papers Research Series*, 21, 17
- Fukuyama, F. (1989). The End of History? *The National Interest*, 16, 3-18.
- Galtung, J. (2002). *Rethinking Conflict: the Cultural Approach*. Strasbourg: Council of Europe.
- Gleditsch, N. P., Wallensteen, P., Eriksson, M., Sollenberg, M. & Strand, H. (2002). Armed conflict 1946-2001: A new dataset. *Journal of peace research*, 39(5), 615-637.
- Goniewicz, K., Burkle, F. M., Horne, S., Borowska-Stefańska, M., Wiśniewski, S. & Khorram-Manesh, A. (2021). The influence of war and conflict on infectious disease: a rapid review of historical lessons we have yet to learn. *Sustainability*, 13(19), 10783.
- Greenberg, S. B. & Boorstin, R. O. (2001). People On War: Civilians in the line of fire. *War on Innocents*, 12(6), 18-22.
- Guštin, T. (2021). Neki aspekti sukoba niskog intenziteta. *Strategos*, 5(1), 197-218.
- Harknett, S. (2000). *Disability and war*. CBR News 32: 2-12. Retrieved 10. January 2023. from https://asksource.info/pdf/0402_CBRnews32_2000.pdf
- Hasell, J. (2022). *Counting world conflict deaths: why do sources differ?* Retrieved 10. February 2023. from <https://ourworldindata.org/counting-conflict-deaths>

- Hassan, D. (2006). The rise of the territorial state and the treaty of Westphalia. *Yearbook of New Zealand Jurisprudence*, 9, 62-70.
- Holsti, K.J. (1996). *The state, war and the state of war*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ICRC. (1956). *Draft Rules for the Limitation of the Dangers incurred by the Civilian Population in Time of War*. Retrieved 31. January 2023. from <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/420-Draft-ICRC-Rules-1956-EN.pdf>
- ICRC. (n.d.). *War in cities*. Retrieved 03. March 2023. from <https://www.icrc.org/en/what-we-do/war-in-cities>
- ICISS. (2001). *The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*. Ottawa: International Development Research Centre
- IPU & MKCK. (2016). *Međunarodno humanitarno pravo - priručnik za članove parlamenta br. 25*. Beograd: Crveni krst Srbije. Preuzeto 29.11.2022. sa https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj47rS6hdT7AhXkh_0HHYLxA7oQFnoECA0QAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.ipu.org%2Ffile%2F12103%2Fdownload&usg=AOvVaw3dhHx0aHWuW5_pihlKP0gr
- Iraq body count. (n.d.). *Documented civilian deaths from violence*. Retrieved 03.04.2023. from <https://www.iraqbodycount.org/database/>
- Jeftić, Z., Mišev, G., Obradović, Ž. & Stanojević, P. (2018). Savremeni konflikti i njihove tendencije. *Vojnodelo*, 70(7), 23-40.
- Kaldor, M. (2012). *New and Old Wars: Organised violence in a global era. Third edition*. Cambridge: Polity Press.
- Knežević-Predić, V. (2007). *Ogled o međunarodnom humanitarnom pravu - izvori, domenprimene, subjekti*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Lacina, B. (2004). *Monitoring Trends in Global Combat: A New Dataset of Battle Deaths Documentation of Coding Decisions I: Uppsala/PRIO Data*. Retrieved 19.03.2023. from <https://www.prio.org/data/1>
- Lis, P., Spagat, M. & Lee, U. R. (2021). Civilian targeting in African conflicts: A poor actor's game that spreads through space. *Journal of Peace Research*, 58(5), 900-914.
- MacFarland, S.B. (1994). *Non-Linear Operations: A New Doctrine for a New Era*. Fort Leavenworth, Kansas: School of Advanced Military Studies - United States Army Command and General Staff College.
- Malmgren, V. (2021). *The Reconceptualized War: A critical analysis of the new war theory through a case study of the Yemen War*. Master thesis. Linköping: Linköping University, Department of Management and Engineering.
- Maystruk, G., Perone, S. A., Anufriyeva, V., Boulle, P., Chappuis, F. & Beran, D. (2022).

Caring for people with diabetes and non-communicable diseases in Ukraine: a humanitarian emergency. *The Lancet Diabetes & Endocrinology*, 10(5), 308.

- Megret, F. (2011). War and the Vanished Battlefield. *Loyola University Chicago International Law Review*, 9(1), 131-155. Retrieved 12. January 2023. from <https://lawecommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1013&context=lucilr>
- Melander, E., Öberg, M., & Hall, J. (2006). *The 'New Wars' debate revisited: An empirical evaluation of the atrociousness of 'New Wars'*. Uppsala: Department of peace and Conflict Research, Uppsala University.
- Messer, E., Cohen, M. J. & Marchione, T. (2001). Conflict: A cause and effect of hunger. *Environmental Change and Security Project*, Report 7, pp. 1–16.
- Mingels, G. (2017). *We Live in Peaceful Times*. Retrieved 09. March 2023. from <https://www.statista.com/chart/10054/share-of-war-dead-over-time-since-world-war-two/>
- Miyata, F. (2021). *The grand strategy of Carl von Clausewitz*. Retrieved 26. November 2022. from <https://warroom.armywarcollege.edu/articles/grand-strategy-clausewitz/>
- Morgan, R. K. & Summer, R. (2008). Chronic Obstructive Pulmonary Disease. *International Encyclopedia of Public Health*, 709–717.
- Mosleh, M. S. (2020). *Non-communicable diseases and war injuries in Palestine: burden, incidence and management in the health system*. Doctoral dissertation. Sundsvall: Faculty of Human Science.
- Mueller, H. & Techasunthornwat, C. (2020). *Conflict and Poverty*. Policy Research Working Paper. 9455. World Bank Group. Retrieved 08. April 2023. from <https://documents1.worldbank.org/curated/en/519741603804458786/pdf/Conflict-and-Poverty.pdf>
- Münkler, H. (2003). The wars of the 21st century. *International Review of the Red Cross*, 85(849), 7-22.
- Newman, E. (2004). The 'New Wars' Debate: A Historical Perspective is Needed. *Security Dialogue*, 35(2), 173-189.
- Ngaruiya, C., Bernstein, R., Leff, R., Wallace, L., Agrawal, P., Selvam, A., Hersey, D. & Hayward, A. (2022). Systematic review on chronic non-communicable disease in disaster settings. *BMC Public Health*, 22(1), 1-88.
- NysethBrehm, H., Robinson, A. L. & Saraswati, M. (2021). Triggers of Escalations in Violence against Civilians by Non-State Actors in Africa. *Terrorism and Political Violence*, 35(2), 1-19.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (n.d.). *Technical Guidance Note on SDG Indicator 16.1.2 Number of conflict-related deaths per 100,000 population, by sex, age and cause*. Retrieved 20. January 2023. from

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/HRIndicators/SDG Indicator 16 1 2 Guidance Note.pdf>

- Paret, P. (1976.). *Clausewitz and the state: the man, his theories, and his times*. New Jersey: Princeton University Press.
- Petrović, M. (2010). Međunarodno ratno i/ili humanitarno pravo. *Pravo-teorija i praksa*, 27(7-8), 178-185.
- Pfanner, T. (2004). Military uniforms and the law of war. *International Review of the Red Cross*, 86(853), 93-130.
- Radivojević, Z & Knežević-Predić, V. (2013). Prag primene međunarodnog humanitarnog prava. *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu*, 37(1), 383-403.
- Ramsbotham, O., Woodhous, T. & Miall, H. (2011). *Contemporary conflict resolution: the prevention, management and transformation of deadly conflicts. Third Edition*. Cambridge: Polity.
- Ratnayake, R., Degomme, O., Altare, C., Guha-Sapir, D., Bijleveld, C., Melhbaum, S. & Hoex, L. (2008). The many victims of war: Indirect Conflict deaths. *Global Burden of Armed Violence* (pp 31-48). Geneva: Geneva Declaration Secretariat.
- Rezaeian, M. (2009). A review on the most important consequences of wars and armed conflicts. *Middle East Journal Of Business*, 4(1), 7-9.
- Rigterink, A.S. (2012). *New Wars in Numbers. An exploration of various datasets on intra-state violence*. MPRA Paper No. 45264. Retrieved 10. February 2023. from https://mpra.ub.uni-muenchen.de/45264/1/MPRA_paper_45236.pdf
- Roberts, A. (2010). Lives and Statistics: Are 90% of War Victims Civilians? *Survival*, 52(3), 115-136.
- Roser, M., Hasell, J., Herre, B. & Macdonald, B. (2016). *War and peace*. Retrieved 18. February 2023. from <https://ourworldindata.org/war-and-peace#citation>
- Runde, D. F. (2019). *Preventing Catastrophe in Afghanistan*. Retrieved 15. July 2023. from <https://www.csis.org/analysis/preventing-catastrophe-afghanistan>
- Sarkees, M. R. (2010). *The COW typology of war: Defining and categorizing wars (version 4 of the data)*. Retrieved 27. January 2023. from <https://correlatesofwar.org/wp-content/uploads/COW-Website-Typology-of-war.pdf>
- Sassòli, M., Bouvier, A. A. & Quintin, A. (1999). How Does Law Protect War? Cases, Documents and Teaching Materialson Contemporary Practicein International Humanitarian Law. *Outline of International Humanitarian Law, Volume 1*.
- Shin, E. H. (2001). Effects of the Korean War on social structures of the Republic of Korea. *International Journal of Korean Studies*, 5(1), 133-158.
- Sivard, R. L. (1996). *World social and military expenditure*. Washington DC: World Priority

Press.

- Snow, D.M. (1996). *Uncivil Wars: International Security and the New Internal Conflicts*. London: Lynne Rienner Publishers, Inc.
- Statista Research Department. (2014). *Number of civilian casualties during the Korean War 1950-1953*. Retrieved 19. February 2023. from <https://www.statista.com/statistics/1131626/korean-war-civilian-casualties/>
- Suitt, T.H. (2021). *High suicide rates among United States service members and veterans of the post-9/11 wars*. Retrieved 22. July 2023. from https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/2021/Suitt_Suicides_Costs%20of%20War_June%2021%202021.pdf
- Sundberg, R. (2009). *Revisiting One-sided Violence: A Global and Regional Analysis*. Uppsala: Department of Peace and Conflict Research, Uppsala University.
- Sundberg, R. (2011). *UCDP Battle-Related Deaths Dataset Codebook: Definitions, sources and methods for the UCDP Battle-related death estimates- Version 5.0*. Uppsala: Department of Peace and Conflict Research, Uppsala University.
- Swintek, P. (2006). *The Environmental Effects of War*. Student Theses. New York: Fordham university.
- Tjosvold, D. (2006). Defining conflict and making choices about its management: Lighting the dark side of organizational life. *International Journal of Conflict Management*, 17(2), 87-95.
- The World Bank. (n.d.). *Metadata Glossary*. Retrieved 20 January 2023. from <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/world-development-indicators/series/VC.BTL.DETH>
- Thürer, D. (1999). The “failed state” and international law. *International Review of the Red Cross*, 81(836), 731-761.
- UCDP. (n.d.a). *UCDP Definitions*. Retrieved 21. November 2022. from https://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions#tocjump_6049376719984537_2
- UCDP. (n.d.b) *UCDP Charts, Graphs and Maps*. Retrieved 10. January 2023. from <https://ucdp.uu.se/downloads/charts/>
- UCDP. (n.d.c). *Definitions, sources and methods for Uppsala Conflict Data Program Battle-Death estimates*. Retrieved 21. November 2022. from <https://ucdp.uu.se/downloads/old/brd/ucdp-brd-conf-41-2006.pdf>
- UCDP/PRIO (2017). *A dataset on battle deaths (number of soldiers and civilians killed in combat) in state-based armed conflicts for the period 1946–2008*. Retrieved 09. March 2023. from <https://www.prio.org/data/1>
- United Nations. (2001). *Chapter XV: Armed Conflict*. Retrieved 10. January 2023. from <https://www.un.org/esa/socdev/rwss/docs/2001/15%20Armed%20Conflict.pdf>

- United Nations (2002). *Women, Peace and Security*. Study submitted by the Secretary-General pursuant to Security Council resolution 1325 (2000). Retrieved 11. January 2023. from <http://www.un.org/womenwatch/daw/public/eWPS.pdf>
- United Nations (2004). *A more secure world: Our shared responsibility*. Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change. Retrieved 18. January 2023. from https://www.un.org/peacebuilding/sites/www.un.org.peacebuilding/files/documents/hlp_more_secure_world.pdf
- United Nations (2023). *Conflict and Violence are the Primary Causes of Hunger and Famine, Special Rapporteur on the Right to Food Tells the Human Rights Council*. Retrieved 09. June 2023. from <https://www.ohchr.org/en/news/2023/03/conflict-and-violence-are-primary-causes-hunger-and-famine-special-rapporteur-right>
- U.S. Department of Veterans Affairs (2019). *National Veteran Suicide Prevention - Annual Report*. Retrieved 15. July 2023. from https://www.mentalhealth.va.gov/docs/data-sheets/2019/2019_National_Veteran_Suicide_Prevention_Annual_Report_508.pdf
- van Creveld, M. (2000). Through a Glass, Darkly. *Naval War College Review*, 53(4), 1-20.
- van Kreveld, M. (2010). *Transforancija rata*. Beograd: JP Službeni Glasnik i Fakultet bezbednosti.
- Walker, J. R. (2012). *Mortality, Morbidity and Health*. *Population Economics - Economics* 623. Retrieved 15 January 2023. from <https://www.ssc.wisc.edu/~walker/wp/wp-content/uploads/2012/01/E623MortLec.pdf>.
- Wellerstein, A. (2020). *Counting the dead at Hiroshima and Nagasaki*. Retrieved 12. July 2023. from <https://thebulletin.org/2020/08/counting-the-dead-at-hiroshima-and-nagasaki/>
- Wise, P. H. (2017). The epidemiologic challenge to the conduct of just war: confronting indirect civilian casualties of war. *Daedalus*, 146(1), 139-154.
- Yoon, L. (2022). *Number of military casualties during the Korean War 1950-1953*. Retrieved 19. February 2023. from <https://www.statista.com/statistics/1131592/korean-war-military-casualties/>
- Young, S. (2021). *Depleted Uranium, Devastated Health: Military Operations and Environmental Injustice in the Middle East*. Retrieved 26. July 2023. from <https://hir.harvard.edu/depleted-uranium-devastated-health-military-operations-and-environmental-injustice-in-the-middle-east/>
- Ziolkowski, J. (1962). Ljudska i socijalna evolucija. Uvodni referat na seminaru "Čovek i okolina", Pariz, strana 5.
- Žunec, O. (1998). *Rat i društvo: ogledi iz sociologije, vojske i rata*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

7. БИОГРАФИЈА АУТОРА

Миле Обреновић је рођен 25.03.1997. године у Суботици, где је основну школу „Јован Јовановић Змај“ завршио као носилац дипломе „Вук Караџић“. Након завршене основне школе завршио је Војну гимназију у Београду. Дипломирао је 2021. године на Факултету безбедности као најбољи студент генерације, са просечном оценом 9,68. Награђиван је два пута стипендијом „Доситеја“, коју додељује Фонд за младе таленте Републике Србије за најуспешније студенте, а такође је и носилац Повеље „Студент генерације“ додељене од стране Универзитета у Београду.